

ANALIZA

Bez barijera:

**JEDNAKE,
VIDLJIVE,
NEZAUSTAVLJIVE**

Podgorica,
april 2026

Ministarstvo ljudskih
i manjinskih prava

Ovaj dokument je izrađen uz finansijsku podršku Ministarstva ljudskih i manjinskih prava, putem javnog poziva u oblasti Zastita lica sa invaliditetom „Dosljedno protiv diskriminacije” za 2025. godinu.

Sadržaj dokumenta je isključiva odgovornost Mreže za evropske politike MASTER i ni na koji način se ne može smatrati da odražava stavove donatora.

Autorka: Ana Andrijašević

Urednica: Andrea Popović

Dizajn: Ana Samardžić

SADRŽAJ

1. UVOD	4
2. ZAŠTO JE VAŽNO GOVORITI O ŽENAMA SA INVALIDITETOM?	5
3. POLOŽAJ ŽENA I DJEVOJČICA SA INVALIDITETOM U CRNOJ GORI	8
4. POLOŽAJ ŽENA I DJEVOJČICA SA INVALIDITETOM U EVROPSKOJ UNIJI	14
5. USKLAĐIVANJE SA EVROPSKIM STANDARDIMA: ISKUSTVA I SMJERNICE RELEVANTNE ZA CRNU GORU	15
6. USKLAĐENOST NACIONALNOG I MEĐUNARODNOG PRAVNOG OKVIRA	18
6.1. <i>Konvencija UN-a o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD): ključne odredbe</i>	19
6.2. <i>Opšti komentari CRPD Komiteta: tumačenja i značaj</i>	21
6.3. <i>Pregled zakonodavnog okvira u oblasti prava osoba sa invaliditetom</i>	24
7. USKLAĐENOST CRNE GORE SA ZAKLJUČNIM RAZMATRANJIMA CEDAW KOMITETA (2024)	27
8. ANALIZA USKLAĐENOSTI: WHO EUROPEAN FRAMEWORK 2022–2030 I PROPISI CRNE GORE	37
9. Preporuke za donosiocce odluka	40
9.1. <i>Kako unaprijediti zakonski okvir?</i>	40
9.2. <i>Mehanizmi zaštite od diskriminacije.</i>	44
9.3. <i>Kreiranje inkluzivnih politika i strategija</i>	45
10. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	46
10.1. <i>Fokus grupa</i>	66
10.2. <i>Preporuke na osnovu fokus grupe</i>	68
11. ZAKLJUČAK	70

1. UVOD

Položaj žena i djevojčica sa invaliditetom u Crnoj Gori i dalje predstavlja jedno od najnedovoljno istraženih, nedovoljno vidljivih i sistemski zanemarenih pitanja u oblasti ljudskih prava i društvene jednakosti. Uprkos činjenici da je zakonodavni okvir u oblasti temeljnih prava u velikoj mjeri uspostavljen i da Crna Gora formalno ispunjava većinu međunarodnih obaveza koje proizilaze iz ratifikovanih konvencija, uključujući i Konvenciju UN-a o pravima osoba sa invaliditetom, postojeće stanje jasno ukazuje da su žene i djevojčice sa invaliditetom i dalje jedna od najranjivijih društvenih grupa. Evropska komisija u svom posljednjem izvještaju o napretku ističe da su osobe sa invaliditetom i dalje izložene diskriminaciji, govoru mržnje, zločinima iz mržnje i strukturalnim nejednakostima, te da su institucionalne garancije često nedovoljno primijenjene u praksi, posebno kada je riječ o ostvarivanju prava u upravnim i sudskim postupcima i pristupu pravdi.

U takvom kontekstu, višestruka i interseksijska diskriminacija koju trpe žene i djevojčice sa invaliditetom ne samo da otežava njihovu punu integraciju u društvo, već i reprodukuje ciklus nejednakosti kroz ograničen pristup fizički pristupačnim uslugama, obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvenoj zaštiti, mehanizmima podrške i učešću u javnom i političkom životu. Njihova marginalizacija dodatno je produbljena rodnim stereotipima, nevidljivošću u politikama javnog zdravlja, nedovoljnom zastupljenošću u procesima donošenja odluka i kontinuiranom izloženošću socijalnoj isključenosti. Sve ove barijere ukazuju na nedostatak sistemskog, sveobuhvatnog pristupa zasnovanog na stvarnim potrebama žena i djevojčica sa invaliditetom.

Upravo zbog toga, izrada analize usklađenosti crnogorskog zakonodavstva sa Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, Konvencijom UN-a o pravima osoba sa invaliditetom i preporukama Komiteta UN-a predstavlja ključan i neophodan korak. Ova analiza je jedna od centralnih aktivnosti projekta "Bez barijera: Jednake, vidljive, nezaustavljive", jer omogućava da se postojeće stanje sagleda objektivno, sveobuhvatno i u skladu sa međunarodnim standardima. Njena izrada doprinosi identifikovanju normativnih i praktičnih praznina, mapiranju izazova u implementaciji domaćih propisa, prepoznavanju prepreka u ostvarivanju jednakosti i kreiranju temelja za sistemske intervencije koje će omogućiti stvarnu, a ne samo formalnu zaštitu od diskriminacije.

Analiza će pružiti nadležnim državnim organima, lokalnim samoupravama, organizacijama civilnog društva i drugim akterima pouzdanu osnovu za dalje planiranje, donošenje mjera i unapređivanje politika u oblastima koje su posebno kritične za žene i djevojčice sa invaliditetom: ravnopravnost i nediskriminacija, pristup pravdi, političko i javno učešće, jednako priznanje pred zakonom, zaštita od nasilja, pristup informacijama i sloboda izražavanja, kao i opšta pristupačnost javnih usluga. Time se doprinosi i sprovođenju Strategije za zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti 2022–2027, ali i sveukupnom jačanju sistema zaštite ljudskih prava u Crnoj Gori.

Pored toga, rezultati analize biće direktno ugrađeni u medijsku i edukativnu komponentu projekta. Informisanjem javnosti, medija i ciljnih grupa o pravima žena i djevojčica sa invaliditetom i mehanizmima zaštite, kao i kroz unapređivanje terminologije, profesionalnih standarda i senzibiliteta u izvještavanju, stvara se inkluzivniji i pristupačniji društveni ambijent. Nadalje, organizovanjem obuka, foruma i susreta sa donosiocima odluka obezbjeđuje se jačanje

kapaciteta institucija i civilnog društva za zagovaranje, pružanje podrške i omogućavanje punog učešća žena i djevojčica sa invaliditetom u političkom, javnom i društvenom životu.

Izrada ove analize, dakle, nije samo tehnička projektna aktivnost, već osnovni predušlov za kreiranje održivih rješenja koja mogu dugoročno unaprijediti položaj žena i djevojčica sa invaliditetom u Crnoj Gori. Ona predstavlja važan alat kojim se nadležnim institucijama omogućava bolje razumijevanje izazova, ali i bolja organizacija mehanizama zaštite, dok zajednici daje šansu da prepozna vrijednost različitosti i izgradi društvo zasnovano na jednakosti, uvažavanju i punom ostvarivanju garantovanih prava za sve.

Vaš MASTER Tim!

2. ZAŠTO JE VAŽNO GOVORITI O ŽENAMA SA INVALIDITETOM?

Govoriti otvoreno i iskreno o položaju i poteškoćama sa kojima se žene i djevojčice sa invaliditetom susreću u našem društvu, nije samo pitanje društvene pristojnosti ili formalne inkluzije, već se radi o pitanju od ključnog značaja za jedno demokratsko društvo koje teži pravdi, ravnopravnosti i punom ostvarivanju zajamčenih ljudskih prava. Navedeno pitanje se zapostavlja ne samo u Crnoj Gori, već i u brojnim drugim državama u kojima se, uprkos jasnim međunarodnim standardima i deklarativnoj posvećenosti inkluziji, stvarni izazovi žena i djevojčica sa invaliditetom i dalje tretiraju površno, fragmentarno ili potpuno prepuštaju privatnoj sferi, umjesto da budu predmet ozbiljne javne, političke i institucionalne pažnje.

Možemo primijetiti da je nedostatak pažnje dijelom posljedica duboko ukorijenjenih stereotipa i društvenih uvjerenja koja i dalje određuju ko se smatra „vrijednim“ slušaocem i učesnikom društvenog života, a ko ostaje na marginama. Žene i djevojčice sa invaliditetom, nalazeći se na raskrsnici roda i invaliditeta, često postaju dvostruko isključene, prvenstveno kao žene u patrijarhalnim strukturama i kao osobe sa invaliditetom u društvu koje invaliditet i dalje posmatra kroz prizmu ograničenja ili tereta. Postupajući na naveden način društvo ne samo da produbljuje postojeće nejednakosti, već onemogućava prepoznavanje potencijala, znanja i iskustava ovih žena koje može biti od odlučujućeg značaja za unaprijeđenje kvaliteta javnih politika, razvoj inkluzivnih praksi i izgradnju pravednijeg društvenog ambijenta u kojem svaka osoba, bez obzira na invaliditet, ima mogućnost da ravnopravno doprinosi zajednici.

Kada se ovo pitanje zanemaruje na institucionalnom nivou, posljedice su višestruke. Žene sa invaliditetom se rjeđe uključuju u obrazovni proces, slabije pristupaju zdravstvenim uslugama, teže se zapošljavaju, a gotovo su nevidljive u javnom i političkom životu. Time se stvara sistemska i dugotrajna marginalizacija koja utiče na njihov ekonomski položaj, psihosocijalno blagostanje, lični razvoj i mogućnost učešća u donošenju odluka. Kao rezultat, društvo gubi glasove koji su ključni za kreiranje inkluzivnih politika i održivih rješenja.

Iz prednje navedenih razloga je nužno da se o položaju žena i djevojčica sa invaliditetom govori jasno, glasno i odgovorno, kako bi se razotkrili i razumjeli složeni obrasci diskriminacije, ali i kako bi se afirmisala ideja da jednakost nije moguća sve dok najranjivije među nama ne ostvare svoja

puna prava. **Istinska promjena počinje onda kada ih vidimo, a da bismo ih zaista vidjeli, moramo prvo otvoriti prostor za njihov glas.** Stoga, razgovor o ženama sa invaliditetom predstavlja temelj istinske društvene transformacije i dokaz zrelosti jednog društva koje želi biti pravedno, demokratsko i humano.

Kao što je ukazano, žene sa invaliditetom nalaze se na presjeku više identiteta koji istovremeno utiču na njihov položaj: pola, invaliditeta, ekonomske situacije, etničke pripadnosti, starosne dobi, kulturnog okruženja i drugih faktora. Ovaj fenomen nazivamo **intersekcionalnošću**, a on pokazuje da diskriminacija koju žene sa invaliditetom doživljavaju nikada nije jednostavna niti jednoslojna. Ona je višestruka, isprepletana i duboko ukorijenjena u društvenim strukturama koje oblikuju naše svakodnevne interakcije, profesionalne mogućnosti i način na koji se tretiraju marginalizovane grupe.

Žene su se istorijski suočavale sa različitim oblicima neravnopravnosti, od pravnog isključivanja, preko ograničenih obrazovnih mogućnosti, do ograničene uloge u javnom životu i odlučivanju. Ukoliko posmatramo protekle periode, evidentno je da postoji jako mali broj žena filozofa, naučnica, umjetnica ili političarki upravo zato što im je kroz istoriju bilo uskraćeno pravo da se obrazuju, da govore javno, da glasaju, da se kandiduju ili da odlučuju o sopstvenom životu.

Tokom velikog dijela istorije žene nijesu imale pravo glasa, pravo na posjedovanje imovine niti mogućnost da samostalno donose odluke o braku, djeci ili vlastitom tijelu. Društvene norme su ih decenijama smještale u strogo definisane uloge, ograničavajući ih na prostor doma i brigu o djeci, dok je javna sfera bila rezervisana gotovo isključivo za muškarce. Tradicionalne i vjerske vrijednosti često su se koristile kao argument za održavanje tih ograničenja, stvarajući čvrste barijere koje su se prenosile generacijama. Djevojčicama nije bilo dozvoljeno obrazovanje ili su bile obrazovane samo u mjeri koja ih je pripremala za ulogu poslušne supruge i majke, dok je svako odstupanje od očekivanog ponašanja bilo strogo sankcionisano.

Ograničavanje ženskog tijela i autonomije jedan je od najdugotrajnijih oblika kontrole. U mnogim kulturama istorijski su bili rasprostranjeni ugovoreni brakovi, gdje se djevojčice udaju u izuzetno ranoj dobi, često bez mogućnosti da izraze svoje mišljenje ili pristanak, čime im se uskraćuje osnovno pravo na slobodan izbor i istovremeno gasi djetinjstvo. Iako se takva praksa danas formalno smatra neprihvatljivom i zakonski kažnjivom, njeni tragovi nijesu potpuno iščezli, a u savremenom crnogorskom zakonodavstvu ovakvi oblici prisilnih i dogovorenih dječjih brakova prepoznaju se kao jedan od oblika krivičnog djela trgovine ljudima, što jasno ukazuje na težinu kršenja ljudskih prava koje oni predstavljaju. Uprkos zakonskoj zabrani, društvene norme, ekonomske prilike i ukorijenjeni patrijarhalni obrasci i dalje mogu da utiču na to da se djevojčice, posebno iz marginalizovanih zajednica, suočavaju s pritiscima da uđu u brak prije punoljetstva, najčešće bez mogućnosti da same odlučuju o sopstvenom tijelu, životu i budućnosti.

Tragična dešavanja u Iranu, gdje žene bivaju progonjene, zatvarane pa čak i ubijane zbog toga što ne nose hidžab u skladu sa propisanim pravilima, svjedoče da borba za ženska prava nije samo borba prošlosti, već i sadašnjosti. Smrt Mahse Amini i nasilje nad ženama koje su izašle na ulice da protestuju protiv nametnutih, nehumanih normi pokazuje koliko su duboko ukorijenjene patrijarhalne strukture i koliko opasnosti nose pokušaji žena da se izbore za elementarna prava i slobode.

Kada posmatramo takve primjere, postaje jasno da istorijski obrasci potčinjavanja žena nijesu

nestali, već poprimaju nove forme prilagođene savremenim društvenim i političkim kontekstima. Zbog toga je ključno da se govori o ovim problemima, da se razumije njihov kontinuitet i da se prepozna da neravnopravnost nije izolovan događaj već sistem koji se postepeno gradi i održava kroz norme, institucije i svakodnevna ponašanja.

Prema velikoj analizi Evropskog zajedničkog istraživačkog centra (JRC), učešće žena u nacionalnim parlamentima EU poraslo je na prosječnih 33,4% u 2024. godini, uz spor ali stabilan rast od 9,4 procentnih poena od 2010. godine.¹ Sedam država članica (Finska, Švedska, Danska, Španija, Belgija, Austrija i Holandija) dostigle su preko 40% žena u parlamentu, što se smatra pragom rodne ravnoteže za parlamentarna tijela.²

Međutim, **na lokalnom nivou napredak je znatno sporiji**, uz povećanje od samo 4,3 procentna poena između 2011. i 2024. godine. Primjeri velikih razlika:

- Švedska 42,9% žena u opštinskim vijećima,
- Njemačka samo 24,6%.³

Globalna situacija dodatno oslikava stanje: prema UN Women i IPU, **žene čine samo 27,2% članova parlamenata i 22,9% ministarki u svijetu**, što ukazuje da je EU iznad globalnog prosjeka, ali i dalje daleko od pune ravnopravnosti.⁴

Eurostatov SDG 5 izvještaj bilježi da je EU u posljednjih 5 godina ostvarila napredak u obrazovnoj ravnopravnosti, ali **uz nekoliko ključnih izazova**. Djevojčice postižu bolje rezultate od dječaka u većini obrazovnih indikatora.

Tercijarno obrazovanje pokazuju tendenciju da žene imaju veće stope upisa i završenog fakulteta nego muškarci u većini država članica. Ipak, i dalje postoji značajan **rodni jaz u STEM oblastima**, gdje samo **17,9% diplomiranih u STEM-u i prirodnim naukama čine žene**.⁵

Iako se navedeni podaci odnose na žene u globalu, borba za ženska prava i dalje neophodna i zašto su žene i djevojčice sa invaliditetom još ranjivije, noseći na svojim leđima težinu svih tih istorijskih, socijalnih i identitetskih nejednakosti.

Žene i djevojčice sa invaliditetom suočavaju se sa dodatnim „slojem“ prepreka proizašlih iz **ableizma**, sistema uvjerenja i praksi koje njihovu vrijednost, sposobnosti i potencijale posmatraju kroz prizmu invaliditeta kao „nedostatka“, što dovodi do njihove strukturne i društvene nevidljivosti.

U oblastima koje se tradicionalno smatraju muškim, poput prava, nauke, politike, bezbjednosti, ili visokih akademskih krugova, žene su i dalje nedovoljno zastupljene. Kada u ove sredine uđe žena sa invaliditetom, često se suočava sa dvostrukim, a nekada čak i trostrukim oblikom diskriminacije. Primjer je pravna profesija, gdje je još uvijek prisutna rodna neravnopravnost, hijerarhijska ukočenost i rigidna očekivanja o tome kako treba da izgleda „uspješan pravnik“.

1 European Commission, Women's political representation improves, but road to parity remains long, dostupno na: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/jrc-news-and-updates/womens-political-representation-improves-road-parity-remains-long-2025-03-07_en

2 Ibid.

3 Ibid.

4 UN Women, Women in politics: 2025, dostupno na: <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2025/03/women-in-politics-map-2025>

5 Eurostat, Gender equality in the EU - 10 years in review, dostupno na: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?oldid=667726>

U takvom okruženju, invaliditet se nerijetko posmatra kao problem, smetnja ili teret, a ne kao dio identiteta osobe koja ima kompetencije, znanje i kapacitet da obavlja kompleksne profesionalne zadatke.

Žene sa invaliditetom u takvim okolnostima često ne nailaze na podršku i razumijevanje, već na podrazumijevane pretpostavke o njihovoj nesposobnosti, zavisnosti ili ograničenom doprinosu. Nedostatak pristupačnosti, bilo da se radi o fizičkom prostoru, informacijama, digitalnim procesima ili fleksibilnim radnim uslovima, dodatno otežava njihovu integraciju u profesionalni ambijent. Ta kombinacija formalnih i neformalnih barijera dovodi do toga da mnoge žene odlučuju da **ne otkrivaju svoj invaliditet na poslu, iz straha da će biti shvaćene kao manje sposobne, manje vrijedne ili manje podobne za napredovanje.**

Upravo ova profesionalna nevidljivost ima širu posljedicu jer ona direktno utiče na to **kako se mlađe generacije djevojaka sa invaliditetom vide u budućnosti.** Ako ne vide nijednu uspješnu ženu sa invaliditetom u profesiji koja ih zanima, teško će povjerovati da je takav put realno dostižan. Nedostatak uzora dovodi do smanjenog samopouzdanja, nižih očekivanja i odustajanja od ambicija koje bi im, uz odgovarajuću podršku, bile potpuno dostupne.

Iako se Crna Gora u svojim zakonima, strategijama i međunarodnim obavezama eksplicitno obavezala na poštovanje ljudskih prava i unapređenje položaja osoba sa invaliditetom, društvena realnost pokazuje da su žene i djevojčice sa invaliditetom i dalje među najnevidljivijim i najranjivijim grupama u našem društvu. Njihova nevidljivost ne proizilazi iz nedostatka zakonskog okvira, već iz duboko ukorijenjenih društvenih normi koje kombinuju rodne stereotipe i predrasude o invaliditetu. Upravo zbog toga, specifične forme diskriminacije koje one svakodnevno doživljavaju ostaju neprepoznate u javnim politikama, institucionalnim praksama i uopšte u društvenom diskursu. Ova kombinacija rodne neravnopravnosti i ableističkih stavova stvara složene prepreke u njihovom obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvenoj zaštiti, političkom učešću i svakodnevnom životu.

3. POLOŽAJ ŽENA I DJEVOJČICA SA INVALIDITETOM U CRNOJ GORI

Žene i djevojčice sa invaliditetom se u Crnoj Gori često suočavaju sa dvostrukom, a nerijetko i višestrukom diskriminacijom. One nisu diskriminisane samo kao osobe sa invaliditetom, niti samo kao žene, već upravo kroz isprepletanost ta dva identiteta. Za mnoge od njih dodatne prepreke stvaraju siromaštvo, etnička pripadnost, život u ruralnim sredinama, ograničene obrazovne šanse, nedostatak kulturnog razumijevanja i podrške, kao i stigma koja često dolazi iz sopstvenih porodica. Takva višestruka marginalizacija najčešće znači da su žene sa invaliditetom „zatvorene“ u privatnoj sferi, daleko od javnog života, participacije i mogućnosti da utiču na procese koji određuju njihove živote i život zajednice u cjelini.

Neravnopravnost počinje još u ranom djetinjstvu, a obrazovni sistem je prvo mjesto na kojem se diskriminacija djevojčica sa invaliditetom najjasnije uočava. U praksi je vidljivo da djevojčice sa invaliditetom rjeđe upisuju školu, češće izostaju, a tokom adolescencije često napuštaju

obrazovni proces. Nedostatak pristupačnosti u školama, nepostojanje asistivne tehnologije, neprilagođeni materijali i nastavni programi, kao i nedovoljna senzibilisanost nastavnog kadra stvaraju dodatne prepreke. Porodice, iz straha ili neinformisanosti, često usvajaju pretjerano zaštitnički pristup, smatrajući da će školsko okruženje biti previše teško ili opasno za djevojčicu. Ovakvi stavovi, iako često proizilaze iz brige, zapravo doprinose ograničavanju prava na obrazovanje i kasnije vode u socijalnu izolaciju, ekonomsku zavisnost i trajno ograničene mogućnosti.

Društvene i kulturne norme u Crnoj Gori i dalje snažno utiču na to kako se posmatra invaliditet. Invaliditet se nerijetko doživljava kao teret, nesreća ili stigma, što dovodi do toga da se o ženama i djevojčicama sa invaliditetom govori šapatom ili se njihova iskustva guraju na marginu. Tradicionalna očekivanja prema ženama, koja ih često vezuju za ulogu brige, nježnosti i porodice, dodatno komplikuju njihov položaj. Žena sa invaliditetom se često posmatra kao osoba koja „ne može da ispuni“ ono što se od žene očekuje, što rezultira društvenim isključivanjem, niskim očekivanjima i nedostatkom podrške. Posebno zabrinjava oblast seksualnog i reproduktivnog zdravlja, gdje žene sa invaliditetom često nailaze na nedovoljno informisane zdravstvene radnike, fizički nepristupačne ambulante i nerazumijevanje njihovih prava i potreba. Nasilje u porodici je takođe znatno manje vidljivo, jer žene sa invaliditetom rjeđe prijavljuju nasilje, a institucije češće zanemaruju njihove prijave.

Ekonomska zavisnost predstavlja jedan od ključnih problema. Žene sa invaliditetom u Crnoj Gori znatno rjeđe učestvuju na tržištu rada. Kada su i zaposlene, to je uglavnom u manje plaćenim i nesigurnim sektorima, često bez mogućnosti napredovanja. Poslodavci i dalje imaju predrasude o radnim sposobnostima žena sa invaliditetom, a pristupačnih radnih mjesta je malo. U kombinaciji sa slabim programima profesionalne obuke i nedovoljnim mjerama podrške, žene sa invaliditetom se suočavaju sa visokim rizikom od siromaštva i dugoročnog socijalnog isključivanja. Nedostatak vidljivih uspješnih uzora dodatno umanjuje njihovu motivaciju i uvjerenje da mogu da ostvare profesionalni put.

Njihova gotovo potpuna odsutnost iz političkog i javnog života dodatno produbljuje probleme. Iako Crna Gora ima žene u parlamentu, izvršnoj vlasti i državnim institucijama, žene sa invaliditetom skoro da ne učestvuju u donošenju odluka. Njihova iskustva i perspektive gotovo da se ne čuju u radnim grupama za razvoj politika, komisijama, savjetima ili strukturalnim procesima koji oblikuju društvene reforme. Bez njihovog glasa politike ostaju nepotpune i ne mogu odgovoriti na stvarne potrebe žena sa invaliditetom.

Sve navedeno ukazuje na to da je potrebno mnogo snažnije i sistematičnije govoriti o ženama i djevojčicama sa invaliditetom. Govoriti o njima znači prepoznati da bez njihove punopravne uključenosti nema istinske rodne ravnopravnosti, nema inkluzivnih politika, nema jednakih mogućnosti i nema demokratskog društva. Govoriti o ženama sa invaliditetom znači razbijati stereotipe, otvarati prostor da nove generacije odrastaju bez osjećaja manje vrijednosti i učiniti njihove potrebe vidljivim tamo gdje su do sada bile ignorisane. To znači raditi na tome da zakoni i prakse zaista žive, da institucije budu senzibilisane i pristupačne, i da društvo u cjelini nauči da cijeni različitosti kao bogatstvo.

Žene i djevojčice sa invaliditetom nisu posebna kategorija koja stoji van društva, one su njegovi jednakopravni članovi, nosioci potencijala, talenata i doprinosa. Prepoznavanje njihove snage i stvaranje okruženja u kojem mogu ravnopravno učestvovati nije samo čin solidarnosti, već temelj savremene, demokratske i humane Crne Gore. To je ulaganje u pravdu, ravnopravnost

i društveni napredak i jedini način da izgradimo zajednicu u kojoj svaka žena, bez obzira na invaliditet, ima pravo da bude vidljiva, snažna, uvažena i slobodna da kreira sopstvenu budućnost.

Društvene prepreke sa kojima se djevojčice sa invaliditetom suočavaju širom svijeta u velikoj mjeri su prisutne i u Crnoj Gori, i njihov uticaj je duboko strukturiran u obrazovni sistem, porodične dinamike, kulturne norme i zakonske prakse. Iako Crna Gora ima jasne zakonske obaveze da obezbijedi jednak pristup obrazovanju i rodnu ravnopravnost, realnost pokazuje da su djevojčice i žene sa invaliditetom i dalje suočene sa mnoštvom prepreka koje sprečavaju njihovo puno uključivanje u društvo.

Strategijom za zaštitu lica s invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti za period 2022-2023 identifikovane su ključne oblasti od od značaja za borbu protiv diskriminacije žena i djevojčica s invaliditetom: obrazovanje, obuka, zapošljavanje, socijalna politika, učešće i pristup procesu donošenja odluka, seksualnost, predrasude i društvena zastupljenost, majčinstvo, porodični život i nasilje. Konstatovano je da se u svim ovim oblastima moraju preduzeti mjere kako bi se obezbijedila nezavisnost, autonomija, učešće i društvena integracija žena i djevojčica s invaliditetom. Takođe, prilikom definisanja i usvajanja politika koje tretiraju položaj žena s invaliditetom, potrebno je uvijek imati u vidu da navedene politike ne mogu biti uspješno sprovedene bez jasne integracije rodne dimenzije u sve aspekte javnih politika.

Međutim, iako je strategijski okvir bio jasno definisan i na papiru vrlo ambiciozno postavljen, prirodno se nameće pitanje koliko je od navedenog zaista pretočeno u praksu. Upravo tu nastaje jaz između strateških obećanja i stvarnosti koju potvrđuju novija istraživanja sprovedena tokom 2024. i 2025. godine. Umjesto očekivanog napretka, rezultati pokazuju da su žene i djevojčice sa invaliditetom i dalje jedne od najdiskriminisanijih grupa u Crnoj Gori i da je njihov položaj u većini oblasti ostao isti ili se čak pogoršao.

UMHCG⁶ je u julu mjesecu 2025. godine sprovedo sveobuhvatno istraživanje na temu položaja žena i djevojčica sa invaliditetom. Istraživanjem je obuhvaćeno 87 žena s invaliditetom, a rezultati ukazuju na duboko ukorijenjene prepreke u obrazovanju, zapošljavanju, političkom učešću i pristupu institucionalnoj podršci.

Kada je riječ o obrazovanju, većina ispitanica ima završenu četvorogodišnju srednju školu (39,7%) ili fakultet (31,5%), dok 11% ima magistarske ili doktorske studije, što ukazuje na veću izloženost društvenim preprekama koje se i ogledaju u težem pristupu obrazovanju, nedovoljnom podsticanju i nedostatku inkluzivnog pristupa.⁷ Samim tim, uzročno-posljedično zapošljavanje ostaje jedan od najvećih izazova – **gotovo polovina ispitanica (42,5%) nije zaposlena**. Ispitanice koje rade uglavnom su angažovane u privatnom (19,2%), javnom (17,8%) i nevladinom sektoru (19,2%), dok je procenat samozaposlenih zanemarljiv (1,4%).⁸

---

6 Udružene mladih sa hendikepom Crne Gore

7 UMHCD, Žene i djevojke s invaliditetom sistem ne prepoznaje adekvatno. Neophodna je promjena pristupa kojim se zanemaruju u stvarnost u kojoj su uključene i vidljive, dostupno na <https://umhcg.com/novosti-me/umhcg-zene-i-djevojke-s-invaliditetom-sistem-ne-prepoznaje-adekvatno-neophodna-je-promjena-pristupa-kojim-se-zanemaruju-u-stvarnost-u-kojoj-su-ukljucene-i-vidljive/>

8 UMHCD, Žene i djevojke s invaliditetom sistem ne prepoznaje adekvatno. Neophodna je promjena pristupa kojim se zanemaruju u stvarnost u kojoj su uključene i vidljive, dostupno na <https://umhcg.com/novosti-me/umhcg-zene-i-djevojke-s-invaliditetom-sistem-ne-prepoznaje-adekvatno-neophodna-je-promjena-pristupa-kojim-se-zanemaruju-u-stvarnost-u-kojoj-su-ukljucene-i-vidljive/>

Njihov **materijalni status je neadekvatan i ne prati troškove života proistekle iz (iskustva) invaliditeta**. Naime, većina ostvaruje mjesečne prihode između 601 i 800 eura (38,4%), dok značajan broj ima veoma niske prihode – 13,7% njih navodi da su prihodi manji od 250 eura mjesečno. Ključni izvori prihoda su plata, honorarni rad (32,9%) i materijalna davanja kao što su lična invalidnina ili dodatak za njegu i pomoć (15,1%). Izuzetno zabrinjava podatak po kojem više od polovine ispitanica (52,1%) navodi da njihovi prihodi samo djelimično pokrivaju osnovne životne troškove, dok 39,7% ističe da ih uopšte ne pokrivaju. Dakle, **čak 91,8% ispitanica navodi da njihovi prihodi u potpunosti ili djelimično ne pokrivaju osnovne životne troškove**. Ovo ukazuje na to da se žene s invaliditetom u velikoj mjeri nalaze u zoni siromaštva.⁹

Slične zaključke donosi i analiza izvedena u okviru CEDAW¹⁰ procesa 2024. godine, gdje je Komitet izrazio ozbiljnu zabrinutost zbog nedostatka napretka u oblasti pristupa pravima, obrazovanju, zapošljavanju i zdravstvenoj zaštiti žena sa invaliditetom. Komitet izražava zabrinutost da još uvijek nema direktne primjene Konvencije ili pozivanja na Konvenciju u sudskim i upravnim postupcima. Komitet, takođe, sa zabrinutošću konstatuje da država još uvijek nije obezbijedila tekst Konvencije na jezicima nacionalnih manjina, Brajevom pismu ili znakovnom jeziku, te u lako čitljivim i lako razumljivim formatima namijenjenim osobama sa raznim oblicima invaliditeta. Dakle, država nije ispoštovala čak osnovnu pretpostavku i preduslov upoznavanja svih žena sa sadržajem i odredbama Konvencije, odnosno obavezama države u tom smislu. Otuda je potpuno jasna preporuka da država ugovornica ojača programe za bolji pristup žena i djevojčica pravdi i unapređenje njihove svijesti o sopstvenim pravima i pravnim sredstvima koja su im na raspolaganju kako bi zahtijevale ta prava.¹¹

U kontekstu izrade analize položaja žena i djevojčica sa invaliditetom, važno je istaći da je upravo UN Women Data Hub, kroz svoje sveobuhvatne pokazatelje, doprinio boljem razumijevanju rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori. Iako njihov profil zemlje ne sadrži uvijek razdvojene podatke po invaliditetu, analiza dostupnih indikatora — naročito u oblastima političke participacije, rodno zasnovanog nasilja, ekonomskog učešća i reproduktivnog zdravlja — jasno ukazuje na to da su žene i djevojčice sa invaliditetom u još nepovoljnijem položaju u odnosu na opštu žensku populaciju.

U svom izvještaju UN Women Data Hub konstatuje da je globalno ostvaren određeni napredak u oblasti ženskih prava. U Crnoj Gori, 88,9% zakonskih okvira koji promovišu, sprovode i prate rodnu ravnopravnost prema SDG indikatorima, sa fokusom na nasilje nad ženama, već je uspostavljeno. Udio žena uzrasta od 20 do 24 godine koje su bile u braku ili zajednici prije navršene 18. godine iznosi 5,8%. Stopa rađanja među adolescentkinjama iznosi 8,6 na 1.000 djevojaka uzrasta 15–19 godina, prema podacima iz 2022. godine, što je porast u odnosu na 0,11 na 1.000 iz 2021. godine. U februaru 2024. godine žene su činile 27,2% poslanika u parlamentu.¹²

Ipak, Crna Gora još uvijek mora intenzivno raditi na postizanju rodne ravnopravnosti. U 2018. godini, 4,4% žena uzrasta od 15 do 49 godina prijavilo je da su tokom prethodnih 12 mjeseci bile izložene fizičkom i/ili seksualnom nasilju od strane sadašnjeg ili bivšeg intimnog partnera.

⁹ Ibid.

¹⁰ Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena

¹¹ UMHCG, Crna Gora mora pružiti veću podršku ženama sa invaliditetom, dostupno na: <https://24kroz7.com/drustvo/umhcg-crna-gora-mora-pruziti-vecu-podrsku-zenama-sa-invaliditetom/>

¹² UN Woman Data Hub, Montenegro, dostupno na: <https://data.unwomen.org/country/montenegrov>

Pored toga, žene reproduktivne dobi (15–49 godina) i dalje se suočavaju sa preprekama u ostvarivanju seksualnih i reproduktivnih prava: uprkos određenom napretku, 2018. godine samo je 32,9% žena imalo zadovoljene potrebe za planiranjem porodice putem modernih metoda.¹³

Do decembra 2020. godine bilo je dostupno svega 43,5% indikatora potrebnih za praćenje Ciljeva održivog razvoja iz rodne perspektive, pri čemu su najveći nedostaci prisutni u oblastima poput neplaćenog kućnog rada i brige, kao i ključnim pokazateljima tržišta rada, uključujući rodni jaz u zaradama. Takođe, mnoge oblasti — kao što su rod i siromaštvo, fizičko i seksualno uznemiravanje, pristup žena imovini (uključujući zemljište), te rod i životna sredina — nemaju uspostavljene uporedive metodologije za redovno praćenje. Zatvaranje ovih rodnih podataka od suštinskog je značaja za ostvarivanje rodno relevantnih SDG obaveza u Crnoj Gori.¹⁴

Evropska komisija je u svom Izvještaju o napretku Crne Gore za 2025. godinu¹⁵ u oblasti ostvarivanja prava osoba sa invaliditetom ukazala na niz strukturnih nedostataka i izazova koji i dalje onemogućavaju puno uživanje garantovanih prava. Komisija konstatuje da je pravni i institucionalni okvir za zaštitu prava osoba sa invaliditetom i dalje nedovršen, te da ga je potrebno dodatno uskladiti sa pravnom tekovinom Evropske unije, uključujući i obaveze koje proizilaze iz Evropskog akta o pristupačnosti. Posebno je naglašeno da mehanizmi sprovođenja, kontrole i nadzora moraju biti značajno unaprijeđeni, kako bi zakonska rješenja imala stvarni efekat u praksi, a ne ostala samo na nivou normativne deklarativnosti.

Evropska komisija dalje ističe da osobe sa invaliditetom u Crnoj Gori i dalje ne mogu u potpunosti ostvariti svoja prava, te da su izložene različitim oblicima višestruke diskriminacije. Dodatni problem predstavlja činjenica da se u pojedinim zakonima još uvijek zadržava terminologija koja je derogatorna ili zastarjela, što ukazuje na to da proces modernizacije zakonodavstva nije u potpunosti sproveden u skladu sa savremenim standardima ljudskih prava. Komisija je posebno naglasila potrebu za dosljednom primjenom Konvencije UN-a o pravima osoba sa invaliditetom, naročito u oblastima reforme starateljstva i obezbjeđivanja punog prava na donošenje odluka, čime bi se osiguralo poštovanje autonomije osoba sa invaliditetom i zaštita od paternalističkih praksi.¹⁶

U martu 2025. godine Crna Gora je osnovala posebnu komisiju sa zadatkom da izradi akcioni plan za implementaciju preporuka Komiteta Ujedinjenih nacija, što predstavlja važan korak ka operacionalizaciji međunarodnih obaveza. U julu iste godine Vlada je usvojila novi Zakon o jedinstvenom vještačenju invaliditeta, dok se njegovo usvajanje u Skupštini još očekuje. Ova reforma treba da zamijeni dosadašnji fragmentirani sistem, zasnovan na medicinskom modelu, novim pristupom koji počiva na ljudskim pravima, obezbjeđujući jednostavniji i pravedniji pristup pravima za sve osobe sa invaliditetom. Već u decembru 2024. godine obezbijeđene su prostorije za budući Zavod za jedinstveno vještačenje invaliditeta, a proces adaptacije i opremanja je započet kako bi se obezbijedila puna funkcionalnost institucije.

Evropska komisija takođe ističe da je decembra 2024. godine usvojena prva Nacionalna strategija o deinstitucionalizaciji za period 2025–2028, praćena dvogodišnjim akcionim planom. Ovaj

---

13 Ibid.

14 Ibid.

15 Evropska Komisija, Izvještaj o napretku za Crnu Goru za 2025. godinum dostupno na: <https://www.eu.me/izvjestaji-eu-o-napretku-crne-gore/>

16 Ibid.

dokument ima potencijal da izvrši značajan uticaj na transformaciju sistema socijalne zaštite i prelazak sa institucionalne brige na modele podrške u zajednici, ali Komisija naglašava da će se stvarni napredak mjeriti prema brzini i kvalitetu njegove implementacije. Uprkos navedenim koracima, Nacionalni savjet za prava lica sa invaliditetom i dalje ne može da obavlja svoju punu funkciju zbog nedostatka institucionalne volje, što ukazuje da ključni mehanizmi participacije i nadzora još uvijek nijesu zaživjeli u praksi.¹⁷

Ipak, uočeni su izvjesni pomaci kada je u pitanju unapređenje prava i položaja osoba sa invaliditetom, a oni su prvenstveno rezultat višegodišnjeg i dosljednog djelovanja organizacija koje se bave zaštitom ljudskih prava, kao i sve intenzivnije podrške međunarodnih partnera koji podstiču reforme zasnovane na principima jednakosti, pristupačnosti i punog učešća osoba sa invaliditetom.

Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) je u svom **godišnjem izvještaju za 2025. godinu**, konstatovao jedan od najznačajnijih sistemskih iskoraka Crne Gore u oblasti prava osoba sa invaliditetom — reformu procjene invaliditeta zasnovanu na ljudskim pravima. Radi se o reformi koja mijenja dugogodišnju praksu procjenjivanja invaliditeta isključivo prema medicinskom modelu i uvodi moderni pristup koji je potpuno usklađen sa CRPD-om i najboljim međunarodnim praksama.¹⁸

UNDP je pomogao Vladi Crne Gore da razvije novi, na ljudskim pravima zasnovan okvir za procjenu invaliditeta i ostvarivanje beneficija, koji je u potpunosti usklađen sa Konvencijom UN-a o pravima osoba sa invaliditetom. Ova reforma zamjenjuje postojeći, fragmentirani sistem sa mnoštvom komisija jedinstvenim nacionalnim specijalizovanim tijelom koje će vršiti procjenu invaliditeta i stepena podrške na osnovu jedinstvenih kriterijuma primjenljivih u svim sektorima. Do kraja 2024. godine pripremljeni su nacrti zakona i metodologije koje će institucionalizovati ovaj objedinjeni sistem. Kada zakon bude u potpunosti usvojen i primijenjen, reformisani model obezbijediće pravedniji i ravnopravniji pristup novčanim davanjima i uslugama za oko 50.000 osoba sa invaliditetom i njihove porodice širom Crne Gore. Od posebnog značaja je to što projekat uvodi **prvi elektronski registar osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori**, što će omogućiti znatno kvalitetnije podatke za kreiranje javnih politika, planiranje usluga i praćenje potreba. Uz normativne promjene, sprovedene su i sveobuhvatne obuke i aktivnosti podizanja svijesti među profesionalcima i širom javnošću, čime je stvorena osnova za punu i efektivnu primjenu reforme tokom 2025. godine.¹⁹

Uprkos prisutnim izazovima, najnovija istraživanja pokazuju da žene sa invaliditetom u Crnoj Gori posjeduju visok stepen spremnosti za aktivno učešće u društvu, političkom životu i na tržištu rada, ukoliko im se obezbijede adekvatni uslovi, pristupačne usluge, edukacija, podrška i institucionalno prepoznavanje. Rješavanje problema sa kojima se suočavaju zahtijeva koordinisane napore svih sektora, uključujući obrazovanje, zdravstvo, zapošljavanje, socijalnu zaštitu i institucije koje se bave ljudskim pravima. Bez toga, ova grupa ostaje ne samo nevidljiva, već i sistemski uskraćena za osnovne mehanizme društvene ravnopravnosti.

17 Evropska Komisija, Izvještaj o napretku za Crnu Goru za 2025. godinu dostupno na: <https://www.eu.me/izvjestaji-eu-o-napretku-crne-gore/>

18 UNPD Montenegro, Annual Report 2024, dostupno na: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-10/undp_montenegro_annual_report_2024-2025.pdf

19 Ibid.

4. POLOŽAJ ŽENA I DJEVOJČICA SA INVALIDITETOM U EVROPSKOJ UNIJI

U EU žene češće nego muškarci izjavljuju dugotrajna ograničenja u uobičajenim aktivnostima (indikator EU-SILC), što praktično znači da je **veći udio žena među osobama sa invaliditetom u svim državama članicama**. Za 2024. procjene Eurostata pokazuju da **oko jedne četvrtine odraslog stanovništva** ima neki oblik invaliditeta, pri čemu su **žene zastupljenije** od muškaraca; sličan nalaz potvrđuje i pregled Vijeća EU sa ažuriranim brojkama i rodnom razlikom (26,2% žena naspram 21,5% muškaraca, EU prosjek). Ovo nije trivijalna razlika: ona se „preslikava” na sve ostale domene — pristup obrazovanju, zapošljavanju, prihodima, zdravlju i učešću u javnom životu.²⁰

Evropski parlament u najnovijem sažetku (EPRS, juli 2025) eksplicitno naglašava da **žene i djevojčice sa invaliditetom trpe višestruku, intersekcijsku diskriminaciju**, te da su im pristup obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvenoj zaštiti i društvenom učešću otežani i zbog roda i zbog invaliditeta. Evropske politike (Strategija za ravnopravnost polova 2020–2025, Strategija o invaliditetu 2021–2030, Direktiva o pristupačnosti, Direktiva o ravnoteži privatnog i poslovnog života, te nova direktiva EU o borbi protiv nasilja nad ženama) zato insistiraju na rodno osjetljivim, pristupačnim rješenjima.²¹

Političko učešće i javni život

EU je u 2024. došla do **33,4% žena u nacionalnim parlamentima**, ali učešće žena sa invaliditetom unutar te brojke je **još niže** — EPRS ukazuje na trajnu **strukturnu podzastupljenost** žena sa invaliditetom u predstavničkim tijelima, uprkos širem rastu političkog učešća žena. U praksi, prepreke su kumulativne: nepristupačna infrastruktura i izborne procedure, predrasude partija pri nominiranju, nedostatak razumnih prilagođavanja i rodno-stereotipna očekivanja. Istraživanja i monitoring EU tijela pokazuju da je upravo **intersekcionalno targetiranje mjera** (kvote + pristupačnost + podrška kampanjama) ono što pravi razliku.²²

Paralelno, **zastupanje žena u lobističkim i konsultativnim procesima EU** pokazuje da se **veća rodna raznolikost institucija "preliva" na interesne grupe** — što je važna pouka: ako tijela odlučivanja budu pristupačnija i rodno raznovrsnija, porašće i učešće žena sa invaliditetom u mrežama uticaja.²³

---

20 Eurostat, Population with disability, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_with_disability

21 European Parliament, Women with disabilities, dostupno na: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2025/775872/EPRS_BRI%282025%29775872_EN.pdf

22 L'ArcheUSA, Voices of Change: 10 Women Leaders with Disabilities, dostupno na: <https://www.larcheusa.org/voices-of-change-10-women-leaders-with-disabilities/>

23 European Parliament, Women with disabilities, dostupno na: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2025/775872/EPRS_BRI%282025%29775872_EN.pdf

Obrazovanje

Na nivou EU, djevojke **generalno** bilježe više stope tercijarnog obrazovanja, ali su **teško podzastupljene u STEM poljima**. Kada se doda invaliditet, slika postaje nepovoljnija: EPRS i EIGE ukazuju da **djevojčice sa invaliditetom češće nailaze na barijere pristupa** (pristupačnost, asistivna tehnologija, individualizovani aranžmani, nerazumijevanje intelektualnih i psihosocijalnih teškoća), a i **ishodi** su slabiji upravo zbog kombinovanih rodnih i invaliditetskih stereotipa u školi i porodici. To vodi **nižim tranzicionim stopama** ka srednjem i visokom obrazovanju, te **manjoj prisutnosti u STEM-u**, gdje su žene i bez invaliditeta na samo **~18% diplomiranih** u STEM/“life sciences” domenima.²⁴

Nadalje, Eurostatov nadzor SDG 5 pokazuje da su **rodni jaz u ranom napuštanju školovanja i tercijarnom obrazovanju** “miješane slike” — ali za djevojčice sa invaliditetom rizici su viši: i **siromaštvo domaćinstva** i **zdravstvena ograničenja** podižu vjerovatnoću prekida. Intersekcionalne preporuke EIGE traže da se **učenice sa zdravstvenim ograničenjima i invaliditetom eksplicitno targetiraju** u statistici i mjerama podrške (npr. standardi pristupačnosti, podržane odluke, digitalna pristupačnost i asistivne tehnologije).²⁵

Zapošljavanje i ekonomska sigurnost

Na tržištu rada, **najdublji jaz u EU je upravo između osoba sa i bez invaliditeta — 24 procentna poena razlike** u stopama zaposlenosti (20–64) u korist osoba bez invaliditeta u 2024. godini. Kako žene već imaju niže stope zaposlenosti od muškaraca, **žene sa invaliditetom su na “duplom” minusu**. Eurostatovo saopštenje (maj 2025) i prateći pregledi potvrđuju da je **rodni jaz 10 p.p.**, dok **invaliditet “produbljuje” ukupnu isključenost** i povećava rizik nezaposlenosti, rada skraćenog vremena iz nužde i neaktivnosti. Kod migrantkinja sa invaliditetom, prepreke su još naglašenije.²⁶

Slika se reflektuje i na **siromaštvo i socijalnu isključenost**: u 2024. **29% osoba sa invaliditetom** bilo je u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti, naspram 18% bez invaliditeta — žene prednjače u ovim pokazateljima zbog kumulacije nižih dohodaka, prekida karijere i neplaćenog rada brige.²⁷

Zdravlje i reproduktivna prava

WHO/Europe ukazuje da u evropskom regionu **mnogi ljudi sa invaliditetom imaju neispunjene zdravstvene potrebe** i da je neophodno graditi **sisteme zdravstvene zaštite inkluzivne za invaliditet**. Evropski okvir djelovanja WHO (2022–2030), koji su usvojile sve 53

24 European Parliament, Women with disabilities, dostupno na: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2025/775872/EPRS_BRI%282025%29775872_EN.pdf

25 Eurostat, Population with disability, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_with_disability

26 Eurostat, Employment gaps for women & people with disabilities, dostupno na: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20250527-1>

27 Eurostat, Disability statistics - poverty and income inequalities, dostupno na: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?oldid=549201>

države regiona, postavlja ciljeve za **uklanjanje barijera u pristupu, organizaciji i rukovođenju zdravstvom** — što je direktno relevantno za žene i djevojčice sa invaliditetom (npr. ginekološki pregledi, perinatalna njega, mentalno zdravlje, dostupni protokoli za nasilje). WHO/Europe je 2024. pokrenuo i prvu **tehničku savjetodavnu grupu za invaliditet i zdravlje** radi ubrzanja implementacije.²⁸

EIGE tematski fokus na **nasilje nad ženama** (2024) podsjeća da **jedna od tri žene u EU** doživljava fizičko ili seksualno nasilje — a za žene sa invaliditetom rizici su **viši** i prepreke prijavljivanju veće (zavisnost od njegovatelja, nepovjerenje institucijama, nepristupačni servisi). Ove razlike su i **zdravstveno pitanje**: nasilje ostavlja dugoročne posljedice po reproduktivno, mentalno i fizičko zdravlje, a pristup podršci je nedovoljno prilagođen ženama sa invaliditetom.²⁹

5. USKLAĐIVANJE SA EVROPSKIM STANDARDIMA: ISKUSTVA I SMJERNICE RELEVANTNE ZA CRNU GORU

Iskustvo država članica Evropske unije, kao i obimni podaci koje prikupljaju EIGE, Eurostat, Evropska komisija i WHO, jasno pokazuju da se poboljšanje položaja žena i djevojčica sa invaliditetom može postići samo ako se razumije i adresira složeni preplet roda i invaliditeta. Taj spoj dva identiteta proizvodi jedinstvene i multiplikovane prepreke, pa univerzalne politike — bilo da se odnose na rodnu ravnopravnost ili na invaliditet — same po sebi nijesu dovoljne da zatvore duboko ukorijenjene jazove. EU iskustvo potvrđuje da su *intersekcijske mjere* nužne da bi se osigurala jednaka polazna osnova za sve žene, uključujući i one sa različitim oblicima invaliditeta.

Podaci iz evropskih zemalja ukazuju na to da žene i djevojčice sa invaliditetom mnogo rjeđe završavaju srednje i visoko obrazovanje, teže ulaze na tržište rada, češće ostaju izvan formalnog zapošljavanja i izložene su većem riziku od ekonomskog siromaštva i različitih oblika nasilja. Razlog tome su i sistemski i društveni faktori: nedostatak redovna prilagođavanja obrazovnog procesa, nepristupačne javne institucije, široko rasprostranjeni stereotipi o ženskim ulogama, ali i nedovoljna senzibilisanost državnih službi koje su često ključne za ostvarivanje prava.

Jedan od ključnih doprinosa EU praksi jeste insistiranje na standardizaciji i vidljivosti podataka. Eurostat i EIGE aktivno rade na unapređenju rodno razvrstanih i uporedivih indikatora, koji obuhvataju ne samo pol i starost, već i invaliditet kao važnu dimenziju društvene nejednakosti. Ovi indikatori se prate u obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti, tržištu rada i domenu socijalne uključenosti. Bez takvog podatkovnog pristupa, djevojčice i žene sa invaliditetom ostaju

---

28 WHO, The WHO European Framework for action to achieve the highest attainable standard of health for persons with disabilities 2022–2030, dostupno na: <https://www.who.int/europe/publications/i/item/WHO-EURO-2022-6751-46517-67449>

29 EIGE, Gender Equality Index 2024: Tackling violence against women, tackling gender inequalities, dostupno na: https://eige.europa.eu/publications-resources/publications/gender-equality-index-2024-tackling-violence-against-women-tackling-gender-inequalities?language_content_entity=en

„nevidljive“ unutar statističkih prosjeka, jer univerzalni podaci prikrivaju duboke razlike između opšte populacije i marginalizovanih grupa. EU je upravo zato razvila metodologije koje nijesu samo tehnički alati, već i ključni instrumenti javnih politika koje omogućavaju da nejednakosti postanu mjerljive, vidljive i — u konačnici — rješive.

Kada se posmatra oblast zdravlja, evropski okvir WHO nudi jasnu i operativnu mapu puta kako izgraditi zdravstvene sisteme koji su istovremeno inkluzivni i rodno osjetljivi. WHO standardi obuhvataju obavezu fizičke i komunikacijske pristupačnosti ambulanti, uključujući sve nivoe zdravstvene zaštite, od primarne do specijalističke. Dalje, oni zahtijevaju izgradnju sprovedivih protokola koji se odnose na reproduktivno zdravlje žena sa invaliditetom, dostupnost skrining pregleda na način prilagođen različitim oblicima invaliditeta, kao i kontinuiranu edukaciju zdravstvenih radnika. Iskustvo evropskih zemalja pokazuje da sistematsko sprovođenje ovih mjera dovodi do mjerljivog poboljšanja zdravstvenih ishoda i do povećanja povjerenja žena sa invaliditetom u javne zdravstvene servise. Važno je i da pristup zdravlju uključuje i zaštitu od nasilja, jer istraživanja potvrđuju da žene sa invaliditetom češće postaju žrtve fizičkog i seksualnog nasilja, a da zdravstvene ustanove često nijesu pripremljene da pruže podršku na način koji je pristupačan, siguran i profesionalno adekvatan.

U oblasti rada i socijalne politike, EU standardi insistiraju na pristupačnim i fleksibilnim modelima zapošljavanja, afirmativnim mjerama i razumnim prilagođavanjima kao osnovnim preduslovima za stvarnu ravnopravnost. Poseban naglasak stavlja se na razvoj servisa podrške, pristupačne radne prostore, mentorstvo i programe osposobljavanja koji odgovaraju realnim potrebama žena sa invaliditetom. EU analize ukazuju da su upravo pristupačne dječje ustanove i fleksibilno radno vrijeme među najefikasnijim politikama koje omogućavaju ženama sa invaliditetom da uđu ili ostanu na tržištu rada. U kombinaciji sa aktivnim mjerama zapošljavanja koje ciljano obuhvataju žene sa invaliditetom, ove politike adresiraju najizraženije jazove koje Eurostat dokumentuje iz godine u godinu, naročito u ekonomskoj aktivnosti, stopi zaposlenosti i stepenu socijalne uključenosti.

Sve ove lekcije iz evropskog iskustva pokazuju da je uspjeh moguć samo kada se rodna ravnopravnost i zaštita prava osoba sa invaliditetom ne tretiraju odvojeno, već kao neraskidivo povezani prioriteti. Interseksijski pristup, kvalitetni podaci, inkluzivne institucije, zdravstveni sistem zasnovan na poštovanju ljudskih prava i politika rada koja uklanja stvarne prepreke ključni su elementi koje Crna Gora može i treba da ugradi u svoje javne politike ako želi da unaprijedi položaj žena i djevojčica sa invaliditetom na održiv i mjerljiv način.

Upravo iskustva nordijskih zemalja poput Danske, Švedske, Norveške i Islanda, potvrđuju da društvo u kojem se invaliditet ne doživljava kao teret počiva na potpuno drugačijem konceptu inkluzije. U tim državama invaliditet se ne posmatra kao nedostatak, već kao jedna od prirodnih ljudskih različitosti. Razlog za to ne leži samo u njihovim zakonima, koji su među najnaprednijima u Evropi, već i u duboko ukorijenjenim društvenim normama i vrijednostima koje afirmišu jednakost, solidarnost i društveno učešće svakog pojedinca. Pristupačnost nije segment koji se „naknadno rješava“, već polazna pretpostavka za planiranje svih javnih politika. U takvim sredinama, barijere nijesu lični problem osobe sa invaliditetom, već problem okruženja koje se automatski adaptira kako bi uklonilo prepreke.

Često se navodi primjer Danske i Švedske, gdje je pristupačnost toliko visokog standarda da osobe sa invaliditetom ne moraju svakodnevno razmišljati o tome što im je „onemogućeno“, jer su javni prostor, transport, obrazovne ustanove, kulturne institucije i digitalne platforme

već osmišljeni tako da zadovoljavaju različite potrebe. Time invaliditet prestaje biti kategorija koja izoluje, jer fizička, komunikacijska i organizaciona pristupačnost čine da se osobe sa invaliditetom osjećaju kao ravnopravni građani čije prisustvo ne zahtijeva „posebnu“ prilagodbu — već je ona već uračunata u same temelje sistema. Različitosti su normalizovane, a inkluzija je takve prirode da u praksi „izbriše“ svakodnevnu percepciju invaliditeta kao prepreke.

Ove zemlje pokazuju kako izgleda kada društvo generiše inkluziju kroz prevenciju prepreka, a ne kroz njihovo naknadno rješavanje. U takvom pristupu, invaliditet se ne posmatra kroz prizmu medicinskog modela, već kroz model ljudskih prava, koji se ogleda u načinu na koji se dizajniraju ulice, trotoari, vozovi, radna mjesta, škole i zdravstveni centri. Osobe sa invaliditetom učestvuju u svim sferama života bez dodatnih napora, bez stigmatizacije i bez osjećaja „tereta“, jer se sistem pobrinuo da njihove potrebe budu unaprijed prepoznate i uključene. To je ujedno i suštinska razlika između deklarativne i stvarne inkluzije — u nordijskim državama, inkluzija je društveni standard, a ne socijalna politika.

Za Crnu Goru, ova iskustva su od posebnog značaja jer pokazuju da inkluzija nije samo pitanje usvajanja zakona, već i promjene pristupa planiranju javnih usluga i društvenoj svijesti. Ako se inkluzija gradi na vrijednostima dostupnosti i jednakosti, tada se invaliditet ne percipira kao „nedostatak“ koji zahtijeva posebne intervencije, već kao dio ljudskog iskustva koje sistem uvažava i podržava. To znači da stvarni napredak ne zavisi samo od usklađivanja sa evropskom pravnom tekovinom, već i od spremnosti da se izgradi društvo u kome je svakodnevni život osoba sa invaliditetom jednostavan, dostojanstven i ravnopravan — upravo onakav kakav je u najrazvijenijim inkluzivnim društvima Evrope.

6. USKLAĐENOST NACIONALNOG I MEĐUNARODNOG PRAVNOG OKVIRA

Crna Gora je ratifikovala Konvenciju UN-a o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD) i u proteklom periodu preduzela važne korake ka usklađivanju, uključujući sveobuhvatnu reformu procjene invaliditeta zasnovanu na ljudskim pravima i izradu jedinstvenog, međusektorskog sistema vještačenja sa centralnim e-registrom, što predstavlja snažno približavanje standardima CRPD-a i savremenim evropskim praksama.

Međutim, prema nalazima Evropske komisije i zaključnim razmatranjima nadležnih ugovornih tijela UN, pravni i institucionalni okvir je i dalje nepotpun: traži se dalje usklađivanje sa pravnom tekovinom EU (uključujući Evropski akt o pristupačnosti), revizija terminologije, jačanje mehanizama sprovođenja, kao i potpuna operacionalizacija obaveza iz CRPD-a u oblastima pravne/sposobnosti odlučivanja, pristupa pravdi, učešća i nediskriminacije. U praksi, osobe sa invaliditetom, a naročito žene i djevojčice, i dalje se suočavaju sa višestrukom i intersekcijskom diskriminacijom, što ukazuje da normativne promjene moraju biti praćene mjerljivom i održivom implementacijom u institucijama i uslugama.

6.1. Konvencija UN-a o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD): ključne odredbe

CRPD uspostavlja ljudskopravni model invaliditeta i obavezuje države da obezbijede jednakost, nediskriminaciju, pristupačnost, pravnu i faktičku jednakost pred zakonom, učešće i inkluziju, te integraciju principa univerzalnog dizajna i razumnih prilagođavanja u sve politike i prakse.

Usredištu Konvencije su obaveze da se: uklone strukturne i stavovne barijere; zamijeni medicinski paternalizam pristupom zasnovanim na pravima; osigura pristup pravdi, informacijama i odlučivanju; i garantuje jednaka mogućnost da se živi samostalno i učestvuje u zajednici.

Navedene obaveze posebno su razrađene kroz opšte komentare CRPD Komiteta, koji predstavljaju autoritativna tumačenja Konvencije i služe kao putokaz državama kako da premoste jaz između „teksta zakona“ i „prakse“.

U normativnom smislu, Crna Gora je napredovala budući da je pokrenuta sistemska reforma procjene invaliditeta i uspostavljanje jedinstvenog, međusektorskog vještačenja uz e-registar, što je konceptualno usklađeno sa ljudskopravnim pristupom CRPD-a i zahtjevom da se zamijeni medicinski model integrisanim, pravima-zasnovanim modelom pristupa pravima i uslugama. To potvrđuju i javno dostupni dokumenti o reformi i koraci Vlade (prostor za novi Zavod, metodologije i nacrti), kao i ocjene u izvještajima EU i UN aktera. Istovremeno, Evropska komisija eksplicitno navodi da je pravni i institucionalni okvir još uvijek nepotpun, da se traži dodatno usklađivanje sa pravnom tekovinom EU (uključujući Evropski akt o pristupačnosti), kao i jačanje mehanizama sprovođenja u praksi. Drugim riječima, normativna harmonizacija je uznapredovala, ali efikasna primjena standarda jednakosti, pristupačnosti i razumnih prilagođavanja nije dovoljno i dosljedno obezbijeđena u upravnim i sudskim postupcima.

Za žene i djevojčice sa invaliditetom, CRPD postavlja dodatne standarde kroz Opšti komentar br. 3 (član 6), koji zahtijeva ciljne, rodno-osjetljive mjere u obrazovanju, zapošljavanju, pristupu pravdi i reproduktivnom zdravlju; Opšti komentar br. 6 (član 5) insistira na inkluzivnoj jednakosti i izričito tretira uskraćivanje razumnih prilagođavanja kao diskriminaciju; Opšti komentar br. 1 (član 12) traži podržano odlučivanje umjesto starateljstva; a Opšti komentar br. 7 obavezuje na smislenu učešće organizacija OSI u svim fazama ciklusa javnih politika. U tom svjetlu, **dio domaćih propisa se sadržinski poklapa sa načelima nediskriminacije i jednakog pristupa, ali je i dalje vidljiv jaz između zakonskih načela i mjerljivih praksi koje garantuju dostupnost prava u svakodnevicu.**

Postoji opšta zabrinutost da u Crnoj Gori i dalje ne postoji dovoljno direktne primjene Konvencije UN-a o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD), kao ni redovnog pozivanja na njene odredbe pred sudovima i u upravnim postupcima. Uprkos formalnoj ratifikaciji i činjenici da CRPD ima primat u odnosu na domaće propise, **Konvencija u praksi ne funkcioniše kao „živi standard“ koji neposredno vodi odluke i oblikuje tumačenje prava.** Umjesto toga, ona ostaje na margini, kao pozadinski dokument koji se rijetko koristi u pravnom rezonovanju, pisanju presuda ili u procjeni upravnih organa kada odlučuju o pravu ili interesu osobe sa invaliditetom. Raskorak između međunarodnog pravnog okvira i njegove praktične primjene ima ozbiljne posljedice: Evropska komisija, ali i domaće organizacije civilnog društva (posebno u okviru CEDAW procesa 2024. godine) upozoravaju da ovakvo stanje slabi efektivnu zaštitu prava i ostavlja žene i

djevojčice sa invaliditetom bez stvarnog pravnog lijeka u situacijama diskriminacije, uskraćene pristupačnosti ili povrede njihovih osnovnih sloboda. Time se potvrđuje da normativna usklađenost sama po sebi nije dovoljna ukoliko ne postoji istovremena i dosljedna sudska i upravna primjena standarda iz CRPD-a.

Jedna od ključnih slabosti u sistemu odnosi se na **ograničen pristup samoj Konvenciji, jer država još uvijek nije obezbijedila tekst CRPD-a u formatima pristupačnim osobama sa različitim vrstama invaliditeta**. U CEDAW ciklusu jasno je ukazano da Konvencija nije dostupna na jezicima nacionalnih manjina, **nije štampana na Brajevom pismu, ne postoje verzije prilagođene osobama koje koriste znakovni jezik, niti lako-čitljive i lako-razumljive verzije koje su namijenjene osobama sa intelektualnim i psihosocijalnim invaliditetom**. Ovakav nedostatak pristupa informacijama nije administrativni propust, već sistemska prepreka ostvarivanju prava. Bez dostupnog, razumljivog i inkluzivnog teksta Konvencije, osobe sa invaliditetom, naročito žene i djevojčice, ne mogu na adekvatan način znati koja prava imaju, kako se ta prava štite, kojim institucijama se mogu obratiti i kako da prepoznaju situacije u kojima je njihovo dostojanstvo povrijeđeno. U praksi to znači da veliki broj osoba sa invaliditetom nikada nije imao priliku da se upozna sa osnovnim međunarodnim garantijama koje im pripadaju.

Ustanovljena situacija može se unaprijediti kroz mjere koje su i realne i opravdane, te je stoga potrebno prvenstveno obezbijediti službene prevode CRPD-a i opštih komentara Komiteta na jezike nacionalnih manjina koje žive u Crnoj Gori. Paralelno sa tim, treba pripremiti izdanja Konvencije u Brajevom pismu, kao i video-materijale sa prevodom na crnogorski znakovni jezik. Važan korak bio bi razvoj lako-čitljivih i lako-razumljivih verzija Konvencije i najvažnijih opštih komentara u skladu sa međunarodnim standardima pristupačne komunikacije, jer upravo te verzije omogućavaju punu informisanost osobama sa intelektualnim, kognitivnim i psihosocijalnim invaliditetom. Jedinstven pristup ovim materijalima može se obezbijediti kroz javno dostupan portal „CRPD u praksi“, koji bi objedinjavao sve verzije na jednom mjestu i bio obavezan referentni izvor svim državnim organima. Vlada bi trebalo da donese odluku kojom bi se utvrdila obaveza da svi budući zakoni, pravilnici i obrasci koji se odnose na prava osoba sa invaliditetom moraju imati i pristupačne verzije na dan objave, uz jasno planiranje troškova u programskim budžetima. Uključivanje organizacija osoba sa invaliditetom i akademske zajednice u proces izrade ovih materijala je neophodno kako bi se obezbijedio kvalitet, relevantnost i korisnost novih verzija.

Jedno od najvažnijih pitanja u pogledu usklađenosti sa CRPD-om jeste i **oblast starateljstva i pravnog kapaciteta**, posebno u kontekstu Opšteg komentara br. 1. Konvencija zahtijeva potpunu tranziciju sa sistema zamjenskog odlučivanja (u kojem drugi odlučuju umjesto osobe) na sistem podržanog odlučivanja, gdje se volja i preferencije osobe stavljaju u središte svake odluke koja utiče na njen život. U Crnoj Gori su pokrenute određene reforme u ovoj oblasti, ali je i dalje prisutan značajan broj normi koje dopuštaju ograničenje ili oduzimanje pravnog kapaciteta upravo zbog invaliditeta, što je u direktnoj suprotnosti sa odredbama Konvencije. Za potpunu usklađenost potrebno je izmijeniti zakonodavne odredbe koje omogućavaju derogacije pravnog kapaciteta na osnovu zdravstvenog stanja, te izgraditi paletu mehanizama podržanog odlučivanja — kao što su osobe od povjerenja, ugovori o podršci, savjetovališta i modeli personalnih planova odlučivanja. Pored toga, ključna je edukacija sudova, centara za socijalni rad, zdravstvenih ustanova i drugih profesionalaca o principu „volja i preferencije“ koji mora zamijeniti paternalistički standard „najboljeg interesa“, jer je upravo pogrešno tumačenje

ovog standarda jedan od glavnih uzroka uskraćivanja autonomije osobama sa invaliditetom.

Kao rezultat ovih nalaza, jasno je da **trenutni okvir još uvijek nije dovoljan da osigura punu i dosljednu primjenu CRPD-a**. Reformski procesi se kreću u pozitivnom smjeru, ali za istinsku usklađenost „po mjeri Konvencije“ neophodno je obezbijediti da se CRPD i opšti komentari koriste u praksi, i to u presudama, rješenjima, upravnim postupcima i u svakodnevnom radu državnih organa. **Konvencija mora postati primarni izvor prava kada se odlučuje o bilo kom pitanju relevantnom za osobe sa invaliditetom. Razumna prilagođavanja moraju biti prepoznata i garantovana kao pravo, a njihovo uskraćivanje tretirano kao oblik diskriminacije**. Podržano odlučivanje mora konačno zamijeniti starateljstvo. Organizacije osoba sa invaliditetom moraju biti stvarni partneri države u donošenju, sprovođenju i nadzoru politika. I, najzad, država mora obezbijediti da informacije o pravima budu dostupne svima, na jezicima, u formatima i u oblicima koji odgovaraju različitim korisničkim potrebama.

Crna Gora je postavila solidne temelje za usklađivanje sa CRPD-om, ali uspjeh će se mjeriti isključivo po tome koliko će se standardi Konvencije stvarno primjenjivati u praksi. Tek kada CRPD postane sastavni dio sudske argumentacije, upravnog odlučivanja, dostupnih informacija i svakodnevnog funkcionisanja institucija, biće moguće govoriti o stvarnoj, a ne samo formalnoj zaštiti prava osoba sa invaliditetom. To je naročito važno za žene i djevojčice sa invaliditetom, koje bez pune primjene CRPD-a ostaju na ivici sistema, sa pravima na papiru, ali bez pune i djelotvorne zaštite u životu.

6.2. Opšti komentari CRPD Komiteta: tumačenja i značaj

Kao što je navedeno u prethodnom odjeljku, Opšti komentari Komiteta UN-a za prava osoba sa invaliditetom predstavljaju najautoritativnije tumačenje odredaba Konvencije UN-a o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD) i služe kao obavezujući vodič državama prilikom primjene i implementacije Konvencije. **Njihova svrha nije samo da preciziraju norme, već da popune praznine koje nastaju jer države često ostaju pri deklarativnom prihvatanju Konvencije, bez stvarne transformacije sistema, procedura i institucija**. U tom smislu, opšti komentari predstavljaju most između međunarodnog prava i domaćeg pravnog poretka, i jasan instrument kojim se od država zahtijeva prelazak sa medicinskog i paternalističkog modela na ljudskopravaški pristup invaliditetu. Procjena stanja u Crnoj Gori pokazuje da, iako su pojedine reforme započete, postoji značajan raskorak između onoga što opšti komentari zahtijevaju i onoga što domaći sistem u praksi omogućava.

Opšti komentar br. 1, koji se odnosi na član 12 Konvencije - **jednako priznanje pred zakonom**, posebno je značajan jer uvodi temeljnu paradigmu da pravni kapacitet pripada svakoj osobi, bez izuzetka, i da ga nije dopušteno ograničavati na osnovu invaliditeta. Komitet jasno razdvaja mentalni kapacitet (koji može varirati) od pravnog kapaciteta (koji je univerzalan), pojašnjavajući da države ne smiju uvoditi mjere zamjenskog odlučivanja koje omogućavaju drugima da umjesto osobe donose odluke o njenom životu, zdravlju ili imovini. Umjesto toga, države moraju razviti sistem podržanog odlučivanja koji poštuje volju, želje i preferencije osobe. Ovo tumačenje ima dalekosežne posljedice, jer bez punog pravnog kapaciteta osoba ne može ostvariti ni mnoga druga prava, poput prava na pristup pravdi, prava na glasanje, sklapanje braka, roditeljstvo, autonomiju u odlučivanju o zdravstvenoj zaštiti ili upravljanje sopstvenom imovinom. U odnosu

na ovaj komentar, Crna Gora je ostvarila određeni pomak otpočinjanjem reforme pravnog kapaciteta kroz novi sistem jedinstvenog vještačenja invaliditeta i modernizaciju zakonodavstva, ali i dalje zadržava norme koje omogućavaju oduzimanje ili ograničenje sposobnosti za rasuđivanje samo zbog postojanja invaliditeta. Još uvijek nije uspostavljen funkcionalan model podržanog odlučivanja, niti su svi organi sistema obučeni da standard „volja i preferencije“ zamijeni starim pristupom „najboljeg interesa“, koji se često tumači paternalistički. To pokazuje da je Crna Gora tek na početku procesa usklađivanja sa Opštim komentarom br. 1, uprkos jasnim međunarodnim obavezama.

Opšti komentar br. 7 razrađuje član 4(3) i 33(3) Konvencije, naglašavajući obavezu države da osigura aktivno i smisleno učešće osoba sa invaliditetom, prvenstveno putem njihovih reprezentativnih organizacija (OPD-ova), u svim fazama javnih politika — od kreiranja, preko implementacije, do monitoringa. Komitet posebno objašnjava šta podrazumijeva reprezentativna organizacija OSI, insistirajući da one moraju biti vođene i upravljane od samih osoba sa invaliditetom, kako bi njihov glas bio autentičan i relevantan. Značaj ovog komentara ogleda se u tome što implementira suštinski princip Konvencije „Ništa o nama bez nas“, koji je istorijski zahtjev pokreta osoba sa invaliditetom. U Crnoj Gori postoje pomaci. Naime, organizovane su određene radne grupe, povremene konsultacije i prisustvo organizacija OSI u pojedinim procesima donošenja odluka, ali u stvarnosti, učešće OSI i njihovih organizacija ostaje fragmentirano, projektno zavisno i nedovoljno institucionalizovano. OPD-ovi nerijetko dobijaju poziv na konsultacije prekasno, bez mogućnosti uticaja na sadržaj propisa, a pojedini državni organi ih i dalje više posmatraju kao „vanjske saradnike“ nego kao ravnopravne partnere. U tom smislu, Crna Gora je daleko od standarda Opšteg komentara br. 7, posebno u pogledu obezbjeđivanja resursa, pristupačnih postupaka i trajnih konsultativnih mehanizama.

Opšti komentar br. 6, koji se odnosi na član 5 Konvencije, objašnjava koncept „inkluzivne jednakosti“. U ovom dokumentu pojašnjavaju se pojmovi višestruke i ukrštene diskriminacije osoba sa invaliditetom. Tako se pod višestrukom diskriminacijom podrazumijeva situacija u kojoj je osoba izložena diskriminaciji na osnovu dva ili više ličnih svojstava, pa je diskriminacija pojačana (kumulativna), dok je ukrštena diskriminacija definisana kao situacija u kojoj više osnova djeluje istovremeno i u interakciji, na način koji ih čini nerazdvojivim, što stvara jedinstven tip nepovoljnog tretmana i diskriminacije.

Komitet ovdje pravi značajan iskorak u odnosu na tradicionalno shvatanje jednakosti, naglašavajući da formalna jednakost nije dovoljna i da se jednakost mora ostvarivati kroz redistribuciju mogućnosti, javno priznanje različitosti, uklanjanje stigme, učešće u donošenju odluka i obezbjeđivanje razumnih prilagođavanja. Posebno važno je to što Komitet jasno definiše da uskraćivanje razumnih prilagođavanja predstavlja oblik diskriminacije. To znači da država ima pozitivnu obavezu da obezbijedi pristupačne usluge, infrastrukturne i komunikacijske prilagodbe, kao i druge oblike podrške koji su potrebni kako bi se prava osoba sa invaliditetom mogla ostvariti u praksi. U crnogorskom sistemu formalno postoji zabrana diskriminacije po osnovu invaliditeta, ali razumne prilagodbe nijesu dosljedno prepoznate kao pravo, a njihovo uskraćivanje ne vodi uvijek prema djelotvornom pravnom lijeku. U praksi se i dalje primjenjuju medicinski i paternalistički modeli procjene invaliditeta, a sistemske prilagodbe u obrazovanju, zdravlju, zapošljavanju i pristupu pravdi ne sprovode se dosljedno i dovoljno. Odsustvo eksplicitnog intersekcijskog pristupa u propisima takođe odstupa od zahtjeva Komentara br. 6, naročito kada se radi o ženama i djevojčicama sa invaliditetom koje trpe višestruku diskriminaciju.

Opšti komentar br. 3 razrađuje član 6 Konvencije i predstavlja ključni instrument za razumijevanje položaja žena i djevojčica sa invaliditetom. Komitet detaljno objašnjava da ova grupa doživljava multiplu i interseksijsku diskriminaciju u svim oblastima života, i to od obrazovanja i zapošljavanja, do političkog učešća, pristupa zdravstvenim i reproduktivnim uslugama i pristupa pravdi. Objašnjava se da se ukrštena diskriminacija odnosi na situacije u kojoj postoji više osnova koji međusobno djeluju u isto vrijeme na način da budu neodvojivi. Osnovi za diskriminaciju obuhvataju starost, invaliditet, etničku pripadnost, domorodačko, nacionalno ili socijalno porijeklo, rod, identitet, političko ili drugo mišljenje, rasu, status izbjeglice, migranta ili tražioca azila, religiju, pol i seksualnu orijentaciju.

Komentar zahtijeva da države razvijaju ciljne, rodno-osjetljive javne politike koje prepoznaju specifične prepreke koje žene sa invaliditetom doživljavaju zbog prepleta roda, invaliditeta i, često, dodatnih faktora poput siromaštva, nasilja ili geografske izolovanosti. U tom smislu, od država se očekuje da kombinuju mjere rodne ravnopravnosti i inkluzije osoba sa invaliditetom, umjesto da ih tretiraju kao dva odvojena sektora.

U Crnoj Gori, iako se kroz zakone formalno zabranjuje diskriminacija, systemske rodno-specifične mjere za žene i djevojčice sa invaliditetom skoro da ne postoje u praksi. Rezultati prednje pomenutih istraživanja iz 2024. i 2025. godine pokazuju da su žene sa invaliditetom i dalje u izrazito nepovoljnom položaju u zapošljavanju, pristupu zdravstvenim uslugama, političkoj participaciji i zaštiti od nasilja. U tom pogledu Crna Gora je još uvijek veoma daleko od implementacije standarda koje postavlja Opšti komentar br. 3.

Sveobuhvatno posmatrano, opšti komentari CRPD Komiteta predstavljaju jasne smjernice za transformaciju državnih sistema iz formalno inkluzivnih u stvarno inkluzivne, uz jasno definisane zahtjeve za učešće osoba sa invaliditetom, punu zaštitu njihovih prava, priznavanje njihovog kapaciteta i poštovanje njihovog dostojanstva.

Ocjena stanja u Crnoj Gori pokazuje da su pojedine reforme pokrenute, ali je jaz između normativnih standarda i njihove stvarne implementacije i dalje značajan. Institucije i pravni okvir još nijesu prilagođeni tako da u potpunosti odraze standarde iz opštih komentara, što znači da u praksi osobe sa invaliditetom, a naročito žene i djevojčice, ne uživaju punu zaštitu i jednak pristup pravima predviđenim CRPD-om.

U odnosu na Opšti komentar br. 1 (pravni kapacitet), ključni izazov ostaje cjelovita reforma starateljstva i napuštanje zamjenskog odlučivanja u korist podržanog odlučivanja sa adekvatnim zaštitama i poštovanjem volje i preferencija. Nacionalne institucije i sudska praksa tek treba da usvoje standarde koji onemogućavaju uskratno kapaciteta po osnovu invaliditeta.

U odnosu na Opšti komentar br. 7 (učesće/OPDs), osnovane su radne strukture i komisije, ali je efektivna, resursima podržana i redovna konsultacija organizacija osoba sa invaliditetom i dalje nedovoljno sistematizovana u svim fazama politika (planiranje, implementacija, monitoring).

U odnosu na Opšti komentar br. 6 (jednakost/nediskriminacija), zakonodavni okvir treba eksplicitnije da prepozna uskraćivanje razumnih prilagođavanja kao diskriminaciju, te da institucionalizuje interseksijski pristup (posebno rod + invaliditet), uključujući efikasna pravna sredstva i reparacije.

U odnosu na Opšti komentar br. 3 (žene i djevojčice sa invaliditetom), nalazi CEDAW procesa i civilnog sektora potvrđuju potrebe za ciljanim mjerama u oblasti obrazovanja, zapošljavanja, reproduktivnog zdravlja i zaštite od nasilja, kao i za pristupačnim informacijama i procedurama.

6.3. Pregled zakonodavnog okvira u oblasti prava osoba sa invaliditetom

Ustav Crne Gore³⁰ članom 8 zabranjuje svaku neposrednu i posrednu diskriminaciju po bilo kom osnovu, dok članom 17 stav 2 garantuje svima jednakost pred zakonom, bez obzira na bilo kakvu posebnost ili lično svojstvo. Takođe, članom 28 jemči se dostojanstvo i sigurnost čovjeka, te članom 68 izričito garantuje posebna zaštita lica sa invaliditetom. Imajući u vidu navedeno, svi zakoni i drugi pravni akti moraju biti u saglasnosti sa navedenim ustavnim određenjima, i isti ne podliježu drugačijem tumačenju od značenja koje im je Ustavom dato.

Osim Ustava, zabrana diskriminacije dodatno je osnažena donošenjem **Zakona o zabrani diskriminacije**³¹, te **Zakona o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom**³² koji sadrži jasne definicije lica s invaliditetom, zabrane diskriminacije lica s invaliditetom, kao i oblika diskriminacije sa kojima se ta lica suočavaju. Članom 13 Zakona o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom dato je određenje diskriminacije u pristupu javnom prevozu, te isto podrazumjeva:

1) onemogućavanje, ograničavanje ili otežavanje korišćenja i ulaska u sredstva javnog prevoza, kao i nepreduzimanje i nesprovođenje propisanih mjera za obezbjeđivanje pristupačnosti sredstava javnog prevoza licu ili grupi lica sa invaliditetom;

2) odbijanje da se preveze lice ili grupa lica sa invaliditetom, pružanje usluge prevoza licu ili grupi lica sa invaliditetom pod drukčijim i nepovoljnijim uslovima od uslova pod kojima se usluga prevoza pruža drugim korisnicima; i

3) nedostupnost informacija na autobuskim i željezničkim stanicama i stajalištima, aerodromima, lukama i pristaništima pomorske i unutrašnje plovidbe licu ili grupi lica sa invaliditetom.

Član 9 **Konvencije UN**-a o pravima lica sa invaliditetom, a o kojoj je bilo riječi u prethodnom poglavlju, definiše obaveze i pravo na pristupačnost fizičkog okruženja, usluga, informacija i komunikacija, kao i saobraćaja. Pristupačnost se, po Konvenciji, odnosi i na omogućavanje samostalnog života i potpunog učešća u životu zajednice, kako u urbanim tako i u ruralnim sredinama, a države potpisnice se obavezuju na razvoj i primjenu savremenih standarda i smjernica pristupačnosti.

Pristupačnost, takođe, podrazumijeva elektronske usluge i službe, natpise na Brajevom pismu i u lako čitljivom formatu, zatim druge oblike asistencije i posrednika, uključujući vodiče, čitače i prevodioce na gestovni jezik kako bi olakšali pristup informacijama i objektima otvorenim za javnost.

Crna Gora je takođe donijela i **Strategiju za zaštitu lica s invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti 2022-2027**³³, kojom je kroz operativni cilj 3 predviđeno:

- *Unaprjeđenje i prilagođavanje saobraćajne infrastrukture potrebama kretanja lica sa različitim vrstama invaliditeta.*

---

30 Ustav Crne Gore, "Službeni list CG", br. 1/2007 od 25.10.2007. godine

31 Zakon o zabrani diskriminacije, „Službeni listu CG”, br. 46/2010, 40/2011 - drugi zakon 18/2014 i 42/2017

32 Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, "Službeni list CG", br. 35/2015 od 7.7.2015. godine

33 Vlada Crne Gore, Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava, Strategija za zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti za period 2022-2027, dostupno na: <https://www.gov.me/dokumenta/e9659c4e-e7f6-41f2-ab98-0fd115b80601>

- *Povećanje nivoa dostupnosti informacija o javnom prevozu u formatima pristupačnim za lica s invaliditetom.*

- *Dalje unaprjeđenje pravnog okvira u oblasti saobraćaja u cilju eliminisanja normi koje diskriminišu lica s invaliditetom prilikom pristupa saobraćaju.*

Takođe, za ukazati je da je Crna Gora u julu 2025. usvojila **Zakon o jedinstvenom vještačenju invaliditeta** kojim se uspostavlja jedinstveni, međusektorski sistem procjene i centralni registar OSI; napušta se fragmentirani medicinski model i uvodi model zasnovan na ljudskim pravima, sa jedinstvenim kriterijumima i jedinstvenim rješenjem važećim za različite sektore (socijalna i dječja zaštita, rad i zapošljavanje, obrazovanje itd.). Vlada je prethodno obezbijedila prostor za budući Zavod i započela opremanje, kao i izradu pratećih metodologija. Ovaj reformski paket usklađen je sa CRPD standardima i dobrim praksama EU jer podrazumijeva pojednostavljen pristup pravima i uslugama i bolje podatke za javne politike.

Zakon o zdravstvenoj zaštiti garantuje jednak pristup zdravstvenim uslugama bez diskriminacije, uključujući invaliditet i pol, ali i dalje traži operacionalizaciju kroz obavezujuće standarde pristupačnosti i razumnih prilagođavanja u praksi (npr. ginekološke usluge, skriningi, komunikacijska pristupačnost). U pogledu zabrane diskriminacije, posebni i opšti propisi uspostavljaju formalnu jednakost, ali se prema nalazima Evropske komisije traži dalje usklađivanje sa pravnom tekovinom EU (naročito sa Evropskim aktom o pristupačnosti), uklanjanje derogatorne terminologije i jačanje mehanizama sprovođenja kako bi se obezbijedila djelotvorna zaštita prava u upravnim i sudskim postupcima.

Jedan od ključnih normativnih iskoraka jeste **donošenje Zakona br. 44/2017 o izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika, kojim su u domaći pravni sistem uvedena nova krivična djela u skladu sa imperativima zaštite od rodno zasnovanog nasilja**. Krivično djelo sakaćenja ženskih genitalija (član 151a) po prvi put se eksplicitno sankcioniše, čime se domaće zakonodavstvo usklađuje sa savremenim standardima borbe protiv nasilja nad ženama. Uvođenjem krivičnog djela prinudne sterilizacije (član 151b), **država je dodatno normativno ojačala zaštitu reproduktivne autonomije žene**.

Ove izmjene imaju posebno snažan značaj za žene sa invaliditetom, koje zbog marginalizovanog položaja, većeg stepena zavisnosti i čestih prepreka u ostvarivanju pristupa pravdi mogu biti izložnije različitim oblicima zloupotrebe nad tijelom i reproduktivnim pravima. Time je postavljen važan temelj zaštite fizičkog integriteta i dostojanstva svih žena.

Pored normativnih intervencija u krivičnom pravu, država je razvila i **širok strateški okvir koji potkrepljuje napore na polju rodne ravnopravnosti**. U januaru 2024. godine pokrenut je program „**Women on Boards**“ usmjeren na unaprjeđenje učešća žena u upravljačkim strukturama i organima odlučivanja. Povećavanje ženskog liderstva u strukturi moći i donošenju odluka nužno je za smanjivanje rodnog jaza u političkoj i ekonomskoj sferi, ali i za stvaranje uslova u kojima pitanja žena iz marginalizovanih grupa, uključujući žene sa invaliditetom, mogu postati vidljivija i adekvatnije zastupljena u institucionalnom diskursu.

U okviru strateškog djelovanja posebno mjesto zauzima **Nacionalni plan za implementaciju Istanbulske konvencije za period 2023–2027. godine**. Ovaj plan definiše obaveze institucija, mehanizme koordinacije, mjere prevencije nasilja i načine pružanja podrške žrtvama. Njegova važnost leži u tome što obezbjeđuje operativni okvir za sprečavanje nasilja nad ženama i za unaprjeđenje multisektorskog odgovora institucija. Za žene sa invaliditetom, koje često nailaze

na dodatne prepreke u prijavljivanju nasilja, ovoj plan bi trebalo da omogući dostupnije usluge, bolju koordinaciju institucija i veći stepen prepoznavanja njihovih specifičnih potreba.

Pravni i strateški sistem dopunjen je **Nacionalnom strategijom rodne ravnopravnosti za period 2021–2025. godine**. Ovi dokumenti osmišljeni su da unaprijede rodnu ravnopravnost kroz reforme u obrazovanju, ekonomskom osnaživanju, zapošljavanju, zaštiti od nasilja, političkom učešću i mijenjanju društvenih normi. Njihov značaj ogleda se u tome što stvaraju institucionalni okvir za sistematično djelovanje i jačanje kapaciteta državnih organa, lokalnih samouprava i svih relevantnih aktera. Međutim, interseksijska perspektiva i dalje nije dovoljno razvijena, pa specifične potrebe žena sa invaliditetom nijesu dosljedno integrisane u sve segmente planiranja. Ovo ukazuje na to da, iako postoje strateški dokumenti koji prepoznaju rodnu neravnopravnost, oni i dalje nedovoljno adresiraju kompleksnost diskriminacije zasnovane na kombinaciji roda i invaliditeta.

Od 2021. godine u Skupštini Crne Gore djeluje i **Ženski klub**, kao neformalni mehanizam koji okuplja poslanice različitih političkih partija i ima za cilj da ojača vidljivost rodnih pitanja u zakonodavnom procesu. Iako je ovaj mehanizam doprinio snažnijoj artikulaciji tema rodne ravnopravnosti, njegova upotreba u kontekstu zastupanja prava žena sa invaliditetom tek treba da se razvije kroz konkretnije inicijative, zakonske prijedloge i nadzor nad primjenom propisa.

Dodatni segment strateškog djelovanja predstavlja **Nacionalni akcioni plan za implementaciju Strategije za borbu protiv trgovine ljudima 2019–2024. godine**. Ovaj plan prepoznaje ranjive kategorije stanovništva, uključujući žene sa invaliditetom, i definiše mjere za prevenciju eksploatacije, unapređenje podrške žrtvama i jačanje kapaciteta službi koje se bave ovim pitanjima. Budući da žene sa invaliditetom mogu biti ciljane zbog svoje društvene i ekonomske ranjivosti, plan ima poseban značaj u kontekstu njihove zaštite od višestrukih oblika viktimizacije.

Protokol o prevenciji i postupanju u slučajevima nasilja u porodici iz 2019. godine postavio je mehanizme za jasno definisanu međuinstitucionalnu saradnju između policije, centara za socijalni rad, zdravstvenog sistema i pravosuđa. Iako predstavlja važno sredstvo usklađivanja praksi institucija, njegov puni značaj za žene sa invaliditetom zavisi od toga da li su mehanizmi prijave nasilja, zaštite i podrške prilagođeni njihovim potrebama, uključujući fizičku, komunikacijsku i proceduralnu pristupačnost.

Crna Gora je 2023. godine ratifikovala i Protokol broj 16 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, čime je otvorena mogućnost da najviši sudovi traže savjetodavna mišljenja Evropskog suda za ljudska prava o pojedinim pravnim pitanjima. Ova reforma može doprinijeti unapređenju primjene standarda ljudskih prava u odlučivanju i jačanju sudske prakse, uključujući i one koji se odnose na prava žena i osoba sa invaliditetom.

Sve navedene norme i politike predstavljaju važan segment napora Crne Gore da izgradi sistem zaštite žena koji je u skladu sa savremenim evropskim i međunarodnim standardima. Ipak, analiza njihove praktične primjene pokazuje da će stvarni napredak zavisiti od dosljedne implementacije, međuinstitucionalne saradnje i ugradnje interseksijske perspektive koja prepoznaje specifične izazove žena i djevojčica sa invaliditetom. Tek kada zakonodavne i strateške mjere budu jednako dostupne svima, moguće je govoriti o punoj realizaciji njihovog potencijala.

7. USKLAĐENOST CRNE GORE SA ZAKLJUČNIM RAZMATRANJIMA CEDAW KOMITETA (2024)

Ocjenjujući mjere koje je Crna Gora preduzela nakon razmatranja Trećeg periodičnog izvještaja³⁴, jasno se uočava da država posjeduje solidan normativni temelj za ostvarivanje rodne ravnopravnosti, ali i da određeni ključni segmenti i dalje ne funkcionišu na način koji bi osigurao praktično ostvarivanje prava žena, naročito žena i djevojčica iz ranjivih grupa. Iako su pojedine preporuke djelimično implementirane, tempo njihovog sprovođenja ostaje spor, što ukazuje na potrebu za strateški fokusiranim pristupom, jačom institucionalnom koordinacijom i stvaranjem održivih mehanizama odgovornosti.

U postojećem zakonodavnom okviru, **Zakon o rodnoj ravnopravnosti** predstavlja centralni i zapravo jedini normativni dokument koji jasno propisuje obavezu orodnjavanja politika i sprovođenja rodni analiza u svim segmentima djelovanja organa vlasti. Ipak, iako zakon postavlja relevantne standarde, njegova primjena nije obezbijeđena adekvatnim sankcijama za nepoštovanje. **Odsustvo sankcija dovelo je do toga da se rodna analiza u brojnim sektorima ne sprovodi sistematično, već selektivno ili samo deklarativno, a orodnjavanje javnih politika ostaje nedovoljno integrisano u procese planiranja i donošenja odluka.** Ovakva situacija utiče na sve žene, ali posebno pogađa žene i djevojčice sa invaliditetom, čiji se položaj često gubi u „opštim“ politikama koje nijesu zasnovane na intersekcijskom pristupu.

Kada je riječ o pristupu žena pravdi, primjetan je određeni napredak u oblasti informisanja i dostupnosti pravne pomoći, što pokazuje **kampanja „Ispričaj priču do kraja“ pokrenuta 2021. godine.** Osim toga, omogućavanje besplatne pravne pomoći stranim državljanima koje traže međunarodnu zaštitu dodatno jača dostupnost pravnih mehanizama za marginalizovane žene. Međutim, uprkos formalnoj dostupnosti pravne pomoći, zabrinjava činjenica da pred sudovima u prethodnim godinama nije bilo tužbi za rodno zasnovanu diskriminaciju. Ova statistika ne govori o odsustvu diskriminacije, već o neefikasnosti mehanizama koji bi ženama omogućili da prepoznaju, prijave i pravno procesuiraju diskriminatorne prakse. Tu se naročito prepoznaje izazov za žene sa invaliditetom, koje često nailaze na prepreke u vidu fizičke nepristupačnosti institucija, komunikacijskih barijera, nedostatka razumnih prilagođavanja ili neinformisanosti o pravnim mehanizmima. Da bi se ova situacija prevazišla, nužno je ulagati u kontinuirano jačanje kapaciteta sudija, tužilaca, advokata i službenika organa za sprovođenje zakona na temu rodne ravnopravnosti i rodno odgovornih sudskih postupaka. Takođe je neophodno uspostaviti jasne mehanizme odgovornosti u cilju prevazilaženja rodne pristrasnosti u pravosuđu, što je preduvjet za efektivnu zaštitu svih žena.

Izazovi se posebno vide u funkcionisanju nacionalnog mehanizma za unapređenje položaja žena. Iako pravni okvir i strateški dokumenti postoje, njihova institucionalna podrška je nedovoljna. Odeljenje za rodnu ravnopravnost svedeno je na tri zaposlena, što je daleko ispod minimalnih standarda potrebnih za koordinaciju kompleksnih politika rodne ravnopravnosti na

34 Vlada Crne Gore, Zaključna razmatranja CEDAW Komiteta (2024), dostupno na: <https://www.gov.me/clanak/prezentovan-treci-periodicni-izvjestaj-crne-gore-o-sprovođenju-konvencije-za-eliminaciju-svih-oblika-diskriminacije-zena>

nacionalnom nivou. **Nacionalni savjet za rodnu ravnopravnost praktično ne funkcioniše, što znači da državi nedostaje tijelo koje bi trebalo da predstavlja centralni mehanizam strateškog i nadzornog djelovanja. Istovremeno, uočljiv je trend smanjenja budžetskih izdvajanja za rodnu ravnopravnost, a u većini resora ne postoji zakonska obaveza rodno odgovornog budžetiranja.** Neusklađenost planiranja javnih rashoda sa ciljevima rodne ravnopravnosti dovodi do toga da rodne politike ostaju nedovoljno finansirane, a rodna perspektiva zanemarena u finansijskim prioritetima države.

Nedostatak rodno razvrstanih podataka predstavlja dodatnu prepreku. Bez podataka koji precizno bilježe položaj žena i djevojčica u različitim oblastima života, naročito žena iz ranjivih grupa, uključujući žene sa invaliditetom, nije moguće kreirati ciljana i efikasna rješenja. Podaci su preduvjet za razumijevanje stvarnog obima problema, praćenje trendova i evaluaciju javnih politika. U odsustvu sveobuhvatnog sistema prikupljanja, analize i upotrebe rodno razvrstanih podataka, ograničena je mogućnost države da donosi mjere zasnovane na dokazima.

Kada je riječ o instituciji Zaštitnika ljudskih prava i sloboda, iako se radi o ključnom mehanizmu za zaštitu ljudskih prava, ostaje činjenica da institucija već duži niz godina zadržava status „B” prema međunarodnoj klasifikaciji, što ukazuje na nedovoljnu usklađenost sa standardima nezavisnosti, finansijske autonomije i institucionalne snage. Dodatna ograničenja ogledaju se u nedostatku jasnih procedura za izbor i imenovanje, nedovoljnoj finansijskoj podršci i ograničenim kapacitetima za sprovođenje mandata vezanog za antidiskriminaciju. Jačanje ove institucije, kroz zakonske izmjene, finansijsku autonomiju i profesionalizaciju kadrovskih procedura, predstavlja osnovni preduvjet za jaču zaštitu ženskih prava na nacionalnom nivou.

Pitanje privremenih posebnih mjera ostaje jedno od najkritičnijih u procesu usklađivanja sa međunarodnim standardima. Osim izbornih kvota, koje su dale određene rezultate u pogledu učešća žena u političkom životu, druge privremene posebne mjere, kao što su kvote u zapošljavanju, akademskom okruženju, upravljačkim strukturama ili pravosuđu, nisu u široj upotrebi. Nedostatak ovih mjera usporava otklanjanje strukturnih nejednakosti i odlaže postizanje stvarne ravnopravnosti. Ove mjere posebno su važne za žene koje se suočavaju sa višestrukom diskriminacijom, jer univerzalne politike često ne uspijevaju da obuhvate njihove specifične potrebe.

Sve u svemu, Crna Gora je ostvarila vidljive pomake u jačanju zakonodavnog i strateškog okvira, ali ključni izazovi i dalje ostaju u oblasti institucionalne funkcionalnosti, implementacije politika, nedostatka sankcija za nepoštovanje zakona, nedostatka rodno razvrstanih podataka, ograničenih kapaciteta centralnih mehanizama i nedovoljnog korišćenja ciljanih mjera. Stanje pokazuje da normativni i strateški okvir ima potencijal da unaprijedi položaj žena, ali se taj potencijal ne može ostvariti bez ulaganja u institucionalnu snagu, finansijsku održivost i primjenu intersekcijskog pristupa u svim politikama, naročito kada je riječ o ženama i djevojčicama sa invaliditetom.

Crnogorski normativni i strateški okvir sadrži niz važnih dokumenata koji se bave pitanjima rodni stereotipa, štetnih praksi i suzbijanja rodno zasnovanog nasilja, a određeni pomaci se uočavaju u posljednjih nekoliko godina. **Usvajanjem Nacionalne strategije rodne ravnopravnosti za period 2021–2025. godine i Medijske strategije 2023–2027. godine** država je pokazala jasnu namjeru da sistematski pristupi pitanjima rodni uloga, stereotipa i položaja žena u javnom prostoru. Takođe, činjenica da žene danas zauzimaju polovinu rukovodećih mjesta u medijskim

servisima ukazuje na određene pozitivne trendove u pogledu pristupačnosti i zastupljenosti žena u donosilačkim strukturama u ovom sektoru.

Ipak, posmatrano u cjelini, rodni stereotipi ostaju duboko ukorijenjeni u društvenim odnosima i praksama, što dovodi do trajnog reprodukcija rodne neravnopravnosti. Patrijarhalni obrasci i dalje određuju podjelu uloga u porodici i društvu, te utiču na percepciju prihvatljivih društvenih ponašanja žena i muškaraca. Uprkos reformama, medijski sadržaji često odražavaju stereotipne i tradicionalne prikaze ženskih i muških uloga, a tematski fokus o ženama je ograničen i svodi se na tradicionalne sfere poput porodice, estetike i svakodnevnih uloga, dok se pitanja njihovih prava, političke participacije, ekonomskog položaja ili diskriminacije rjeđe problematizuju. Nedovoljna senzibilisanost novinara i drugih medijskih radnika prema pitanjima rodne ravnopravnosti dodatno utiče na reprodukciju štetnih narativa i nedostatak kritičkog pristupa prema rodnim pitanjima.

Unapređenje stanja u ovoj oblasti zahtijeva dosljedno sprovođenje mjera definisanih strateškim dokumentima, ali i proaktivno uključivanje relevantnih aktera, poput akademske zajednice, kulturnih institucija, medija, mladih i lokalnih zajednica. Edukacija novinara i profesionalno osposobljavanje medijskih radnika u oblasti rodne ravnopravnosti trebalo bi da postane obavezni dio strukovnog razvoja, kako bi se povećala osjetljivost medijske produkcije na pitanja ženskih prava i ravnopravnosti. Ključno je i da medijski regulatori, zajedno sa uredničkim timovima, razviju interne standarde i dobre prakse koje zabranjuju stereotipne i diskriminatorne prikaze žena i promovišu rodno odgovorno medijsko izvještavanje.

U oblasti štetnih praksi i rodno zasnovanih kršenja ljudskih prava posebno se izdvaja zabrinjavajući podatak Svjetske zdravstvene organizacije o značajnoj razlici u broju rođenih dječaka i djevojčica u Crnoj Gori, što ukazuje na postojanje polno selektivnih praksi, bilo u zemlji ili u inostranstvu. Nadležni organi navode da se rani genetski testovi i selektivni abortusi uglavnom obavljaju van Crne Gore, što ukazuje na cross-border dinamiku ovog problema. Kako god, ova pojava ukazuje na duboku ukorijenjenost rodni preferencija, nedostatak svijesti o ženskim reproduktivnim pravima i potrebu za jačom edukacijom zdravstvenog osoblja i opšte javnosti o kriminalnoj i diskriminatornoj prirodi selektivnih postupaka.

Da bi se ova štetna praksa suzbila, neophodno je nastaviti sa kampanjama koje naglašavaju pravo žena da slobodno odlučuju o svom tijelu, kao i sa edukacijama usmjerenim na zdravstvene radnike, posebno one koji rade u domenu prenatalne dijagnostike i ginekoloških usluga. Pojačana prekogranična saradnja sa državama u kojima se evidentno vrši dio ovih praksi mogla bi doprinijeti efikasnijem praćenju i prevenciji polno selektivnih postupaka.

Posebno izazovno područje jeste rodno zasnovano nasilje, gdje je Crna Gora preduzela nekoliko važnih koraka, poput usvajanja **Nacionalnog plana za implementaciju Istanbulske konvencije 2023–2027. i osnivanja Direkcije za zaštitu od rodno zasnovanog nasilja i nasilja u porodici**. U zakonodavnom smislu, pripremljene su izmjene Krivičnog zakonika koje predviđaju inkriminaciju seksualnog uznemiravanja, čime se pooštrava normativni okvir za sankcionisanje nasilja nad ženama. Uprkos tim pozitivnim pomacima, rodno zasnovano nasilje ostaje veoma prisutno i društveno „normalizovano“, naročito u kontekstu femicida, seksualnog i psihološkog nasilja.

I dalje ne postoji posebna krivična odredba za femicid, iako je ubistvo žena zbog roda prepoznato kao ozbiljan društveni problem. Prijavljivanje nasilja i dalje prate prepreke poput

straha, stigmatizacije, institucionalne nepovjerenosti i nerijetko blagih kazni za počinioce. Govor mržnje prema ženama, uključujući političarkama, novinarkama i javnim figurama, sve je izraženiji i najčešće nesankcionisan, posebno u digitalnom prostoru. Pravne praznine u oblasti dječjih brakova dodatno doprinose rodno zasnovanom nasilju, jer sudovi i dalje mogu odobriti brak osobama starijim od 16 godina, pa se u praksi nastavljaju rani i dječji brakovi, posebno u romskim i egipćanskim zajednicama.

Unapređenje u ovoj oblasti zahtijeva odlučnije normativne izmjene, uključujući jasno inkriminisanje femicida, zabranu sklapanja braka prije 18 godina bez izuzetka, kao i uspostavljanje daleko snažnijeg sistema obuke policije, sudija, tužilaca i svih profesionalaca koji se bave zaštitom žena. Istovremeno, potrebno je razviti djelotvorne mehanizme nadzora i sankcionisanja za kršenje naloga za zaštitu i obezbijediti programe rehabilitacije počinitelaca u skladu sa modernim psihološkim standardima.

Ključnu ulogu zauzima i stvaranje koordinisanog mehanizma na visokom nivou koji bi upravljao svim strateškim i operativnim mjerama protiv rodno zasnovanog nasilja. Ovakav mehanizam omogućio bi usklađenost postupanja institucija, bržu reakciju u slučajevima visokog rizika, praćenje implementacije politika i bolju evaluaciju rezultata.

Sveobuhvatno posmatrano, Crna Gora pokazuje napredak u razvoju zakonodavnih i strateških okvira, ali duboko ukorijenjene društvene norme, nedovoljno sankcionisanje nasilja, nedostatak specijalizovanih mjera i ograničena institucionalna kapacitiranost i dalje čine izazov za ostvarivanje pune rodne ravnopravnosti. Da bi političke, zakonske i strateške mjere imale puni efekat, potrebno je intenzivirati rad na promjeni društvenih uvjerenja, jačanju institucionalnih kapaciteta i dosljednoj primjeni propisa u svim oblastima koje utiču na položaj i zaštitu žena i djevojčica — uključujući i one sa invaliditetom, koje su zbog interseksijske diskriminacije još izloženije štetnim praksama i nasilju.

Crna Gora je u oblasti **borbe protiv trgovine ljudima** u prethodnom periodu uložila napore koji se ogledaju u razvoju strateškog i institucionalnog okvira. Usvajanjem **Strategije za borbu protiv trgovine ljudima 2019–2024. godine i pratećeg Nacionalnog akcionog plana**, država je definisala osnovne pravce djelovanja u prevenciji, identifikaciji i zaštiti žrtava. Formiranje tima za formalnu identifikaciju žrtava i zaključivanje bilateralnih sporazuma o saradnji sa zemljama regiona predstavljaju važan iskorak ka jačanju međunarodne saradnje i unapređenju međuresorne koordinacije. Ovi koraci ukazuju na volju institucija da unaprijede sistem odgovora na trgovinu ljudima, posebno u dijelu ranog prepoznavanja žrtava i saradnje sa susjednim državama, imajući u vidu da je problem transnacionalne prirode.

Međutim, uprkos ovim pozitivnim pomacima, **trgovina ljudima i dalje ostaje prisutna u Crnoj Gori, što ukazuje na ograničen domet postojećih mjera i potrebu za daljim unapređenjem sistema prevencije i zaštite**. Posebno su zabrinjavajući slučajevi povezanosti prostitucije sa trgovinom u seksualne svrhe, pri čemu žene i djevojčice iz romskih i egipćanskih zajednica ostaju izrazito ranjive zbog društvene marginalizacije, siromaštva i nedostatka institucionalne podrške. Iako je unaprijeđen proces identifikacije, stopa krivičnog gonjenja i dalje je niska, što ukazuje da postoje prepreke u fazi istrage, dokazivanja i pravnog procesuiranja slučajeva, kao i da se žrtve često ne osjećaju dovoljno zaštićenim da sarađuju sa organima gonjenja.

Još jedan nedostatak je **izostanak specijalizovanog skloništa za žrtve trgovine ljudima**, koje bi obezbijedilo sveobuhvatnu i stručnu zaštitu, uključujući medicinsku, psihološku, pravnu

i socijalnu podršku. Postojeći kapaciteti se uglavnom oslanjaju na organizacije civilnog društva, uz ograničene i projektno zavisne resurse, što utiče na stabilnost servisa i dugoročnu održivost sistema zaštite. Nedostatak skloništa posebno pogađa žene i djevojčice sa invaliditetom, budući da u praksi ne postoje objekti koji bi garantovali fizičku pristupačnost, asistenciju i komunikacijske prilagodbe, što znači da je ova grupa žrtava faktički izvan sistema formalne zaštite.

Da bi se stanje unaprijedilo, neophodno je jačanje specijalizovanih institucija, obuka službenika koji rade na slučajevima trgovine ljudima, povećanje kapaciteta za krivično procesuiranje počinilaca i obezbjeđivanje dostupnih programa podrške i rehabilitacije žrtava. **Važno je da se ženama žrtvama trgovine ljudima obezbijedi pravo na zaštitu, privremeni boravak i naknadu štete bez obzira na njihovu spremnost da saraduju sa tužilaštvom, jer je zaštita žrtava ljudskopravaška obaveza, a ne instrument za obezbjeđivanje dokaza.**

U domenu **političkog i javnog učešća žena, Crna Gora bilježi određene pomake, posebno kroz primjenu izborne kvote od najmanje 30% zastupljenosti manje zastupljenog pola na izbornim listama.** Ova mjera je doprinijela povećanju prisustva žena u političkom životu, ali njen puni efekat i dalje nije postignut. Ne ispunjavaju sve zakonodavne skupštine postavljene kvote, a izvršna vlast i dalje pokazuje nisku zastupljenost žena, što potvrđuju podaci prema kojima svega četiri od dvadeset tri ministarske pozicije obavljaju žene, dok samo jedna od dvadeset šest opština ima ženu na čelu. Slično tome, žene su nedovoljno zastupljene u javnoj upravi i posebno u odborima direktora i na rukovodećim pozicijama u državnim preduzećima, gdje dominiraju tradicionalni obrasci zapošljavanja i selekcije kadrova.

Javni i politički prostor opterećen je i sve izraženijim govorom mržnje prema ženama, uključujući seksističke uvrede, mizogine sadržaje i napade, posebno na internetu i društvenim mrežama. **Žene koje učestvuju u političkom životu nerijetko se suočavaju sa prijetnjama, uznemiravanjem i diskreditovanjem, što ima direktan odvrtaajući efekat na njihovo prisustvo u javnoj sferi.** Ova pojava naročito pogađa Romkinje, žene iz drugih manjinskih zajednica, političarke, kao i žene sa invaliditetom, koje su često mete višestruko motivisanih oblika nasilja i govora mržnje.

Unapređenje učešća žena u političkom i javnom životu zahtijeva se kroz modernizaciju izbornog zakonodavstva, uključujući uvođenje sistema raspoređivanja kandidata po principu tzv. „patent zatvarača“, koji obezbjeđuje da se muškarci i žene na listama smjenjuju po utvrđenom redosljedu. Ovakav sistem povećava vjerovatnoću da će žene biti zaista izabrane, a ne da će se njihove pozicije svesti na formalno ispunjenje kvota. Pored toga, potrebne su opsežne kampanje za podizanje svijesti javnosti o važnosti bolje zastupljenosti žena u donošenju odluka, jer je politička ravnopravnost preduslov za stabilan, održiv i demokratski razvoj.

Važno je i **rješavanje strukturnih prepreka**, uključujući patrijarhalne stavove, rodne stereotipe i nedostatak profesionalne podrške za žene koje žele da preuzmu rukovodeće funkcije. Obuke i jačanje kapaciteta za žene na pozicijama liderstva treba da budu dio institucionalne politike, dok javni i privatni poslodavci moraju razvijati mehanizme za osnaživanje žena i uvođenje praksi koje promovišu raznolikost i ravnopravnost u upravljačkim strukturama.

Da bi politički prostor bio siguran za sve žene, neophodno je unaprijediti normativni okvir za zaštitu od govora mržnje i uvreda, kao i obezbijediti odgovornost političkih subjekata i digitalnih platformi. Posebnu ulogu u tome imaju političke partije, koje bi

trebalo da usvoje kodekse ponašanja za sprečavanje uznemiravanja i diskriminacije, kao i da razvijaju interne mehanizme podrške kandidatkinjama i aktivistkinjama.

Oblast obrazovanja u Crnoj Gori obuhvaćena je brojnim strateškim dokumentima i reformskim procesima koji imaju za cilj unapređenje kvaliteta obrazovanja i obezbjeđivanje jednakih mogućnosti za sve učenike i učenice. Država se, povodom obilježavanja 75. godišnjice Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, ponovo obavezala na jačanje edukacije, obuke i podizanja svijesti o ljudskim pravima u obrazovnom sistemu. Određeni napredak je postignut u segmentu infrastrukture, pa tako većina škola ispunjava osnovne kriterijume Svjetske zdravstvene organizacije u pogledu snabdijevanja vodom. Ipak, analiza pokazuje da je stanje daleko od zadovoljavajućeg kada se obrazovanje posmatra kroz prizmu rodne ravnopravnosti.

Rodni stereotipi ostaju snažno prisutni u obrazovnim materijalima i nastavnim programima. Sadržaji koji se prenose učenicima često reprodukuju tradicionalne rodne uloge, a izostanak sistemske edukacije o rodnoj ravnopravnosti dovodi do toga da djeca i mladi ne razvijaju kritičku svijest o tome kako rodni obrasci utiču na njihove životne izbore, mogućnosti i očekivanja. Posebno zabrinjava nedostatak sveobuhvatne edukacije o seksualnom i reproduktivnom zdravlju i pravima, koja bi, u skladu sa savremenim međunarodnim standardima, trebalo da obrađuje teme poput pristanka, ravnopravnih odnosa, odgovornog ponašanja, identiteta i eliminacije nasilja. Izostanak ovakvih sadržaja ostavlja mlade bez adekvatnih informacija i povećava rizike od rizičnog ponašanja, ali i od internalizacije štetnih rodni stavova.

Drugi važan izazov odnosi se na standarde vode, sanitacije i higijene (WASH). Podaci ukazuju da svega polovina škola ispunjava osnovne higijenske standarde, a značajan broj njih nema prostor koji obezbjeđuje privatnost za održavanje menstrualne higijene. To direktno utiče na redovno pohađanje nastave i kvalitet obrazovnog iskustva djevojčica, naročito onih iz socijalno ranjivih porodica, seoskih sredina ili marginalizovanih zajednica.

Rodne razlike u pristupu obrazovanju posebno su izražene u romskim i egipćanskim zajednicama, gdje svega mali procenat djece uzrasta od 15 do 18 godina pohađa srednje ili visoko obrazovanje, u poređenju sa gotovo univerzalnim obuhvatom djece iz opšte populacije. Uzroci leže u siromaštvu, diskriminaciji, kulturološkim barijerama, ali i u nedostatku institucionalne podrške, što zahtijeva intenzivnije intervencije usmjerene na obrazovno uključivanje Roma i Egipćana.

Iako su škole u sve većoj mjeri otvorene prema inkluziji, i dalje postoji očigledna razlika u broju upisanih djevojčica i dječaka sa smetnjama u razvoju, što ukazuje na postojanje dodatnih barijera za djevojčice sa invaliditetom. Nedostatak kvalitetnih podataka onemogućava precizno praćenje njihovog položaja, ali dostupni pokazatelji upućuju na mogućnost da djevojčice češće ostaju van sistema zbog predrasuda, preopterećenosti porodica i nedostatka resursa za prilagođenu podršku. Dodatno zabrinjava pojava instrumentalizacije religije u pojedinim obrazovnim ustanovama, što može dovesti do nametanja konzervativnih i stereotipnih rodni uloga i odstupanja od standarda sekularnog i inkluzivnog obrazovanja.

Sve ove izazove moguće je prevazići dosljednom revizijom nastavnih programa, uvođenjem rodno osjetljivih sadržaja i obuka za nastavno osoblje, razvojem sveobuhvatne seksualne edukacije i obezbjeđivanjem adekvatnih WASH uslova u svim školama. Posebnu pažnju treba usmjeriti na unapređenje inkluzivnosti prema djevojčicama sa smetnjama u razvoju i jačanje

saradnje sa roditeljima, lokalnim zajednicama i institucijama socijalne zaštite.

U oblasti zapošljavanja, Crna Gora je kroz **Nacionalnu strategiju zapošljavanja 2021–2025.** postavila cilj jednakog pristupa tržištu rada za sve građane. Takođe je pokrenut postupak za potvrđivanje Konvencije Međunarodne organizacije rada o nasilju i zlostavljanju u svijetu rada (br. 190), što predstavlja važan korak u pravcu usklađivanja sa međunarodnim standardima zaštite radnika. Ipak, brojni izazovi u praksi ukazuju na to da žene u Crnoj Gori i dalje nemaju jednake mogućnosti kada je riječ o zapošljavanju i ekonomskoj autonomiji.

Stopa zaposlenosti žena je i dalje relativno niska, a nejednaka podjela neplaćenog kućnog rada i brige o djeci ostaje jedan od glavnih razloga njihovog ograničenog ekonomskog učešća. Horizontalna i vertikalna segregacija zanimanja ostaju veoma izražene, pri čemu su žene koncentrisane u niže plaćenim sektorima i na slabije plaćenim pozicijama. Rodni jaz u zaradama iznosi oko jedne petine, a jaz u penzijama, koji je takođe značajan, posljedica je dugogodišnje neravnopravnosti u plaćenom i neplaćenom radu.

Izmjenama Zakona o radu uklonjene su riječi „žene i muškarci“ iz odredbe o jednakim zaradama, što je oslabilo eksplicitnu zaštitu rodne jednakosti u plaćama i zahtijeva hitno usklađivanje sa principima jednakosti. Poseban izazov predstavlja činjenica da Inspekcija rada godinama nije evidentirala pritužbe vezane za rodnu diskriminaciju, iako postoje brojni izvještaji o kršenju radnih prava žena, naročito u vezi sa otkazima tokom ili nakon porodijskog odsustva. To upućuje na strukturne barijere u sistemu prijavljivanja i nedovoljnu informisanost radnica o pravnim mehanizmima zaštite.

Žene sa invaliditetom suočavaju se sa još većim izazovima na tržištu rada. One čine više od polovine evidentiranih nezaposlenih osoba sa invaliditetom, a prepreke uključuju nepristupačna radna mjesta, nedostatak razumnih prilagođavanja, nepovjerenje poslodavaca i ograničene programe podrške za obrazovanje i osposobljavanje.

U cilju prevazilaženja ovih problema, **neophodno je unaprijediti sistem dječje i starosne njege kako bi se doprinos žena u neplaćenom radu priznao i redistribuirao. Jednako je važno ojačati inspeksijski nadzor, uvesti standardizovane metode za procjenu rada jednake vrijednosti i uspostaviti mehanizme transparentnosti za praćenje rodno jaza u zaradama.** Poboljšanje položaja žena sa invaliditetom zahtijeva ciljane mjere zapošljavanja, dostupne programe podrške i smanjenje prepreka za pristup obrazovanju, obuci i profesionalnoj rehabilitaciji.

U oblasti zdravstvene zaštite u Crnoj Gori vidljivi su određeni pozitivni pomaci, posebno u pogledu unapređenja dostupnosti i kvaliteta pojedinih specijalizovanih usluga. Povećanje broja ginekoloških stolica koje su prilagođene ženama sa invaliditetom predstavlja važan korak ka fizičkoj pristupačnosti zdravstvenog sistema i omogućava ženama sa različitim vrstama invaliditeta da ravnopravnije koriste usluge ginekološke zaštite. Istovremeno, poboljšana je kvaliteta usluga za majku i novorođenče, što uključuje bolje standarde u perinatalnoj njezi i opremanje zdravstvenih ustanova savremenim medicinskim sredstvima. **Međutim, uprkos pozitivnim pokazateljima, zdravstveni sistem se suočava sa brojnim izazovima koji utiču na dostupnost, kvalitet i sveukupni standard zdravstvene zaštite za žene.**

I dalje postoji jaz u postizanju optimalnih uslova za majčinsko i neonatalno zdravlje, što je naročito vidljivo u manjim sredinama i područjima sa slabijim zdravstvenim kapacitetima.

Preventivne zdravstvene kampanje, poput onih o HPV-u i raku dojke, doprinose većoj informisanosti žena, ali ostaje činjenica da je odziv na preventivne preglede i dalje nizak. Premali procenat žena uzrasta od 30 do 49 godina učestvuje u skriningu raka grlića materice, što ukazuje na nedostatke u edukaciji, organizaciji preventivnih programa i dostupnosti usluga, kao i na nedovoljnu aktivnost primarne zdravstvene zaštite u pozivanju i motivisanju žena da pristupe preventivnim pregledima.

Jedno od najosjetljivijih pitanja tiče se uslova za zakonsko priznanje pola transrodnih žena, koje i dalje podrazumijeva nevoljnu sterilizaciju, što predstavlja oblik povrede tjelesnog integriteta i nedopustivo ograničenje njihovih osnovnih ljudskih prava. Ovakva praksa je u suprotnosti sa savremenim međunarodnim standardima o zaštiti reproduktivne autonomije i slobode odlučivanja. Drugi ozbiljan izazov ogleda se u tome da u Crnoj Gori ne postoji državni program obezbjeđivanja kontraceptivnih sredstava, što direktno utiče na nejednakosti u pristupu reproduktivnim pravima. Nedostatak besplatnih ili subvencionisanih kontraceptivnih sredstava najviše pogađa žene iz siromašnijih domaćinstava, žene iz ruralnih sredina, mlade žene i žene sa invaliditetom, koje se češće suočavaju sa višestrukim barijerama u pristupu zdravstvenoj zaštiti.

Dodatno opterećenje predstavlja nedovoljna dostupnost zdravstvenih usluga za neprijavljene migrantkinje, tražiteljke azila i žene u pokretu, koje mogu da ostvare isključivo hitnu zdravstvenu zaštitu. Ovakva ograničenja ukazuju na potrebu za razvojem inkluzivnijeg sistema koji obuhvata sve žene, bez obzira na njihov pravni status. Zdravstveni sistem, da bi bio u potpunosti usklađen sa savremenim standardima, mora postati jednako dostupan svim ženama, uključujući i one koje se nalaze u posebno ranjivim okolnostima.

Sveukupan napredak u oblasti zdravstvene zaštite moguć je samo ukoliko se ovi izazovi adresiraju kroz modernizaciju zakonodavstva i razvoj javnih politika koje garantuju dostupnost, kvalitet i ravnopravnost u pristupu zdravstvenim uslugama. To podrazumijeva obezbjeđivanje pristupačnijih preventivnih programa, jačanje javnozdravstvenih kampanja, uklanjanje diskriminatornih praksi prema transrodnim osobama, te stvaranje institucija i servisa koji su dostupni svim ženama, uključujući migrantkinje i žene iz marginalizovanih grupa.

U oblasti ekonomskog osnaživanja žena, Crna Gora raspolaže strateškim dokumentima kao što je **Strategija za razvoj ženskog preduzetništva za period 2021–2024. godine**, koja je doprinijela povećanju broja žena koje pokreću sopstvene biznise i učestvuju u preduzetničkim inicijativama. Uprkos tome, jaz između muškaraca i žena u vlasništvu i vođenju preduzeća i dalje je izrazit, što ukazuje na dubinski ukorijenjene strukturne prepreke. Statistički podaci pokazuju da na jedno preduzeće kojim upravlja žena dolaze tri preduzeća čije je vođstvo u rukama muškaraca. Ovo nije samo odraz tržišta, već i društvenih normi, nasljeđenih obrazaca vlasništva, ograničenog pristupa finansijama i nedovoljne institucionalne podrške.

Žene su nedovoljno zastupljene u inovacionim projektima, digitalnim inicijativama i start-up ekosistemu, koji su ključni za ekonomski razvoj i savremeno tržište rada. Uzroci leže u kombinaciji faktora — od nejednake dostupnosti tehnološkog obrazovanja, preko nedostatka mentorskih programa, do manjka institucionalnih i finansijskih podsticaja za žene u inovacionom sektoru. Iako postoje kreditni proizvodi sa niskim kamatama dostupni preko Nacionalnog razvojnog fonda i pojedinih banaka, žene i dalje teško dolaze do kredita zbog nedostatka imovine koja bi služila kao obezbjeđenje, što je posljedica patrijarhalnih praksi

nasljeđivanja i dominacije muškaraca u vlasništvu nad imovinom.

Održivo ekonomsko osnaživanje žena zahtijeva stvaranje adekvatnih uslova za pristup finansijskim sredstvima, uključujući kredite bez obezbjeđenja, razvoj edukativnih programa za sticanje preduzetničkih vještina i institucionalne inicijative koje promovišu ravnopravnu zastupljenost žena u odborima direktora i na rukovodećim pozicijama. Ujedno, potrebno je prepoznati i posebno ojačati učešće žena sa invaliditetom u ekonomskim procesima, s obzirom na to da se suočavaju sa još izraženijim preprekama u zapošljavanju, pristupu kapitalu i poslovnom umrežavanju.

Položaj žena i djevojčica sa invaliditetom u Crnoj Gori nalazi se u spoju rodne neravnopravnosti i invaliditeta, što stvara složen skup prepreka koje nijedna druga grupa žena ne doživljava u toj mjeri. Uprkos određenim institucionalnim pomacima, uključujući uspostavljanje Direktorata za zaštitu i jednakost lica sa invaliditetom 2021. godine, ova kategorija žena ostaje u izrazito ranjivom i višestruko marginalizovanom položaju. Direktorat ima potencijal da unaprijedi koordinaciju politika invaliditeta i promoviše ljudskopravaški pristup, ali kapaciteti, nadležnosti i stvarni dometi njegovog djelovanja još uvijek su ograničeni, pa ne utiču suštinski na svakodnevne prepreke sa kojima se žene i djevojčice sa invaliditetom suočavaju.

U praksi, žene sa invaliditetom se nalaze na raskršću višestrukih oblika diskriminacije: rodne, invaliditetske, socijalne, ekonomske, pa nerijetko i etničke. Ove preklapajuće barijere najvidljivije su u oblastima pristupa pravdi, obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvenoj zaštiti i učešću u javnim politikama. Nedovni nalazi pokazuju da žene sa invaliditetom i dalje imaju znatno manje mogućnosti da zaštite svoja prava kroz institucionalne mehanizme, da češće postaju žrtve nasilja i da teže ostvaruju pristup servisima podrške. Dodatni problem predstavlja to što žene sa invaliditetom često ne posjeduju dovoljno informacija, znanja ili institucionalne podrške da se bore za svoja prava, što je posljedica nedovoljno pristupačnih informacija, slabe institucionalne komunikacije i odsustva prilagođenih programa jačanja kapaciteta.

U pristupu pravdi, prepreke se pojavljuju na gotovo svakom koraku: fizička nepristupačnost sudova i policijskih stanica, nedostatak tumača za znakovni jezik, izostanak lako razumljivih informacija, nedovoljna obučenost službenika da prepoznaju nasilje nad ženama sa invaliditetom, kao i duboko ukorijenjeni stereotipi koji dovode u pitanje njihovu vjerodostojnost, autonomiju ili sposobnost da svjedoče. Sve ovo utiče na to da se nasilje i diskriminacija nad ženama sa invaliditetom često ne prijavljuju, a kada se prijave, sistem im ne pruža dovoljnu zaštitu.

Slabosti su prisutne i u obrazovnom sistemu. Iako postoji opšti trend inkluzivnog obrazovanja, djevojčice sa invaliditetom i dalje su češće van sistema, kasne sa upisom, ili su u riziku od ranog napuštanja škole. Razlozi leže u predrasudama u porodici i društvu, nedostatku asistivnih servisa, arhitektonskoj nepristupačnosti škola, ograničenoj dostupnosti personalnih asistenata i specijalizovanih obrazovnih programa. Razlike u broju upisanih djevojčica i dječaka sa smetnjama u razvoju jasno ukazuju da djevojčice ostaju dvostruko nevidljive — kao djeca sa smetnjama u razvoju, ali i kao ženska djeca u tradicionalnom društvu.

Na tržištu rada, žene sa invaliditetom susrijeću se sa još izraženijim oblicima diskriminacije u odnosu na muškarce sa invaliditetom i na žene koje nemaju invaliditet. Stopa njihove nezaposlenosti je izuzetno visoka, a prepreke uključuju nepovjerenje poslodavaca, nedostatak razumnih prilagođavanja, predrasudu da žena sa invaliditetom „ne može da obavlja posao“, ali i ograničene programe obuke, prekvalifikacije i profesionalne rehabilitacije koja je često

formalna, bez jasnih rezultata. Čak i kada se zaposle, žene sa invaliditetom su češće u nesigurnim, kratkoročnim ili slabo plaćenim poslovima, bez mogućnosti profesionalnog napredovanja.

U oblasti zdravlja, barijere su višestruke. Iako je povećan broj ginekoloških stolica prilagođenih ženama sa invaliditetom, dostupnost reproduktivnih, preventivnih i dijagnostičkih usluga i dalje je ograničena, posebno u manjim sredinama. Žene sa invaliditetom rjeđe učestvuju u skrining programima, teže pristupaju prenatalnim i reproduktivnim uslugama i često se suočavaju sa nedostatkom informacija u pristupačnom formatu. U pojedinim ustanovama i dalje postoje predrasude o seksualnosti žena sa invaliditetom, što dovodi do zanemarivanja njihovih reproduktivnih potreba ili uskraćivanja informacija. Posebno zabrinjavaju izvještaji o tome da je donošenje odluka o kontracepciji ili reproduktivnim postupcima često pod snažnim uticajem porodice, što direktno ugrožava pravo na tjelesnu autonomiju i slobodu odlučivanja.

Pored svih ovih oblasti, jedan od najozbiljnijih problema jeste nedovoljna vidljivost žena sa invaliditetom u procesu kreiranja javnih politika. One rijetko učestvuju u radnim grupama, konsultativnim procesima, strateškom planiranju ili evaluaciji politika koje ih se direktno tiču. Često se smatra da njihova iskustva mogu zastupati druge osobe ili organizacije, što dovodi do situacije da se politike kreiraju bez njihovog autentičnog uvida. Time se produžava praksa donošenja mjera koje nijesu adekvatno prilagođene stvarnim potrebama žena sa invaliditetom, kao i mjera koje ne obuhvataju njihove specifične rizike, prava i interese.

U cilju unapređenja položaja žena i djevojčica sa invaliditetom, neophodno je razvijati integrisane javne politike koje obuhvataju pristup pravdi, inkluzivno obrazovanje, programe zapošljavanja i profesionalne podrške, kao i sveobuhvatne seksualne i reproduktivne zdravstvene usluge zasnovane na ljudskim pravima. Pravo na tjelesnu autonomiju mora biti nedvosmisleno garantovano, uključujući slobodu da odlučuju o reprodukciji, roditeljstvu i starateljstvu. Isto tako, institucije moraju obezbijediti pristupačne informacije i mehanizme za prijavljivanje kršenja prava, kao i dostupne servise podrške za žene koje žele da pokrenu postupke zaštite.

Posebno je važno da se ženama i djevojčicama sa invaliditetom obezbijedi snažna i kontinuirana edukacija o njihovim pravima, ali i da se jačaju kapaciteti organizacija osoba sa invaliditetom kako bi one mogle da zagovaraju interese ove grupe na autentičan i ravnopravan način. Bez njihovog glasa, iskustva i učešća, nijedna javna politika ne može biti ni potpuna ni efikasna.

Sveobuhvatno posmatrano, položaj žena sa invaliditetom ostaje jedno od najizazovnijih pitanja u oblasti rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori. Iako su uspostavljeni određeni institucionalni mehanizmi i preduzeti određeni koraci, diskriminacija koju žene sa invaliditetom doživljavaju istovremeno u pravosuđu, obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvu i javnom životu ukazuje da je neophodan snažniji, koordinisaniji i intersekcijski pristup.

8. ANALIZA USKLAĐENOSTI: WHO EUROPEAN FRAMEWORK 2022–2030 I PROPISI CRNE GORE

Pravo na najviši mogući standard zdravlja predstavlja jedno od temeljnih ljudskih prava koje se mora obezbijediti svim osobama, bez diskriminacije i bez prepreka koje proizlaze iz individualnih karakteristika. U tom smislu, WHO European Framework for Action to Achieve the Highest Attainable Standard of Health for Persons with Disabilities 2022–2030³⁵ predstavlja ključni strateški dokument evropske zdravstvene politike, koji poziva države članice da do 2030. godine izgrade zdravstvene sisteme u kojima se potrebe osoba sa invaliditetom prepoznaju, uvažavaju i sistemski rješavaju. Okvir jasno definiše da osobe sa invaliditetom ne smiju biti posmatrane kao incidentne korisnice sistema, već kao segment stanovništva čije se zdravstvene potrebe moraju reflektovati u svim fazama zdravstvenog planiranja, organizacije, pružanja usluga i donošenja odluka.

Vizija koju WHO promovise zasnovana je na četiri strateška stuba: obezbjeđivanju univerzalne zdravstvene pokrivenosti za osobe sa invaliditetom, promociji njihovog zdravlja i dobrobiti, uključivanju invaliditeta u sve politike i mjere tokom javnozdravstvenih vanrednih situacija te izgradnji snažne baze podataka koja omogućava kreiranje politika zasnovanih na dokazima. Svi ovi elementi usko su povezani sa zaštitom ljudskih prava i u potpunom su skladu sa međunarodnim obavezama država potpisnica, uključujući Konvenciju UN o pravima osoba sa invaliditetom. Crna Gora, kao država koja je ratifikovala navedenu Konvenciju i kao zemlja u procesu evropskih integracija, preuzela je obavezu da svoje zakonodavstvo i zdravstvenu praksu postepeno usklađuje sa navedenim standardima, što je u posljednjih nekoliko godina rezultiralo određenim reformskim iskoracima, ali i dalje ostavlja prostor za značajna unapređenja, posebno kada je riječ o položaju žena i djevojčica sa invaliditetom.

Univerzalna zdravstvena pokrivenost i formalna jednakost u crnogorskom zakonodavstvu

Zakon o zdravstvenoj zaštiti Crne Gore u svojim osnovnim odredbama garantuje da su svi građani jednaki u ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu, bez obzira na invaliditet, pol, rodni identitet i druga lična svojstva. Ovakva formulacija suštinski korespondira načelima WHO okvira, koji naglašava da diskriminacija u pristupu zdravstvenim uslugama mora biti potpuno eliminisana i da zdravstveni sistemi moraju biti oblikovani tako da aktivno uklanjaju prepreke, a ne samo da proklamuju jednakost.

Ipak, iako formalno usklađeno sa ključnim međunarodnim principima, crnogorsko zakonodavstvo ne obuhvata dovoljno konkretnih mjera koje bi osigurale stvarnu, a ne samo deklarativnu, jednakost. Žene i djevojčice sa invaliditetom u praksi se suočavaju sa mnogobrojnim preprekama, od nepristupačnih zdravstvenih ustanova do nedovoljno razvijenih usluga u oblasti reproduktivnog zdravlja i seksualnih prava. WHO okvir naglašava da univerzalna zdravstvena

³⁵ WHO, WHO European Framework for Action to Achieve the Highest Attainable Standard of Health for Persons with Disabilities 2022–2030, dostupno na: <https://www.who.int/europe/publications/i/item/WHO-EURO-2022-6751-46517-67449>

pokrivenost mora uključiti fizičku pristupačnost ustanova, odgovarajuću medicinsku opremu prilagođenu ženama sa tjelesnim ograničenjima, prisustvo tumača za znakovni jezik, materijale u pristupačnim formatima i edukovano zdravstveno osoblje koje razumije različite vrste invaliditeta. U Crnoj Gori takvi standardi nijesu normativno propisani, niti su dio obaveznih protokola u zdravstvenim ustanovama.

Promocija zdravlja i dobrobiti osoba sa invaliditetom – djelimična implementacija WHO prioriteta

Posebno značajan napredak Crna Gora je ostvarila kroz činjenicu da je 2024. godine postala prva zemlja u regionu koja je počela implementaciju WHO Disability Guide for Action, strateškog alata namijenjenog integrisanju invaliditeta u sve zdravstvene planove i politike. Ovaj iskorak pokazuje da postoji institucionalna volja da se pristupi sistemskom i dugoročnom unaprjeđenju položaja osoba sa invaliditetom unutar zdravstvenog sistema.

Međutim, upravo na ovom polju postaju najvidljiviji nedostaci kada se analiza fokusira na žene i djevojčice sa invaliditetom. WHO okvir naglašava da su one izložene specifičnim zdravstvenim rizicima, uključujući povećanu ranjivost na nasilje, otežan pristup reproduktivnim i seksualnim uslugama, veću stopu mentalnih poremećaja i društveni pritisak koji često negira njihovu seksualnost, reproduktivno pravo i pravo na autonomno donošenje odluka o svom tijelu.

Crnogorski zdravstveni propisi, iako načelno garantuju pristup svim građanima, ne sadrže posebna poglavlja niti norme koje se tiču specifičnih potreba žena sa invaliditetom. Ne postoji strategija ili podstrategija o njihovom reproduktivnom zdravlju, nema razvijenih programa preventivnih pregleda prilagođenih njihovim potrebama, niti specifičnih protokola za rad sa ženama sa intelektualnim i psihosocijalnim invaliditetom. Rezultat toga je da mnoge žene sa invaliditetom u Crnoj Gori nikada ne obave ginekološki pregled, mamografiju ili PAPA test, jer zdravstvene ustanove nemaju prilagođenu opremu ili adekvatno obučeno osoblje.

Inkluzivnost u vanrednim situacijama – oblast u kojoj Crna Gora zaostaje

Jedan od stubova WHO okvira odnosi se na obaveznu integraciju invaliditeta u sve politike javnog zdravlja tokom kriza i vanrednih situacija. Pandemija COVID-19 pokazala je da su osobe sa invaliditetom, posebno žene, izložene mnogo većem riziku od zanemarivanja i isključenosti tokom kriza. WHO zato naglašava da države moraju obezbijediti pristupačne komunikacione kanale, evakuacione planove koji uzimaju u obzir različite vrste invaliditeta, protokole za djecu i žene sa intelektualnim oštećenjima kao i obaveznu dostupnost asistencije u vanrednim situacijama.

Crna Gora u svojim propisima ima generalne odredbe o zdravstvenoj zaštiti tokom epidemija i katastrofa, ali one ne uključuju specifične mjere za osobe sa invaliditetom, niti razmatraju rodnu dimenziju ranjivosti. Nedostaju standardizovani protokoli koji bi osigurali da žene sa invaliditetom dobiju tačne, pravovremene i pristupačne informacije tokom hitnih situacija, kao i posebni mehanizmi za zaštitu djevojčica sa invaliditetom, koje su u takvim okolnostima često višestruko izložene rizicima.

Izgradnja baze podataka – najnapredniji segment usklađenosti

Najznačajniji korak Crne Gore u pravcu usklađivanja sa WHO okvirom predstavlja **usvajanje Zakona o jedinstvenom vještačenju invaliditeta 2025. godine**, koji uvodi centralni registar osoba sa invaliditetom, jedinstveni model procjene zasnovan na ljudskim pravima i objedinjavanje podataka iz više sektora. Ovo je u potpunosti u duhu WHO okvira, koji naglašava da bez pouzdanih i međusektorskih podataka nije moguće kreirati politike prilagođene stvarnim potrebama OSI.

Ipak, iako je reforma vještačenja revolucionaran iskorak, zdravstveni informacioni sistem i dalje ne generiše rodno razvrstane podatke o zdravlju žena i djevojčica sa invaliditetom. Ne postoje sistematizirani statistički pokazatelji o učestalosti njihovih preventivnih pregleda, pristupu ginekologiji, reproduktivnom i mentalnom zdravlju, niti o prevalenci nasilja nad ženama sa invaliditetom u zdravstvenom sistemu. Bez ovih podataka, nemoguće je formulisati sveobuhvatne politike usklađene sa WHO standardima.

Analiza uporedivosti WHO evropskog okvira i crnogorskog zakonodavstva pokazuje da Crna Gora postiže vidljive napretke u pojedinim segmentima, naročito u oblasti vještačenja invaliditeta i opšte zabrane diskriminacije u zdravstvenoj zaštiti. Međutim, kada se posmatra položaj žena i djevojčica sa invaliditetom, jasno je da je usklađenost sa WHO standardima djelimična i nedovoljno razrađena na operativnom i praktičnom nivou. Formalna jednakost nije praćena stvarnom dostupnošću i prilagođenošću zdravstvenih usluga, a rodna perspektiva invaliditeta gotovo da ne postoji u politikama javnog zdravlja.

WHO okvir izričito naglašava da je upravo intersekcija pola i invaliditeta ključni faktor zdravstvene ranjivosti i da države moraju sistemski da adresiraju prepreke koje proističu iz diskriminacije, stigme, nepristupačnosti i nedostatka usluga. Crna Gora, uprkos jasnoj normativnoj zabrani diskriminacije, još uvijek nema obavezujuće standarde za pristupačnu ginekologiju, specijalizovane programe za reproduktivno zdravlje OSI, integrisane protokole za prepoznavanje nasilja nad ženama sa invaliditetom niti sistemske edukacije zdravstvenih radnika. Uz to, podatke koji se odnose na žene i djevojčice sa invaliditetom zdravstveni sistem ne prati odvojeno, što otežava planiranje i usmjeravanje mjera.

Zbog svega navedenog, može se zaključiti da Crna Gora ima snažnu normativnu osnovu i političku volju da se uskladi sa WHO okvirom, što potvrđuje i njena pozicija prve države u Evropi koja implementira WHO Disability Guide for Action. Međutim, puna usklađenost sa evropskim standardima zahtijeva dodatne napore, posebno u segmentima koji se odnose na položaj žena i djevojčica sa invaliditetom. Ključni izazov ostaje transformacija formalne jednakosti u stvarnu, živu praksu zdravstvenog sistema koji prepoznaje i uvažava njihove specifične potrebe.

9. PREPORUKE ZA DONOSIOCE ODLUKA

Na osnovu cjelokupne analize zakonodavnog, institucionalnog i strateškog okvira Crne Gore, kao i uvida u stanje na terenu i međunarodne standarde, postaje jasno da je za stvarno unapređenje položaja žena i djevojčica sa invaliditetom nužno razmišljati o transformativnim promjenama, a ne samo o parcijalnim ili formalnim intervencijama. Dosadašnji napori pokazali su da normativni napredak nije dovoljan ukoliko ga ne prate mehanizmi sprovođenja, institucionalna odgovornost, ulaganja u pristupačnost i promjena društvenih obrazaca.

Takođe je evidentno da zakonski okvir, strategije i akciona dokumenta neće postići željene rezultate ukoliko žene i djevojčice sa invaliditetom ostaju izvan procesa odlučivanja, bez pristupa informacijama, bez efikasne zaštite i bez stvarnih uslova da uživaju svoja prava.

U tom smislu, preporuke koje slijede predstavljaju **najsvrsishodniji i najrealniji skup mjera koje donosiocje odluka mogu primijeniti kako bi se osigurao napredak, i to ne u deklarativnom, već u stvarnom i mjerljivom smislu.**

9.1. Kako unaprijediti zakonski okvir?

Za stvarno unapređenje zakonskog okvira od presudnog je značaja da se u domaće propise ugrade standardi jednakosti, pristupačnosti i autonomije koji su jasno definisani u CRPD-u, opštim komentarima Komiteta i CEDAW preporukama.

Najprije, neophodno je suštinski **osnažiti Zakon o rodnoj ravnopravnosti** kroz uvođenje jasnih, precizno definisanih i primjenjivih sankcija za institucije koje ne poštuju njegove obavezujuće odredbe. Današnji normativni okvir predviđa orodnjavanje politika, obaveznu primjenu rodne analize i rodno odgovorno budžetiranje, ali u praksi ove obaveze često ostaju na nivou preporuke ili administrativnog formalizma, jer ne postoji nikakav mehanizam koji bi obezbijedio institucionalnu odgovornost. U takvim okolnostima zakon dobija karakter deklarativnog akta, odnosno dokumenta koji sadrži principe, ali ne stvara obaveze koje se stvarno moraju ispunjavati. Uvođenjem sankcija stvorila bi se jasna poruka da je rodna ravnopravnost pravna obaveza, a ne diskreciona politika, i da institucije koje ignorišu svoju dužnost moraju da snose posljedice.

Sankcije ne bi imale samo kazneni karakter, već bi djelovale i kao alat za podizanje standarda institucionalnog rada. Uz jasno definisane posljedice, organi uprave bili bi motivisani da redovno sprovode rodne analize, da konsultuju rodne eksperte, da u budžetskim dokumentima precizno planiraju sredstva za mjere rodne ravnopravnosti i da prate efekte svojih politika. Time bi se uspostavio kvalitetniji sistem planiranja i odlučivanja u kojem bi rodna perspektiva bila sastavni dio svakog zakona, strateškog dokumenta ili finansijske odluke.

Uvođenje sankcija takođe bi omogućilo kontrolu kvaliteta primjene zakona, jer bi građanke, organizacije civilnog društva i nezavisna tijela mogli da ukazuju na propuste institucija znajući da je taj propust normativno prepoznat i zakonski sankcionisan. To bi doprinijelo i jačanju transparentnosti i otvorenosti institucija, jer bi obaveza primjene rodne analize i orodnjavanja bila mjerljiva, provjerljiva i podložna nadzoru.

Oснажен Zakon o rodnoj ravnopravnosti, sa jasno definisanim sankcijama i mehanizmima odgovornosti, omogućio bi da se rodna dimenzija više ne posmatra kao „dodatna vrijednost“ već kao minimum institucionalne obaveze. Posebno bi bio važan u oblastima gdje žene sa invaliditetom najviše trpe diskriminaciju, kao što je zapošljavanje, obrazovanje, pristup pravdi i zdravstvu. Zakonska obaveza bi tada postala snažan alat kojim se garantuje da se njihova perspektiva neće zanemariti u kreiranju javnih politika.

Drugim riječima, jačanjem ovog zakona stvaraju se pretpostavke za razvoj sistema u kojem se rodna ravnopravnost ne očekuje kao rezultat dobre volje pojedinih institucija, nego se zahtijeva kao pravno obavezujući standard koji mora biti dosljedno primijenjen u svakom segmentu javnih politika.

Zatim, **neophodno je započeti sveobuhvatno usaglašavanje zakonodavstva u oblasti pravnog kapaciteta sa standardima podržanog odlučivanja**, jer postojeći modeli zamjenskog odlučivanja ostavljaju osobe sa invaliditetom, posebno žene i djevojčice, i to u pravnom, socijalnom i institucionalnom vakuumu. Oduzimanje ili ograničavanje pravnog kapaciteta na osnovu invaliditeta predstavlja suštinsko kršenje ljudskih prava i direktno je suprotno savremenim međunarodnim standardima. Sistem koji omogućava drugima da odlučuju umjesto osobe, često bez stvarnog uvažavanja njene volje i preferencija, dovodi do gubitka autonomije, rizika od zloupotrebe i potpunog isključenja iz procesa odlučivanja o sopstvenom životu.

Upravo zato je nužno da se zamjensko odlučivanje postepeno ukine, a da se u svim relevantnim zakonima, porodičnom, zdravstvenom, socijalnom, radnom, obrazovnom i procesnim zakonima, jasno i nedvosmisleno propišu mehanizmi podržanog odlučivanja. To uključuje definisanje širokog spektra oblika podrške: od osoba od povjerenja, savjetnika, tumača, asistenata, pa do ugovora o podršci i personalizovanih planova odlučivanja. Svaki od ovih mehanizama mora biti usmjeren na to da osobi omogući da sama donosi odluke, uz pomoć koja joj je potrebna, ali bez zamjene njene volje tuđom.

U praksi, to znači da se više ne smije polaziti od medicinskog modela, koji pretpostavlja da invaliditet automatski ograničava sposobnost donošenja odluka. Umjesto toga, potrebno je uspostaviti sistem zasnovan na ljudskopravaškom principu da svi ljudi posjeduju pravni kapacitet, bez obzira na invaliditet, a da država ima obavezu da stvori podršku koja omogućava ostvarivanje tog kapaciteta. Ovo zahtijeva jasne odredbe u porodičnom zakonodavstvu koje garantuju da roditeljstvo, starateljstvo i porodične odluke ne budu zasnovane na pretpostavljenoj nesposobnosti, već na individualnoj procjeni volje i potreba osobe. Zdravstveni zakoni moraju propisati procedure za informisanu saglasnost koje su pristupačne i prilagođene različitim oblicima komunikacije. Socijalni propisi moraju predvidjeti oblike kontinuirane podrške za osobe kojima je potrebna pomoć u razumijevanju, organizovanju i izvršavanju odluka. Procesni zakoni moraju osigurati da nijedna osoba ne bude onemogućena da učestvuje u postupcima zbog invaliditeta — uključujući pravo na prilagođene informacije, asistivnu tehnologiju, komunikacijsku podršku i razumne rokove.

Za žene i djevojčice sa invaliditetom ova reforma je od presudnog značaja. Njihova iskustva pokazuju da se odluke koje se tiču zdravlja, seksualnosti, reprodukcije, roditeljstva i ekonomskog života prečesto donose bez njihovog punog učešća ili čak uz njihovo isključivanje. Podržano odlučivanje je jedini model koji u potpunosti garantuje njihovu tjelesnu autonomiju, slobodu odlučivanja i pravo da vode život po sopstvenim željama, bez prisile, manipulacije ili

institucionalnog paternalizma.

Uvođenje ovog sistema mora biti praćeno obukom sudija, ljekara, socijalnih radnika, pedagoga, službenika centara za socijalni rad i svih profesionalaca koji donose odluke od uticaja na život osoba sa invaliditetom. Oni moraju razumjeti šta znači „volja i preferencije“, kako prepoznati različite načine komunikacije i na koji način izgraditi odnos povjerenja sa osobom kojoj je podrška potrebna. Podržano odlučivanje ne smije biti formalnost, već praktičan alat za ravnopravnost, osnaživanje i puno učešće u društvu.

Reforma pravnog kapaciteta zapravo predstavlja suštinsku promjenu paradigme: od sistema koji ograničava, zamjenjuje i kontroliše — ka sistemu koji podržava, osnažuje i poštuje. Tek kada se ova vizija utjelovi u zakonima i u institucionalnoj praksi, žene i djevojčice sa invaliditetom zaista će imati jednak pristup pravima i slobodu da vode život po sopstvenim izborima, kao ravnopravne građanke ovog društva.

Krivični zakonik Crne Gore zahtijeva dalje, suštinsko unapređenje kako bi efektivno odgovorio na najteže oblike nasilja nad ženama i djevojčicama. Iako je zakonska zabrana braka prije 18 godina već propisana i ne ostavlja prostor za izuzetke, izazov ostaje u tome što se ova norma u praksi često zaobilazi, naročito u marginalizovanim zajednicama gdje se i dalje evidentiraju slučajevi **prisilnih, aranžiranih i dječjih brakova**. Ovi slučajevi ne predstavljaju „tradiciju“, već ozbiljne povrede ljudskih prava koje su nerijetko povezane sa **trgovinom djecom u svrhu sklapanja braka**, odnosno oblikom eksploatacije koji jasno potpadne pod definiciju trgovine ljudima.

U tom kontekstu, neophodno je pooštriti i precizirati kazne za **trgovinu ljudima** kako bi se reagovalo na rastući problem trgovine djecom radi sklapanja braka. Trenutne odredbe omogućavaju procesuiranje ovih slučajeva, ali kaznena politika je u praksi blaga i nedovoljno odvraćajuća. Često se ovi slučajevi kvalifikuju kao blaža krivična djela, ili se tretiraju kao socijalni problemi, porodični aranžmani ili običaji, što dovodi do sistemskog normalizovanja prisilnih brakova. Povećanje zaprijećenih kazni, preciznije normiranje oblika radnji koje predstavljaju eksploataciju radi braka, te obavezno procesuiranje svih slučajeva u kojima je riječ o maloljetnoj žrtvi, stvorili bi okvir koji je usklađen sa međunarodnim standardima zaštite djece i žena.

Osim navedenog, nužno je da se Krivični zakonik dodatno unaprijedi kroz **jasnu inkriminaciju femicida kao posebnog krivičnog djela**, što u Crnoj Gori još uvijek nije urađeno. Iako se ubistva žena u kontekstu rodno zasnovanog nasilja procesuiraju kroz postojeće kvalifikacije teškog ubistva, izostanak eksplicitne inkriminacije femicida onemogućava sveobuhvatno praćenje, analizu i sprečavanje ovog oblika nasilja. Uvođenje posebnog krivičnog djela femicida, kao što su to učinile mnoge države regiona i EU, omogućilo bi jasniju identifikaciju rodnog motiva, strože i uniformnije kazne, i efikasniju kriminalnu politiku u oblasti zaštite od rodno motivisanog nasilja. Takva reforma poslala bi snažnu poruku da je nasilje nad ženama društveno neprihvatljivo i da država prepoznaje specifičnu prirodu ubistava koja su uzrokovana neravnopravnim odnosima moći, patrijarhalnim normama i rodnim stereotipima.

Ovakve izmjene moraju biti praćene snažnim institucionalnim mjerama. Policija, centri za socijalni rad, škole i tužilaštva moraju imati jasne protokole koji prepoznaju dječji brak isključivo kao krivično djelo i kao oblik nasilja, a ne kao sociokulturnu praksu. Profesionalci koji rade u ovim sistemima moraju proći specijalizovane obuke kako bi znali identifikovati rizične situacije, prepoznati elemente trgovine i efikasno zaštititi djecu i žene od daljih zloupotreba.

Jednako važno je da država osigura pristupačne i specijalizovane servise za žrtve, uključujući skloništa, pravnu pomoć, medicinsku i psihološku podršku, pri čemu svaki od ovih servisa mora biti **fizički, komunikacijski i proceduralno pristupačan ženama i djevojčicama sa invaliditetom**. Trenutno, većina ovih servisa ili ne postoji u specijalizovanoj formi, ili nije dostupna žrtvama koje imaju invaliditet, što dodatno produbljuje njihovu ranjivost.

Uvođenje femicida kao posebnog krivičnog djela, zajedno sa pooštavanjem sankcija za trgovinu djecom u svrhu sklapanja braka, ima dvostruki efekat:

prvo, fizički štiti živote žena i djevojčica;

drugo, simbolički poručuje da država ne toleriše ni jedan oblik rodno zasnovanog nasilja i eksploatacije.

Takva reforma bi pojačala pravnu sigurnost, unaprijedila procesuiranje i doprinijela stvaranju društva koje žene i djevojčice, uključujući one sa invaliditetom, ne posmatra kao objekte diskriminacije, već kao subjekte prava, dostojanstva i autonomije.

U oblasti zdravlja, prioritetno je neophodno sprovesti zakonske izmjene kojima će se jasno i nedvosmisleno zabraniti sve oblike nevoljnih medicinskih postupaka. Pravo na tjelesnu autonomiju, kao temelj ljudskih prava, mora biti garantovano zakonom i primjenjivano bez izuzetka. Zakonske odredbe moraju jasno naglasiti da nijedan administrativni, zdravstveni ili pravni postupak ne smije biti uslovljen medicinskim zahvatima koji zadiru u tjelesni integritet osobe, bez obzira na to da li je riječ o transrodnim ženama, ženama sa invaliditetom ili drugim marginalizovanim grupama.

Istovremeno, potrebno je uspostaviti državni program besplatne ili subvencionisane kontracepcije, kao sastavni dio univerzalnog pristupa seksualnim i reproduktivnim pravima. Pristup modernim metodama kontracepcije ne smije biti privilegija onih koji to mogu finansijski priuštiti; to je zdravstvena potreba i ljudsko pravo koje mora biti ravnomjerno dostupno svim ženama. Takav program naročito bi doprinio osnaživanju žena iz ruralnih i marginalizovanih zajednica, žena sa invaliditetom, adolescentkinja i žena koje žive u siromaštvu, koje su najčešće suočene sa barijerama u pristupu reproduktivnim uslugama.

Jednako važan zadatak jeste obezbjeđivanje da žene i djevojčice sa invaliditetom ravnopravno koriste sve zdravstvene usluge pod istim uslovima kao i ostali građani. To zahtijeva temeljnu transformaciju zdravstvenog sistema, od arhitektonske pristupačnosti ambulanti i bolnica, preko komunikacijske pristupačnosti (uključujući tumače za znakovni jezik, lako-čitljive informacije i asistivne tehnologije), do edukacije zdravstvenih radnika o specifičnim potrebama žena sa različitim vrstama invaliditeta. Pristup zdravstvenim uslugama ne smije zavisiti od toga može li se žena popeti uz stepenice, razumjeti informaciju ili izraziti potrebe na način koji zdravstveni radnik očekuje; sistem se mora prilagoditi njoj, a ne ona sistemu.

Pored toga, preventivni programi, poput skrininga raka grlića materice, dojke ili redovnih ginekoloških pregleda, moraju biti osmišljeni i sprovedeni tako da budu dostupni i ostvarivi za žene sa invaliditetom. To podrazumijeva dostupne termine, specijalizovanu opremu, fleksibilne protokole pregleda i obaveznu edukaciju zdravstvenog osoblja kako bi se uklonile predrasude prema seksualnosti i reproduktivnom zdravlju žena sa invaliditetom, koje su često razlog uskraćivanja adekvatnih usluga.

Konačno, zdravstvena politika mora jasno uvažiti činjenicu da žene i djevojčice sa invaliditetom često žive na raskršću rodne i invaliditetske diskriminacije, zbog čega su prečesto van fokusa

javnih politika, pregleda, preventivnih programa i reformskih mjera. One moraju biti eksplicitno uključene u zdravstvene strategije, kao prioritetna ciljna grupa, a njihove potrebe moraju biti temelj za planiranje usluga, a ne naknadno razmatranje.

Uspostavljanje ovakvog sistema je ključni preduslov da zdravstvene usluge budu ne samo formalno dostupne, već zaista jednako ostvarive za sve žene u Crnoj Gori, uključujući i one koje su decenijama bile isključene, nevidljive ili pogrešno tretirane unutar sistema zdravstvene zaštite.

Svi ovi zakonodavni zahvati treba da budu praćeni javnim konsultacijama u kojima žene sa invaliditetom učestvuju kao ravnopravne sagovornice.

9.2. Mehanizmi zaštite od diskriminacije.

Efikasna zaštita od diskriminacije podrazumijeva mnogo više od normativnog okvira., te zahtijeva da institucije koje imaju kapacitete, nadležnosti i odgovornost djeluju adekvatno i blagovremeno.

Prvi korak jeste **osnaživanje institucija koje imaju mandat antidiskriminacione zaštite**. Ombudsmanu je potrebna veća finansijska i kadrovska autonomija, ali i specijalizovani resursi za slučajeve rodne i invaliditetske diskriminacije. Inspekcijski organi, naročito Inspekcija rada, moraju dobiti jasne smjernice i obuke kako bi mogli identificirati i sankcionisati diskriminaciju na radnom mjestu, što se trenutno gotovo ne dešava.

Pristup pravdi treba učiniti stvarno mogućim kroz uklanjanje fizičkih, komunikacijskih i proceduralnih barijera u institucijama. Sudovi i tužilaštva moraju uvesti prilagođene procedure, a službenici moraju proći obuku za rad sa ženama iz ranjivih grupa. Posebno je važno da žene i djevojčice sa invaliditetom imaju pristup pravnoj pomoći, psihosocijalnoj podršci i mehanizmima prijavljivanja koji su dostupni i razumljivi.

Jedinstveni informacioni sistem koji bilježi slučajeve nasilja, diskriminacije i drugih povreda prava mora biti postavljen kao strateški prioritet, jer bez tačnih, sveobuhvatnih i redovno ažuriranih podataka ne može postojati ni efikasna javna politika. U praksi, institucije u Crnoj Gori, policija, centri za socijalni rad, tužilaštvo, sudovi, zdravstvene ustanove, škole, bilježe slučajeve na različite načine, koriste neusklađene metodologije, nemaju jedinstvene indikatore i ne razmjenjuju podatke međusobno. Ovakva fragmentacija dovodi do toga da država nema realnu sliku o obimu nasilja nad ženama, nasilja nad ženama sa invaliditetom, trgovine ljudima, diskriminacije u radu ili obrazovanju, niti o uspješnosti mjera zaštite.

Zato je neophodno da se uspostavi jedinstveni, centralizovani informacioni sistem koji će automatski objedinjavati podatke iz svih relevantnih sektora. Posebno je važno da ovaj sistem obavezno sadrži rodno i invaliditetski razvrstane podatke, jer se samo na taj način može razumjeti stvarna pozicija žena i djevojčica sa invaliditetom, koje su često nevidljive unutar agregiranih statistika. Ovakav sistem omogućio bi pravovremenu identifikaciju trendova, rizičnih područja, ranjivih grupa, te bi olakšao evaluaciju postojećih politika i kreiranje novih mjera zasnovanih na dokazima, a ne na pretpostavkama.

Uvođenje ovakvog sistema zahtijeva i jasne protokole o zaštiti podataka, standardizovane metode unosa informacija, obuke za sve institucije koje će ga koristiti, kao i mehanizme

za nadzor kvaliteta unesenih podataka. Time bi se osigurala dosljednost, pouzdanost i upotrebljivost prikupljenih informacija. Bez kvalitetnih podataka, svaka politika ostaje ograničena i nesistematična. Sa kvalitetnim podacima, donosioci odluka prvi put bi imali alat koji omogućava stvarnu evidenciju problema i mjerljive rezultate intervencija, što znači i veću odgovornost institucija prema javnosti i prema ženama čija su prava često kršena.

Funkcionalnost savjetodavnih tijela koja se bave rodnom ravnopravnošću i invaliditetom predstavlja ključni element institucionalne infrastrukture za zaštitu ljudskih prava.

Međutim, u Crnoj Gori mnoga od tih tijela postoje samo formalno, dok su u praksi neaktivna, nedovoljno finansirana, bez stručne podrške i bez jasnog uticaja na formulisanje i nadzor politika. Kao rezultat toga, odluke koje direktno utiču na svakodnevni život žena — uključujući i žena sa invaliditetom — često se donose bez njihove perspektive i bez stvarnog razumijevanja prepreka sa kojima se suočavaju.

Zato je nužno obezbijediti da ova savjetodavna tijela budu potpuno funkcionalna, institucionalno stabilna i operativno osnažena. To znači da moraju imati jasno definisane nadležnosti, redovne sjednice, transparentno donošenje odluka, pristup informacijama i dovoljno ljudskih i finansijskih resursa da obavljaju svoj mandat. Pored toga, mora se osigurati da njihov rad bude obavezujući u procesima donošenja javnih politika, ne samo konsultativan, već i normativno uvezan sa procedurama strategijskog planiranja i usvajanja zakona.

Ključni element svakog savjetodavnog tijela mora biti **obavezno uključivanje organizacija koje zastupaju žene sa invaliditetom**. Ove organizacije posjeduju jedinstveno iskustvo i ekspertizu u oblasti interseksijske diskriminacije koja pogađa žene i djevojčice sa invaliditetom, a njihovo učešće je presudno kako bi politike bile adekvatne, relevantne i usmjerene na stvarne potrebe korisnica. Učešće ovih organizacija ne smije biti simbolično ili ograničeno — ono mora biti sistematsko, ravnopravno i obezbijeđeno u svim fazama ciklusa javnih politika: od planiranja, preko izrade propisa, do implementacije i evaluacije.

Ujedno, potrebno je razviti mehanizme koji omogućavaju da žene sa invaliditetom same učestvuju u tijelima koja ih predstavljaju, kroz dostupne procedure izbora, pristupačne sastanke, prilagođene materijale i sve druge elemente koji im omogućavaju ravnopravno učešće. Samo na ovaj način se može osigurati da savjetodavna tijela nisu formalne strukture bez sadržaja, već aktivni mehanizmi institucionalne demokratije koji zaista garantuju da se iskustva i potrebe žena sa invaliditetom nalaze u središtu procesa donošenja odluka.

9.3. Kreiranje inkluzivnih politika i strategija

Da bi Crna Gora osigurala suštinsku jednakost, javne politike moraju biti zasnovane na inkluzivnosti, dostupnosti i interseksijskom pristupu. Ovo podrazumijeva da nijedna strategija, akcioni plan ili javna mjera ne može biti smatrana potpunom ako ne prepoznaje potrebe žena sa invaliditetom.

Politike u oblasti obrazovanja moraju sadržati mjere za integraciju rodne ravnopravnosti u sve nastavne programe, razvoj sveobuhvatne seksualne edukacije zasnovane na ljudskim pravima, te unapređenje uslova u školama — posebno higijenskih i pristupačnih — kako bi obrazovanje bilo stvarno dostupno djevojčicama iz svih grupa.

Politike zapošljavanja moraju biti usmjerene na smanjenje rodnog jaza u zaradama,

promovisanje jednakog pristupa tržištu rada i razvoj specifičnih programa za zapošljavanje žena sa invaliditetom. U tom smislu, uključivanje ovih žena u programe profesionalne rehabilitacije i podrške preduzetništvu mora biti prioritetno i mjerljivo.

U oblasti zdravlja, politike moraju uključiti obavezu pristupačnih ginekoloških, preventivnih i reproduktivnih usluga, mobilne timove i specijalizovane programe za žene sa invaliditetom. Preventivne kampanje treba da budu prilagođene različitim komunikacijskim potrebama.

Strategije za borbu protiv nasilja moraju biti intersekcijski orijentisane, uz obavezno uključivanje žena sa invaliditetom u kreiranje, praćenje i evaluaciju mjera. Skloništa i servisi podrške moraju biti fizički i komunikacijski pristupačni.

U svim politikama mora biti predviđeno **aktivno i smisleno učešće žena sa invaliditetom** tokom kreiranja, implementacije i nadzora nad sprovođenjem mjera. Njihov glas, iskustva i potrebe ne mogu biti dodatak, već polazna osnova politika koje žele da postignu inkluzivnost.

Crna Gora ima značajan normativni i strateški potencijal da unaprijedi položaj žena i djevojčica, uključujući i žena sa invaliditetom. Međutim, suštinski napredak može se ostvariti samo ako se reforme ne svedu na formalno usklađivanje sa međunarodnim obavezama, već na **pravi, transformativan iskorak** — u zakonima, institucijama, politikama i društvenim vrijednostima. U središtu svih tih procesa mora biti žena sa invaliditetom: vidljiva, uvažena, zaštićena i osnažena.

10. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

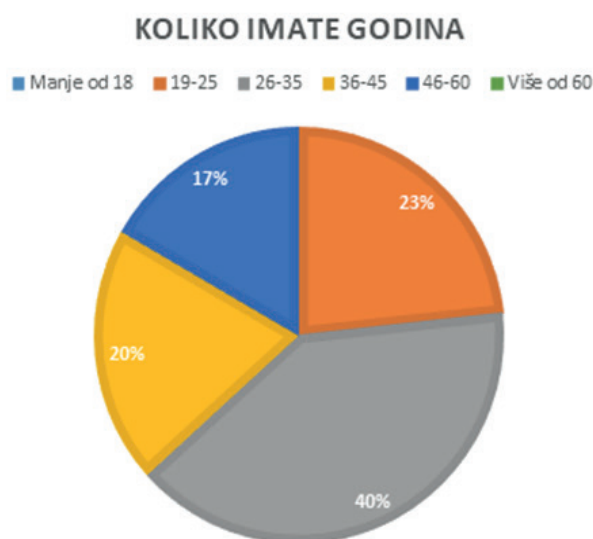
Mreža za evropske politike – MASTER sprovela je istraživanje usmjereno na sagledavanje položaja žena i djevojčica sa invaliditetom u Crnoj Gori, u okviru inicijative za unapređenje inkluzije i jednakih mogućnosti. Istraživanje je realizovano u periodu od 10. novembra 2025. do 15. januara 2026. godine, sa ciljem dobijanja uvida u percepcije, iskustva i stavove djevojčica i žena sa invaliditetom o pristupu obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvenim i socijalnim uslugama, te učešću u procesima odlučivanja. Poseban fokus stavljen je na prepreke i diskriminaciju sa kojima se suočavaju žene i djevojčice sa invaliditetom, kao i na moguće mjere i politike koje bi doprinijele poboljšanju njihovog položaja.

Anketa je obuhvatila različite teme i pitanja koja se tiču položaja žena i djevojčica sa invaliditetom u Crnoj Gori. Fokus je bio na prepoznavanju i iskustvima diskriminacije, pristupu obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvenim i socijalnim uslugama, te učešću u procesima odlučivanja. Ispitanici su takođe ispitivani o dostupnosti prilagođenih nastavnih materijala, podršci nastavnog osoblja, preprekama u ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu i socijalnu asistenciju, kao i o prepoznatosti njihovih potreba u lokalnim i državnim politikama. Poseban akcenat stavljen je na identifikaciju sistemskih barijera, neprilagođenosti usluga i nedovoljnu zastupljenost žena sa invaliditetom u strukturama odlučivanja, što omogućava detaljan uvid u izazove i potrebe ove populacije.

U istraživanju je učestvovalo ukupno 30 ispitanica, koji su predstavljali različite starosne grupe, obrazovne profile i vrste invaliditeta. Ovaj uzorak omogućava uvid u iskustva i percepcije žena

i djevojčica sa invaliditetom u Crnoj Gori, posebno u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, pristupa zdravstvenim i socijalnim uslugama, te učešća u procesima odlučivanja. Iako je broj ispitanica ograničen, dobijeni podaci pružaju vrijedan kvalitetan uvid u prepreke i izazove sa kojima se suočava ova populacija.

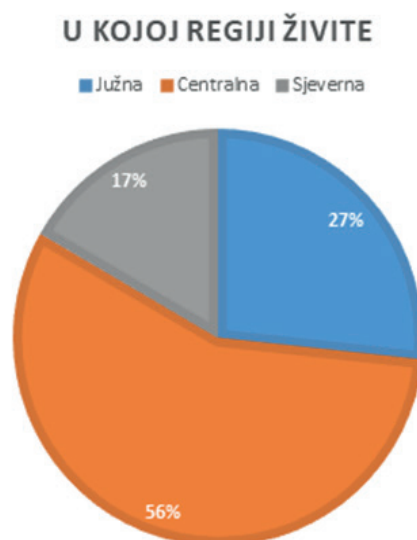
Od ukupnog uzorka (30) dominirale su mlađe odrasle osobe, s najvećim dijelom u starosnoj grupi od 26 do 35 godina (40%). Većina ispitanica dolazi iz centralne regije (56%), dok su 27% iz južne, a 17% iz sjeverne regije. Obrazovni nivo je raznolik: 40% ima završenu srednju školu, 17% fakultet, 17% osnovno ili visoko obrazovanje, a manji udio je uključen u master studije ili ih je završio (10%).

Grafikon 1

Na osnovu prikazanog grafikona o **starosnoj strukturi** ispitanica može se uočiti da uzorak istraživanja dominantno čine mlađe odrasle osobe. Najveći procenat ispitanica pripada starosnoj grupi od 26 do 35 godina (40%), što ukazuje da su rezultati u velikoj mjeri oblikovani iskustvima ove populacije.

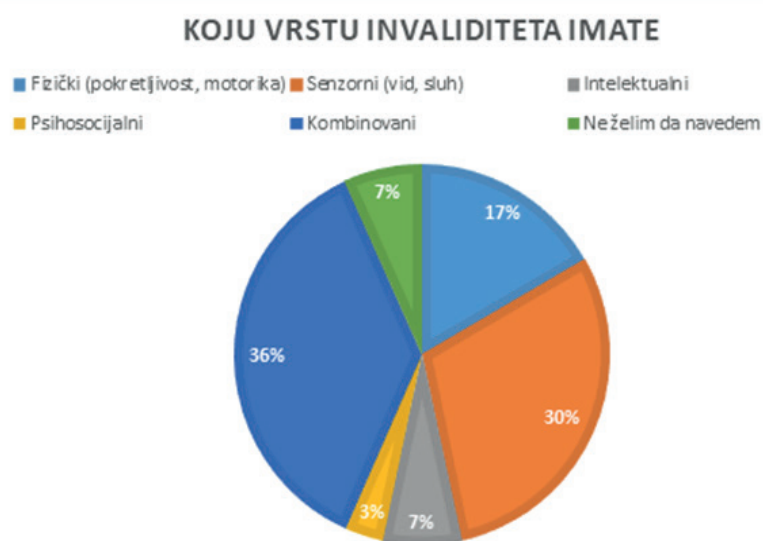
Starosna grupa od 19 do 25 godina zastupljena je sa 23%, dok 20% ispitanica čine osobe starosti 36 do 45 godina. Najmanji dio, 17%, pripada grupi od 46 do 60 godina, dok u uzorku nema ispitanica mlađih od 18 niti starijih od 60 godina. **Ovakva struktura ukazuje da je istraživanje prvenstveno obuhvatilo radno aktivnu populaciju, što je značajno za interpretaciju dobijenih rezultata.**

Grafikon 2

U odgovorima na pitanje o **regionalnoj pripadnosti** ispitanica može se uočiti da najveći broj učesnika istraživanja dolazi iz centralne regije, koja čini 56% ukupnog uzorka. Ovaj podatak ukazuje na izraženu zastupljenost stanovništva iz centralnog dijela zemlje u istraživanju.

Ispitanici iz južne regije čine 27% uzorka, dok je 17% ispitanica sa sjevera. Ovakva distribucija sugerira da su rezultati istraživanja u najvećoj mjeri oblikovani stavovima i iskustvima ispitanica iz centralne regije, dok je sjeverna regija najmanje zastupljena. Istovremeno, **uočena neravnomjerna regionalna zastupljenost ukazuje na potrebu za širim obuhvatom ispitanica u budućim istraživanjima radi potpunijeg uvida u regionalne razlike.**

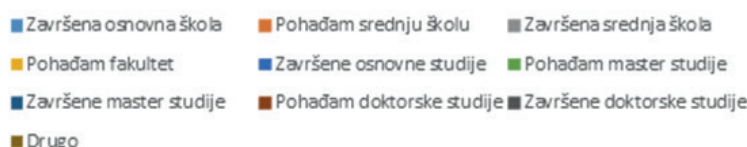
Grafikon 3

Na osnovu prikazanih odgovora na pitanje o **vrsti invaliditeta**, može se uočiti raznolikost oblika invaliditeta među ispitanicima, što ukazuje na heterogenu strukturu uzorka. Najveći procenat ispitanica njih 36%, naveo je da ima kombinovani oblik invaliditeta, što sugeriše prisustvo više vrsta ograničenja istovremeno. Slijede senzorna oštećenja sa 30%, dok je fizički invaliditet, koji obuhvata poteškoće u pokretljivosti i motorici, zastupljen kod 17% ispitanica.

Manji udio ispitanica izjasnio se da ima intelektualni invaliditet (7%), dok je 3% navelo psihosocijalni invaliditet. Takođe, 7% ispitanica odlučilo je da ne navede vrstu invaliditeta, što može ukazivati na potrebu za dodatnom senzibilizacijom i stvaranjem sigurnijeg prostora za otvoreno izjašnjavanje.

Ovakva distribucija rezultata naglašava značaj prilagođenog i inkluzivnog pristupa u planiranju politika i programa, koji bi uvažavali različite potrebe osoba s invaliditetom, posebno imajući u vidu visoku zastupljenost kombinovanih i senzornih oblika invaliditeta u ispitivanom uzorku.

KOJI JE VAŠ STEPEN OBRAZOVANJA

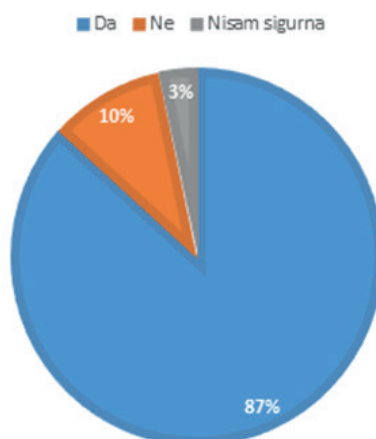
Grafikon 4

Kada su u pitanju odgovori na pitanje o **stepenu obrazovanja**, može se uočiti da je najveći dio uzorka završio srednju školu, što navodi 40% ispitanica. Slijedi po 17% onih koji pohađaju fakultet i onih koji su završili osnovne studije, što ukazuje na značajan udio mladih odraslih s nastavkom formalnog obrazovanja na visokom nivou.

Završenu osnovnu školu navelo je 10% ispitanica, dok srednjoškolskim obrazovanjem u toku (pohađanje srednje škole) raspolaže 3% ispitanica. Manji udio čine ispitanici uključeni u master studije (3%) ili sa završenim master studijama (7%). Niko od ispitanica ne pohađa niti je završio doktorske studije. Dodatnih 3% ispitanica označilo je kategoriju „drugo“, što može uključivati različite oblike formalnog ili neformalnog obrazovanja.

Ova raspodjela pokazuje da je obrazovni nivo ispitanica raznolik, sa dominacijom srednjoškolskog i osnovno-visokog obrazovanja, što naglašava važnost prilagođenih obrazovnih i profesionalnih programa koji odgovaraju potrebama različitih grupa unutar populacije.

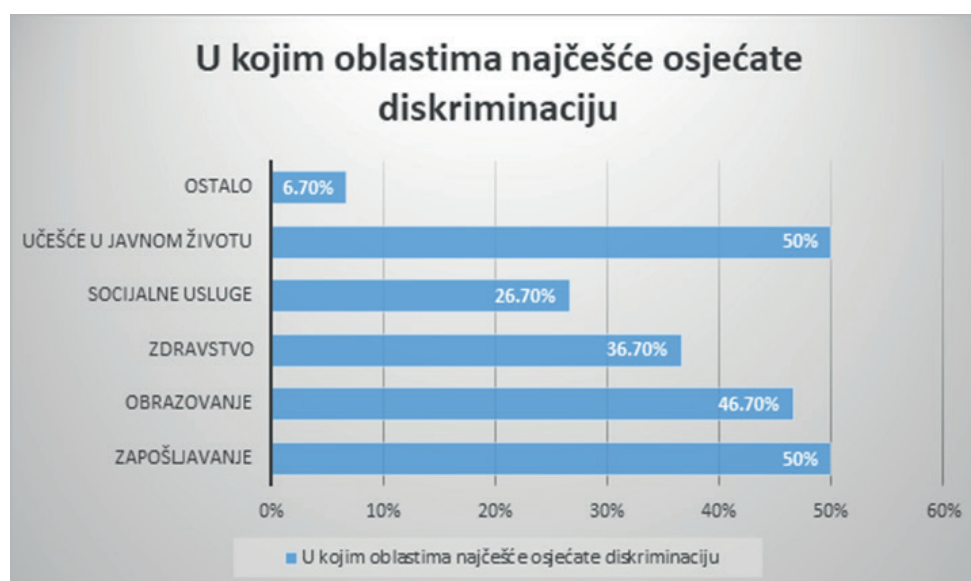
DA LI STE SE IKADA SUOČILI SA DISKRIMINACIJOM ZBOG SVOG INVALIDITETA

Grafikon 5

Na osnovu odgovora ispitanica na pitanje o **iskustvu diskriminacije zbog invaliditeta**, jasno je da se velika većina ispitanica suočila s ovim problemom. Tako 87% ispitanica navodi da je doživjelo diskriminaciju, što ukazuje na široko rasprostranjenu pojavu i ozbiljan društveni izazov s kojim se osobe s invaliditetom svakodnevno suočavaju.

S druge strane, 10% ispitanica izjavilo je da nikada nije doživjelo diskriminaciju, dok 3% ispitanica nije sigurno da li se suočavalo s takvim iskustvima. **Ovi rezultati naglašavaju hitnu potrebu za inkluzivnim politikama, senzibilizacijom šire javnosti i programima zaštite prava osoba s invaliditetom, kako bi se smanjila diskriminacija i osigurao jednak pristup svim aspektima društvenog života.**

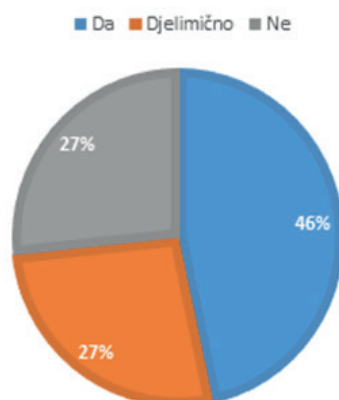
Grafikon 6

Na osnovu odgovora ispitanica na pitanje o **oblastima u kojima najčešće osjećaju diskriminaciju**, može se uočiti da su najizraženiji problemi prisutni u zapošljavanju i učešću u javnom životu, što navodi po 50% ispitanica. Ovo ukazuje na značajne barijere s kojima se osobe s invaliditetom susreću pri traženju zaposlenja i u participaciji u društvenim, političkim i kulturnim aktivnostima.

Sledi oblast obrazovanja, gdje 46,7% ispitanica navodi prisustvo diskriminacije, što pokazuje izazove u pristupu i ravnopravnom sudjelovanju u obrazovnom procesu. U zdravstvu diskriminaciju osjeća 36,7% ispitanica, dok 26,7% navodi probleme u korišćenju socijalnih usluga. Manji dio ispitanica (6,7%) naveo je druge oblasti diskriminacije, što može uključivati različite specifične situacije.

Rezultati jasno naglašavaju potrebu za sveobuhvatnim politikama inkluzije i zaštite prava osoba s invaliditetom, posebno u ključnim oblastima društvenog funkcionisanja, poput zapošljavanja, obrazovanja i učešća u javnom životu.

DA LI STE IMALI POTEŠKOĆA PRI UPISU ILI
POHAĐANJU OBRAZOVNE USTANOVE ZBOG FIZIČKE
NEPRISTUPAČNOSTI

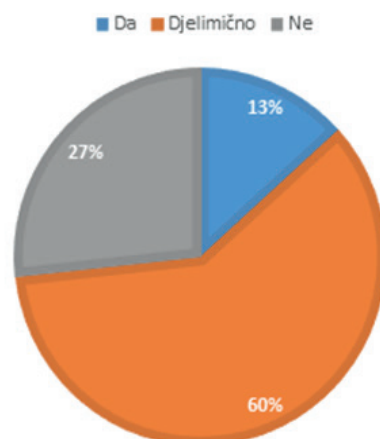

Grafikon 7

Iz odgovora ispitanica na pitanje o **poteškoćama pri upisu ili pohađanju obrazovne ustanove zbog fizičke nepristupačnosti**, može se uočiti da značajan broj ispitanica susreće prepreke u obrazovnom okruženju. Tako 46% ispitanica izjavilo je da je imalo poteškoća, dok 27% navodi da je doživjelo djelimične probleme.

S druge strane, 27% ispitanica navelo je da nije imalo poteškoća u pristupu obrazovnim ustanovama, što pokazuje da postoje i primjeri adekvatne pristupačnosti, ali su oni u manjini. **Ovi rezultati ističu potrebu za kontinuiranim unapređenjem infrastrukture i usluga u obrazovnim institucijama, kako bi se osigurala potpuna inkluzija osoba s invaliditetom i jednak pristup obrazovanju.**

DA LI SU VAM BILE DOSTUPNE PRILAGOĐENE
NASTAVNE METODE, MATERIJALI ILI ASISTENCIJA

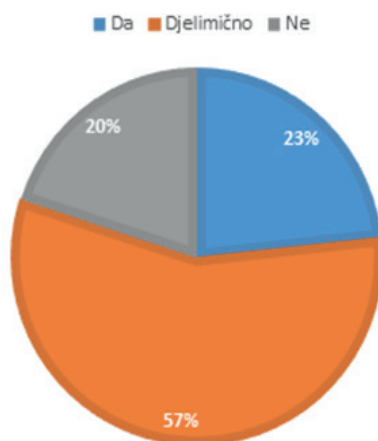

Grafikon 8

Dostupnost prilagođenih nastavnih metoda, materijala i asistencije ključna je za omogućavanje ravnopravnog učenja i pune participacije osoba s invaliditetom. Na osnovu odgovora ispitanica na pitanje o dostupnosti prilagođenih nastavnih metoda, materijala ili asistencije, može se uočiti da potpuna podrška u obrazovanju rijetko postoji. Samo 13% ispitanica navelo je da su im ove prilagodbe u potpunosti bile dostupne, dok velika većina, 60%, ističe da su im prilagodbe bile djelimično dostupne.

S druge strane, 27% ispitanica izjavilo je da uopšte nisu imali pristup prilagođenim nastavnim materijalima ili asistenciji. **Ovi rezultati ukazuju na značajne nedostatke u pružanju podrške osobama s invaliditetom u obrazovnim ustanovama i naglašavaju potrebu za proširenjem i unapređenjem inkluzivnih obrazovnih praksi, kako bi svi učenici imali jednaku šansu za kvalitetno obrazovanje.**

DA LI SU NASTAVNO OSOBLJE I ŠKOLSKE INSTITUCIJE POKAZIVALI RAZUMIJEVANJE I PODRŠKU

Grafikon 9

Na osnovu odgovora ispitanica na pitanje o **razumijevanju i podršci nastavnog osoblja i školskih institucija**, može se primijetiti da potpuna podrška i empatija nisu široko zastupljeni. Samo 23% ispitanica navelo je da su nastavnici i institucije u potpunosti pokazivali razumijevanje i pružali podršku, dok većina, 57,5%, smatra da je podrška bila djelimična.

S druge strane, 20% ispitanica izjavilo je da uopšte nisu doživjeli razumijevanje ili podršku od školskog osoblja i institucija. **Ovi rezultati ukazuju na potrebu za dodatnom obukom nastavnog kadra i unapređenjem školskih politika kako bi se osigurala inkluzivna i podržavajuća obrazovna sredina za sve učenike, posebno za one s invaliditetom.**

Grafikon 10

Važno je sagledati i ekonomski položaj osoba s invaliditetom, pa je u tom kontekstu postavljeno pitanje o njihovom **trenutnom zaposlenju** i na osnovu odgovora ispitanica na pitanje o trenutnom zaposlenju, može se uočiti da značajan broj osoba s invaliditetom ima ograničen pristup stabilnom tržištu rada. Samo 14% ispitanica je zaposleno u stalnom radnom odnosu, dok 20% radi povremeno ili honorarno, a 10% je samozaposleno.

S druge strane, najveći dio ispitanica, 40%, navodi da je trenutno nezaposlen, što ukazuje na visoku stopu nezaposlenosti unutar ove populacije. Takođe, 13% ispitanica su učenici ili studenti, dok 3% radi na određeno vrijeme. **Ovi rezultati naglašavaju potrebu za politikama i programima zapošljavanja koji bi podržali uključivanje osoba s invaliditetom u tržište rada, kroz pristupačne, fleksibilne i održive modele zapošljavanja.**

Unapređenje zapošljavanja osoba s invaliditetom zahtijeva razvoj inkluzivnih politika, uključivanje fleksibilnih modela rada, podršku samozapošljavanju i programe osnaživanja kroz obuku i mentorstvo. Samo sveobuhvatan pristup može omogućiti veću ekonomsku nezavisnost, smanjiti socijalnu isključenost i osigurati jednaku šansu za profesionalni razvoj svih osoba s invaliditetom.

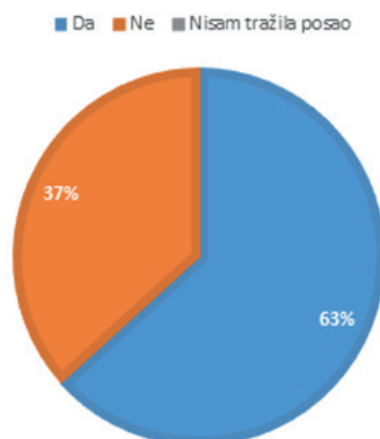
Grafikon 11

Kako bi se bolje razumjeli **faktori koji otežavaju zapošljavanje djevojčica i žena sa invaliditetom**, ispitanici su upitani i o glavnim razlozima njihove nezaposlenosti. Na osnovu tih odgovora ispitanica jasno je da postoji niz prepreka koje otežavaju njihovo uključivanje u tržište rada. Najviše ispitanica, 46,7%, navelo je diskriminaciju od strane poslodavaca, dok 43,3% ističe nedovoljnu dostupnost prilagođenih radnih mjesta. Nedostatak prilika za zapošljavanje spomenut je kod 40% ispitanica, što dodatno naglašava sistemske barijere.

Dodatni faktori uključuju ograničenja u zdravlju (23,3%), neadekvatno obrazovanje (16,7%), kao i nedovoljnu dostupnost asistivnih tehnologija i podrške, poput personalne asistencije (33,3%). Isto toliko ispitanica navodi da nedostatak informacija o dostupnim programima i podršci za zapošljavanje predstavlja prepreku.

Ovi rezultati ukazuju na potrebu za sveobuhvatnim politikama i programima koji će uključivati borbu protiv diskriminacije, povećanje dostupnosti prilagođenih radnih mjesta i asistivne podrške, te informisanje i osnaživanje žena i djevojčica s invaliditetom kako bi se poboljšao njihov pristup tržištu rada.

DA LI STE SE IKADA SUSRELISA ODBIJANJEM OD
STRANE POSLODAVACA ZBOG SVOG INVALIDITETA

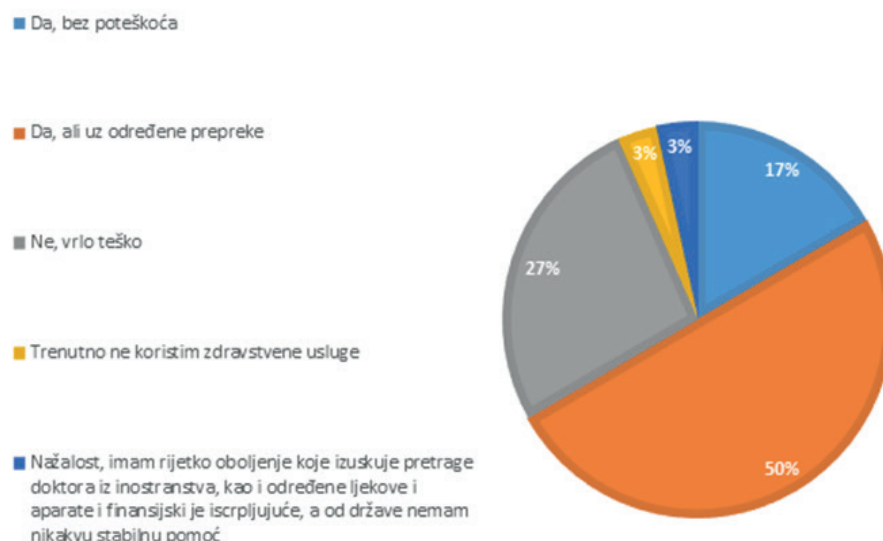

Grafikon 12

Na osnovu odgovora ispitanica na pitanje o **iskustvu odbijanja od strane poslodavaca zbog invaliditeta**, jasno je da značajan broj osoba s invaliditetom susreće prepreke pri traženju zaposlenja. Tako 63% ispitanica navodi da je doživjelo odbijanje, dok 37% ispitanica navelo je da se s tim iskustvom nije susrelo.

Ovi rezultati ukazuju na prisustvo diskriminacije na tržištu rada i naglašavaju potrebu za dodatnim mjerama podrške, uključujući senzibilizaciju poslodavaca, razvoj inkluzivnih politika zapošljavanja i stvaranje prilagođenih radnih mjesta kako bi se osiguralo ravnopravno uključivanje osoba s invaliditetom u radnu sredinu.

DA LI IMATE REDOVAN PRISTUP ZDRAVSTVENIM USLUGAMA (LJEKAR, SPECIJALISTA, TERAPIJE)

Grafikon 13

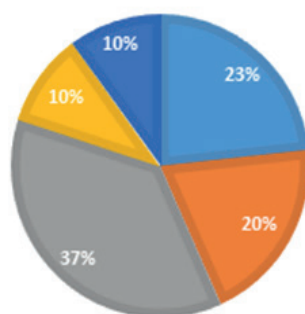
Kada je u pitanju **pristup zdravstvenim uslugama**, može se uočiti da većina osoba s invaliditetom susrijeće određene prepreke u ostvarivanju ovog prava. Samo 17% ispitanica izjavilo je da ima redovan pristup zdravstvenim uslugama bez poteškoća, dok 50% navodi da pristup postoji, ali uz određene prepreke.

S druge strane, 27% ispitanica smatra da je vrlo teško ostvariti pristup potrebnim zdravstvenim uslugama, dok 3% trenutno ne koristi zdravstvene usluge. Još 3% ispitanica ističe da ima rijetko oboljenje koje zahtijeva pretrage u inostranstvu, posebne lijekove i aparate, pri čemu ne dobija nikakvu pomoć od države, što dodatno opterećuje finansijski i zdravstveno.

Ovi rezultati ukazuju na nejednak pristup zdravstvenim uslugama za osobe s invaliditetom, te naglašavaju potrebu za sistemskim unaprjeđenjem dostupnosti, uključujući olakšan pristup specijalističkim uslugama, terapijama i podršci za osobe sa rijetkim oboljenjima.

AKO POSTOJE PREPREKE, NA ŠTA SE ONE NAJVIŠE ODNOSU

- Fizička nepristupačnost (objekti, prevoz)
- Komunikacione barijere
- Nepostojanje prilagođenih usluga
- Negativan odnos osoblja
- Drugo (navesti)

Grafikon 14

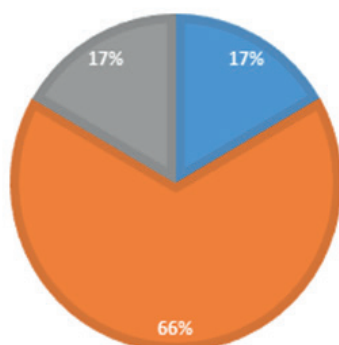
Kako bi se bolje razumjelo na koje izazove osobe s invaliditetom nailaze pri ostvarivanju redovnog pristupa ljekarskim i specijalističkim zdravstvenim uslugama i terapijama, ispitanici su upitani o **preprekama s kojima se susreću**. Na osnovu odgovora ispitanica na ovo pitanje uočava se da su najveći problemi vezani za nedovoljnu prilagođenost zdravstvenog sistema osobama s invaliditetom.

Najveći procenat ispitanica (37%) navodi nepostojanje prilagođenih usluga kao ključnu prepreku. Slijedi fizička nepristupačnost objekata i prevoza (23%), dok 20% ispitanica ističe komunikacione barijere. Negativan odnos zdravstvenog osoblja prepoznat je kod 10% ispitanica, dok je dodatnih 10% prepreke svrstalo u kategoriju „drugo“.

Rezultati ukazuju da su prepreke višestruke – infrastrukturne, komunikacione i sistemske – te potvrđuju potrebu za unapređenjem dostupnosti i prilagođenosti zdravstvenih usluga za osobe s invaliditetom.

DA LI STE IMALI ISKUSTVO DISKRIMINACIJE ILI
NEPRIMJERENOG POSTUPANJA OD STRANE
ZDRAVSTVENOG OSOBLJA

■ Da, redovno ■ Da, jednom ■ Ne ■ Nisam sigurna

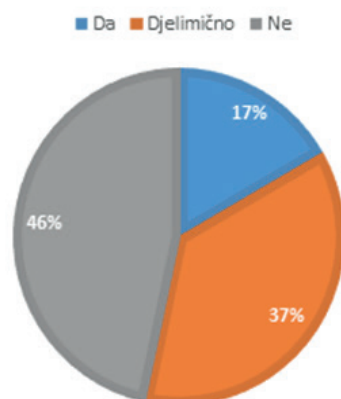

Grafikon 15

Veliki broj osoba s invaliditetom susreo se s **diskriminacijom ili neprimjerenim postupanjem zdravstvenog osoblja**. 66% ispitanica doživjelo je ovakve situacije barem jednom, dok 17% navodi da se to dešava redovno. S druge strane, 17% ispitanica nije imalo takva iskustva, a niko nije bio nesiguran u odgovor.

Ovi rezultati ukazuju na prisutnost diskriminatornih praksi u zdravstvenom sistemu, te naglašavaju potrebu za jačanjem profesionalnih standarda, edukacijom zdravstvenog osoblja i uspostavljanjem efikasnih mehanizama zaštite prava osoba s invaliditetom.

DA LI KORISTITE NEKU SOCIJALNU USLUGU (NPR. PERSONALNA ASISTENCIJA, DNEVNI CENTAR, PSIHOSOCIJALNA PODRŠKA)

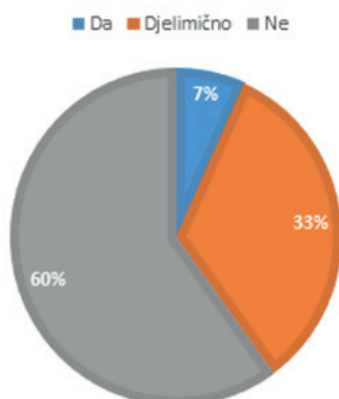
Grafikon 16

Na osnovu odgovora ispitanica na pitanje da li koriste neku od **socijalnih usluga** (poput personalne asistencije, dnevnih centara ili psihosocijalne podrške), može se uočiti da značajan broj osoba s invaliditetom nema u potpunosti obezbijeđenu adekvatnu podršku.

Najveći procenat ispitanica, 46%, navodi da ne koristi nijednu socijalnu uslugu, dok 37% koristi ove usluge djelimično, što ukazuje na ograničenu dostupnost ili neadekvatnost postojeće podrške. Samo 17% ispitanica izjavilo je da koristi socijalne usluge u punom obimu.

Ovi rezultati ukazuju na potrebu za unapređenjem dostupnosti i obuhvata socijalnih usluga, kao i njihovim boljim prilagođavanjem stvarnim potrebama osoba s invaliditetom.

DA LI SMATRATE DA SU POTREBE ŽENA I DJEVOJČICA
SA INVALIDITETOM ADEKVATNO PREPOZNATE U
LOKALNIM I DRŽAVNIM POLITIKAMA

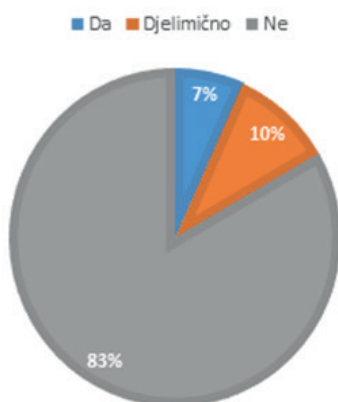
Grafikon 17

Na osnovu odgovora ispitanica na pitanje **da li su potrebe žena i djevojčica s invaliditetom adekvatno prepoznate u lokalnim i državnim politikama**, uočava se izraženo nezadovoljstvo postojećim politikama i mjerama.

Najveći procenat ispitanica, 60% smatra da potrebe nisu prepoznate, dok 33% navodi da su djelimično prepoznate, što ukazuje na postojanje određenih inicijativa, ali bez sistemskog i sveobuhvatnog pristupa. Samo 7% ispitanica smatra da su potrebe žena i djevojčica s invaliditetom adekvatno prepoznate.

Ovi rezultati ukazuju na potrebu za snažnijim uključivanjem rodne perspektive invaliditeta u kreiranje javnih politika, kao i za razvojem ciljanih mjera koje će odgovoriti na specifične potrebe žena i djevojčica s invaliditetom.

DA LI SMATRATE DA SU ŽENE SA INVALIDITETOM
DOVOLJNO ZASTUPLJENE U STRUKTURAMA
ODLUČIVANJA

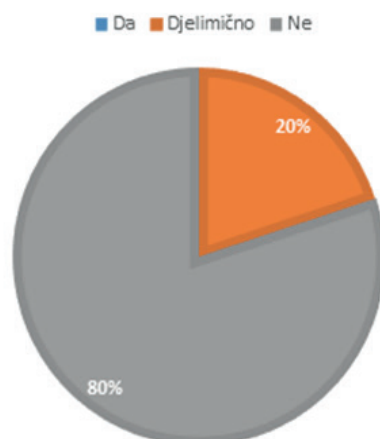

Grafikon 18

Kako bi se procijenila **uključenost žena s invaliditetom u proces donošenja odluka**, postavljeno je pitanje o njihovoj zastupljenosti u strukturama odlučivanja.

Zastupljenost žena s invaliditetom u strukturama odlučivanja je vrlo niska. 83% ispitanica smatra da žene s invaliditetom nisu dovoljno zastupljene, 10% procjenjuje da je zastupljenost djelimična, dok samo 7% smatra da su adekvatno zastupljene. **Rezultati pokazuju potrebu za većim uključivanjem žena s invaliditetom u proces donošenja odluka i razvojem politika koje će osigurati njihovu aktivnu participaciju i zastupanje interesa.**

DA LI SMATRATE DA INSTITUCIJE EFIKASNO POSTUPAJU PO PRIJAVAMA DISKRIMINACIJE

Grafikon 19

Kako bi se procijenila efikasnost postojećih mehanizama zaštite prava djevojčica i žena sa invaliditetom, ispitanici su upitani o tome **da li institucije adekvatno postupaju po prijavama diskriminacije.**

Odgovori nam pokazuju da institucije ne postupaju efikasno po prijavama diskriminacije, što potvrđuje stav većine ispitanica, budući da 80% smatra da to ne čine, dok 20% procjenjuje da postupaju djelimično. Niko od ispitanica nije naveo da institucije efikasno rješavaju prijave, što ukazuje na ozbiljan nedostatak u funkcionalnosti postojećih mehanizama zaštite. **Ovi rezultati jasno naglašavaju potrebu za jačanjem institucija i uvođenjem efikasnijih procedura koje će osigurati pravovremenu i djelotvornu zaštitu prava osoba s invaliditetom.**

Odgovori ispitanica ukazuju na širok spektar iskustava žena s invaliditetom u Crnoj Gori, pri čemu se jasno uočava prisustvo diskriminacije i nejednakog tretmana u svakodnevnom životu i profesionalnom okruženju. Ispitanice navode da su često suočene s neprilagođenim radnim obavezama i otežanim pristupom profesionalnim šansama, što može negativno uticati na njihovo zdravstveno stanje i ukupnu dobrobit. Takođe, primjećeno je da određeni sistemski propusti i diskriminatorne prakse dodatno otežavaju uključivanje u tržište rada.

Kao najveći izazovi, žene i djevojčice s invaliditetom ističu prepreke u zapošljavanju, prisustvo predrasuda i nerazumijevanje šire zajednice. Često se procjenjuju na osnovu fizičkog izgleda ili stereotipnih pretpostavki, a ne na osnovu svojih stvarnih sposobnosti i kvalifikacija. Nedostatak prilagođenih prilika i barijere u radnom okruženju otežavaju ravnopravnu participaciju, uprkos kompetencijama i obrazovanju ispitanica.

Što se tiče mjera koje bi doprinijele boljem položaju, ispitanice ističu potrebu za davanjem prostora ženama s invaliditetom da jasno izraze svoje potrebe i dobiju podršku bez predrasuda. Potrebne su sistemske promjene u oblastima poput raspodjele socijalnih i invalidnih prava, uvođenja mehanizama odgovornosti za kršenje prava, te veće prilike za zapošljavanje i inkluzivniji pristup poslodavaca.

Sveukupno, rezultati ukazuju da prepreke s kojima se žene s invaliditetom suočavaju nisu samo individualne, već su duboko ukorijenjene u društvenim stavovima, institucionalnim praksama i zakonodavnom okviru. Unapređenje položaja zahtijeva koordinisane mjere kroz sistemsku podršku, pravnu zaštitu, obrazovanje poslodavaca i aktivno uključivanje zajednice, kako bi se stvorilo ravnopravnije i pravednije okruženje.

10.1. Fokus grupa

U Crnoj Gori, uprkos postojanju zakonodavnog okvira koji formalno garantuje prava osoba sa invaliditetom, svakodnevni život žena sa invaliditetom ukazuje na značajan jaz između normativne zaštite i njene stvarne primjene. Zakoni prepoznaju principe jednakosti i zabrane diskriminacije, ali njihova implementacija ostaje ograničena brojnim sistemskim preprekama – od fizičke nepristupačnosti i institucionalne neefikasnosti, do ukorijenjenih društvenih stereotipa i rodnih predrasuda. Kao rezultat toga, formalna prava često ostaju deklarativna, dok stvarni uslovi života ukazuju na isključenost i neravnopravan položaj.

Iskustva učesnica jasno pokazuju da diskriminacija nije izolovan incident, već sistemska i višeslojna pojava prisutna u gotovo svim oblastima života – obrazovanju, zapošljavanju, zdravlju, javnom prostoru i socijalnoj zaštiti. Posebno je izražena kombinacija rodne i invalidske diskriminacije, koja dovodi do dvostruke marginalizacije žena sa invaliditetom. Kako jedna od učesnica opisuje svakodnevnu realnost:

„Čim izađemo iz svog doma, diskriminacija vreba svuda unaokolo.“

Podaci za ovu analizu prikupljeni su tokom fokus grupe održane 6. februara 2026. godine, sa ženama sa invaliditetom. Fokus grupa je omogućila uvid u subjektivna iskustva učesnica, koja

često ostaju nevidljiva u statističkim podacima i formalnim izvještajima. Kroz otvoreni dijalog identifikovani su ključni problemi – fizička nepristupačnost, institucionalne barijere, nedovoljna informisanost o pravima, diskriminacija u zapošljavanju, neadekvatna zdravstvena zaštita i nizak nivo povjerenja u institucije.

U oblasti obrazovanja, iako formalna podrška postoji, sistemska prilagođavanja su nedovoljna i često zavise od individualne dobre volje nastavnog osoblja. Nepristupačni nastavni materijali i nedosljedna primjena zakonskih prava predstavljaju ozbiljnu prepreku za ravnopravno učešće. Jedna od učesnica ističe:

„Nastavni materijali koji se u toku nastave koriste apsolutno uopšte nisu pristupačni.“

Dodatno, nedovoljna informisanost o pravima dodatno ograničava mogućnosti obrazovanja:

„Nisam znala da zakonski osobe sa invaliditetom imaju pravo da polažu ispit na način koji njima odgovara.“

Zapošljavanje predstavlja jednu od ključnih oblasti u kojoj se jasno ispoljava dvostruka diskriminacija. Žene sa invaliditetom suočavaju se sa niskim očekivanjima poslodavaca, nepristupačnim radnim okruženjem i različitim oblicima direktne i indirektno diskriminacije. Iskustva ukazuju na profesionalnu izolaciju i ograničene mogućnosti napredovanja:

„Dane sam na poslu provodila sama. Bila sam isključena iz svih poslova, projekata, rada organizacije.“

Ovakvi obrasci ponašanja dodatno ugrožavaju ekonomsku samostalnost i dostojanstvo žena sa invaliditetom.

Zdravstveni sistem se izdvaja kao oblast sa najizraženijim problemima. Učesnice su ukazale na nepristupačnost zdravstvenih ustanova, nedostatak adekvatne opreme i nedovoljnu senzibilisanost medicinskog osoblja. Posebno zabrinjava odnos koji narušava dostojanstvo pacijentkinja:

„Najveća prepreka u zdravstvu je u tome što razgovaraju sa onom osobom koja dođe sa mnom, a ne sa mnom.“

Pored infrastrukturnih problema, prisutna je i stigma u oblasti reproduktivnog zdravlja, gdje se i dalje dovodi u pitanje pravo žena sa invaliditetom na majčinstvo.

Učešće žena sa invaliditetom u javnom životu i procesima donošenja odluka ostaje ograničeno. Njihova vidljivost u političkom i društvenom prostoru je minimalna, što dodatno produbljuje osjećaj isključenosti. Kako jedna učesnica naglašava:

„Ništa o nama bez nas.“

Ovaj stav reflektuje potrebu za većim uključivanjem žena sa invaliditetom u procese koji direktno utiču na njihove živote.

Povjerenje u institucije je izrazito nisko, što predstavlja dodatnu prepreku ostvarivanju prava. Proces zaštite od diskriminacije često su dugotrajni, administrativno složeni i iscrpljujući, što obeshrabruje prijavljivanje. Učesnice ističu da se češće obraćaju nevladinim organizacijama nego državnim institucijama, što ukazuje na ozbiljan deficit institucionalne podrške.

Sveukupno, iskustva iz fokus grupe potvrđuju da, iako normativni okvir postoji, njegova primjena nije dosljedna niti efikasna. Strukturne prepreke, društveni stereotipi i institucionalni propusti zajedno oblikuju svakodnevnicu žena sa invaliditetom, ograničavajući njihovu vidljivost, autonomiju i ravnopravno učešće u društvu. Jasno je da su potrebne sveobuhvatne

i koordinisane mjere koje će obuhvatiti unapređenje pristupačnosti, edukaciju profesionalaca, jačanje institucionalne odgovornosti i aktivno uključivanje žena sa invaliditetom u procese donošenja odluka, kako bi se osiguralo stvarno, a ne samo formalno ostvarivanje njihovih prava.

10.2. Preporuke na osnovu fokus grupe

Preporuke za donosioce odluka

1. Sistematska pristupačnost (prioritet)

Šta: Osigurati punu fizičku i funkcionalnu pristupačnost u obrazovanju, zdravstvu, socijalnoj zaštiti i javnom prostoru.

Kako: Obavezna i kontrolisana primjena standarda pristupačnosti u školama, fakultetima, zdravstvenim ustanovama, centrima za socijalni rad i javnom prevozu; povećanje budžetskih izdvajanja za prilagođenu opremu; pojačane inspeksijske kontrole i sankcije za nepristupačnost.

Pokazatelji: Broj pristupačnih objekata; broj izvršenih inspekcija; broj izrečenih sankcija; nivo zadovoljstva korisnica.

2. Obavezna edukacija profesionalaca

Šta: Unaprijediti znanje i senzibilitet profesionalaca koji rade sa ženama sa invaliditetom.

Kako: Uvođenje kontinuiranih obuka za zdravstvene radnike, nastavnike, zaposlene u centrima za socijalni rad, članove komisija i poslodavce, sa fokusom na prava, dostojanstvo i rodnu perspektivu.

Pokazatelji: Broj sprovedenih obuka; broj obučeni profesionalaca; promjena u kvalitetu usluga; smanjenje pritužbi korisnica.

3. Reforma sistema procjene invaliditeta i socijalnih prava

Šta: Unaprijediti transparentnost i efikasnost sistema procjene invaliditeta i ostvarivanja prava.

Kako: Uspostavljanje jedinstvene metodologije rada komisija, smanjenje administrativnih barijera, automatsko informisanje korisnica o pravima i uvođenje personalne asistencije kao sistemskog prava.

Pokazatelji: Vrijeme potrebno za ostvarivanje prava; broj žalbi; broj korisnica personalne asistencije; stepen informisanosti korisnica.

4. Ekonomsko osnaživanje žena sa invaliditetom

Šta: Povećati zapošljivost i ekonomsku sigurnost žena sa invaliditetom.

Kako: Razvoj ciljanih programa zapošljavanja, subvencije uz kontrolu uslova rada, sankcionisanje diskriminatornih praksi (npr. pitanja o porodici), podrška samozapošljavanju i fleksibilni radni modeli.

Pokazatelji: Stopa zaposlenosti žena sa invaliditetom; broj korisnica programa; broj prijava diskriminacije; stabilnost zaposlenja.

5. Podrška majčinstvu i reproduktivnom zdravlju

Šta: Osigurati adekvatnu i dostupnu podršku ženama sa invaliditetom u oblasti reproduktivnog zdravlja.

Kako: Razvoj jasnih protokola za trudnice sa invaliditetom, informativni vodiči o pravima, dostupna hitna pomoć, savjetodavne službe i edukativne kampanje.

Pokazatelji: Broj usvojenih protokola; dostupnost usluga; zadovoljstvo korisnica; broj informisanih korisnica.

6. Povećanje učešća u donošenju odluka

Šta: Osigurati aktivno uključivanje žena sa invaliditetom u procese odlučivanja.

Kako: Uključivanje u radne grupe i tijela odlučivanja, podrška liderstvu, definisanje kvantitativnih ciljeva zastupljenosti i razvoj javnih platformi za vidljivost.

Pokazatelji: Broj žena sa invaliditetom u tijelima odlučivanja; broj inicijativa koje dolaze iz zajednice; nivo njihove zastupljenosti.

7. Jačanje povjerenja u institucije

Šta: Povećati efikasnost i dostupnost mehanizama zaštite prava.

Kako: Uspostavljanje besplatne pravne pomoći, ubrzavanje postupaka, proaktivna uloga institucija (npr. Ombudsman), praćenje primjene međunarodnih standarda i redovno izvještavanje.

Pokazatelji: Broj prijavljenih i riješenih slučajeva; trajanje postupaka; nivo povjerenja korisnica; dostupnost pravne pomoći.

11. ZAKLJUČAK

Rezultati sprovedenog istraživanja jasno i nedvosmisleno ukazuju da je položaj žena i djevojčica sa invaliditetom u Crnoj Gori obilježen dubokim neskladom između formalno garantovanih prava i njihove stvarne primjene u svakodnevnom životu. Iako zakonodavni i strateški okvir prepoznaje principe jednakosti, zabrane diskriminacije i inkluzije, iskustva ispitanica potvrđuju da ti principi u praksi ostaju fragmentarni, nedosljedni i često zavisni od individualne dobre volje, umjesto da budu sistemska obaveza institucija.

Visok procenat ispitanica koje su doživjele diskriminaciju, posebno u oblastima zapošljavanja, obrazovanja, zdravstva i učešća u javnom životu, ukazuje na to da se žene i djevojčice sa invaliditetom suočavaju sa višestrukim i ukrštenim oblicima nejednakosti. Invaliditet i rod se u njihovim iskustvima ne pojavljuju kao odvojene kategorije, već kao međusobno pojačavajući faktori isključenosti, koji rezultiraju ograničenim pristupom obrazovanju, nestabilnim ili nepostojećim zaposlenjem, otežanim ostvarivanjem zdravstvene i socijalne zaštite, te gotovo potpunom nevidljivošću u procesima donošenja odluka.

Obrazovni sistem, uprkos formalnom opredjeljenju za inkluziju, i dalje ne obezbjeđuje dosljedno pristupačne objekte, nastavne materijale i metode rada, niti adekvatnu podršku nastavnog osoblja. Zapošljavanje se pokazuje kao jedna od najkritičnijih oblasti, gdje dominiraju predrasude poslodavaca, neprilagođena radna mjesta i nedostatak efikasnih mehanizama zaštite od diskriminacije, što vodi ka visokoj nezaposlenosti i ekonomskoj nesigurnosti. Zdravstveni sistem, umjesto da predstavlja oslonac, često dodatno narušava dostojanstvo žena sa invaliditetom kroz fizičku nepristupačnost, komunikacione barijere i neprimjeren odnos zdravstvenog osoblja. Socijalne usluge ostaju nedovoljno dostupne, fragmentisane i neusklađene sa realnim potrebama korisnica.

Posebno zabrinjava izrazito nizak nivo povjerenja u institucije i gotovo potpuni izostanak efikasnog postupanja po prijavama diskriminacije. Ovakvo stanje ne samo da obeshrabruje žene i djevojčice sa invaliditetom da traže zaštitu svojih prava, već i potvrđuje da mehanizmi odgovornosti i nadzora ne funkcionišu na način koji bi obezbijedio stvarnu pravdu i ravnopravnost. Istovremeno, njihova minimalna zastupljenost u strukturama odlučivanja dodatno doprinosi tome da politike koje se tiču invaliditeta i rodne ravnopravnosti budu kreirane bez stvarnog uvida u iskustva onih koje su najviše pogođene.

Nalazi istraživanja i fokus grupe jasno potvrđuju da se prepreke s kojima se žene i djevojčice sa invaliditetom suočavaju ne mogu posmatrati kao izolovani, individualni izazovi, već kao posljedica duboko ukorijenjenih institucionalnih praksi, društvenih stereotipa i strukturnih nedostataka sistema. Navedeni zaključak je u potpunosti u skladu sa savremenim pristupom Evropske unije invaliditetu i rodnoj ravnopravnosti, koji se sve snažnije udaljava od medicinskog i individualizovanog modela i insistira na socijalnom, ljudskopravaškom i intersekcionalnom pristupu. EU politike jasno prepoznaju da diskriminacija nastaje onda kada sistemi nijesu prilagođeni raznolikosti ljudi, a ne onda kada pojedinci „odstupaju“ od zamišljene norme.

U tom kontekstu, iskustva žena i djevojčica sa invaliditetom u Crnoj Gori ukazuju na postojanje sistemskog jaza između međunarodnih i evropskih standarda i njihove svakodnevne primjene. Uprkos formalnom usklađivanju sa evropskim zakonodavstvom, ključni principi EU politika

– poput pune pristupačnosti, jednakog učešća, rodne ravnopravnosti i načela „ništa o nama bez nas“ – često ostaju neprevedeni u konkretne institucionalne prakse. Diskriminacija se ne reprodukuje samo kroz otvoreno isključivanje, već kroz nevidljive mehanizme: nepristupačne zgrade i usluge, nedostatak prilagođenih nastavnih i radnih uslova, odsustvo razumijevanja među profesionalcima, kao i ograničen ili simboličan prostor za učešće žena sa invaliditetom u donošenju odluka koje ih se direktno tiču.

Iskustva sa terena jasno pokazuju da bez suštinskih promjena u pristupu nije moguće ostvariti ciljeve koje promovira EU politike, uključujući Evropsku strategiju o pravima osoba sa invaliditetom i strateški okvir za rodnu ravnopravnost. Suštinska promjena podrazumijeva prelazak sa fragmentarnih i projektno zasnovanih rješenja na systemske intervencije koje obuhvataju sve ključne oblasti života. Navedeno zapravo znači da pristupačnost ne smije biti shvaćena kao tehnički dodatak ili izuzetak, već kao osnovni standard u obrazovanju, zdravstvu, zapošljavanju, socijalnoj zaštiti i javnoj upravi. Takođe, EU jasno insistira da profesionalci koji rade u ovim sistemima moraju biti kontinuirano edukovani o pravima osoba sa invaliditetom, rodno osjetljivom pristupu i poštovanju dostojanstva korisnika, jer se bez promjene institucionalne kulture diskriminacija ne može suštinski smanjiti.

Poseban izazov, prepoznat i u evropskim politikama, predstavlja ekonomska isključenost žena sa invaliditetom. Istraživanje pokazuje da visoka stopa nezaposlenosti, nesigurni oblici rada i diskriminacija od strane poslodavaca nijesu izuzetak, već pravilo. EU pristup ovoj problematici naglašava potrebu za aktivnim mjerama zapošljavanja, uklanjanjem prepreka na tržištu rada i razvojem fleksibilnih modela rada koji omogućavaju ekonomsku nezavisnost i dostojanstvo. Bez ekonomskog osnaživanja, žene sa invaliditetom ostaju višestruko zavisne – od porodice, sistema i neformalnih mreža – što dodatno ograničava njihovu autonomiju i mogućnost izbora.

Jednako važno je i stvarno, a ne simbolično uključivanje žena sa invaliditetom u procese donošenja odluka, što predstavlja jedan od temeljnih principa EU politika. Istraživanje jasno pokazuje da njihova niska zastupljenost u strukturama odlučivanja direktno utiče na to da politike često ne odgovaraju stvarnim potrebama. Bez njihovog glasa, iskustva i ekspertize, javne politike ostaju nepotpune i neefikasne. Evropski standardi jasno ukazuju da inkluzija nije moguća bez participacije, i da osobe koje su pogođene određenim mjerama moraju biti aktivni akteri u njihovom kreiranju, sprovođenju i praćenju.

U tom smislu, smanjenje diskriminacije i poboljšanje položaja žena i djevojčica sa invaliditetom zahtijeva duboku, vrijednosnu i systemsku transformaciju u skladu sa evropskim principima ljudskih prava. To podrazumijeva napuštanje formalnog pristupa „ispunjavanja obaveza“ i prelazak na dosljednu primjenu politika koje u centar stavljaju ljudsko dostojanstvo, jednakost i autonomiju. Tek kada sistemi budu prilagođeni realnim životima žena sa invaliditetom, a ne obrnuto, biće moguće govoriti o istinskoj inkluziji i o društvu koje zaista dijeli vrijednosti na kojima počiva Evropska unija.

Žene i djevojčice sa invaliditetom ne smiju ostati nevidljive u sistemu! Njihova prava, glas, potrebe i iskustva moraju biti u centru svih politika koje se odnose na jednakost, pristupačnost i ljudska prava. Njihova prava, njihov glas, njihove potrebe i njihova iskustva moraju postati središte svih politika koje se odnose na jednakost, pristupačnost i ljudska prava. One ne smiju biti uvažene samo na papiru ili u strateškim dokumentima, već u školama, bolnicama, sudnicama, centrima za socijalni rad, na radnim mjestima, u

političkim institucijama i u svakom segmentu društvenog života.

Očekuje se da svaki akter društva, od najviših institucija do lokalnih zajednica, od medija do privatnog sektora, od škola do zdravstvenog sistema, preuzme odgovornost za to da žene i djevojčice sa invaliditetom ne budu prepuštene tišini, nevidljivosti ili predrasudama. Njihova iskustva moraju biti polazna tačka u kreiranju politika, jer nijedna reforma nije potpuna ako zaobilazi one koje je najviše pogađaju. Nijedna mjera nije uspješna ako ne dâ glas onima koje su godinama bile bez glasa. Nijedna institucija nije zaista inkluzivna ako njene usluge nijesu pristupačne baš svima.

Upravo zbog toga, društvena transformacija ne može biti površna ni deklarativna, ona mora biti duboka, vrijednosna i sistemski. To podrazumijeva da se uklone barijere, preispitaju stereotipi, promijene institucionalne prakse i da se izgradi kultura koja poštuje različitosti i uvažava da je svaka žena, bez obzira na invaliditet, nositeljka neotuđivih prava, sposobna da odlučuje, da doprinosi i da vodi.

Ne radi se o „posebnim potrebama“. Radi se o univerzalnim ljudskim pravima. Ne radi se o „prilagođavanju sistema pojedincima“, već o prilagođavanju sistema realnosti i dostojanstvu svih ljudi. Ne radi se o dobronamjernosti, već o obavezi koju moderna, demokratska i evropska država ima prema svakom svom građaninu i građanki.

Crna Gora ne može napredovati niti se smatrati zreloom zemljom ako žene i djevojčice sa invaliditetom ostaju nevidljive, nečujne ili nezaštićene, već je dužnost države i cjelokupnog društva da ih prepozna kao ravnopravne učesnice u društvu, kao donositeljke odluka, kao radnice, studentkinje, majke, preduzetnice, aktivistkinje, građanke, kao žene čiji integritet, autonomija i sigurnost zavise od spremnosti cjelokupnog sistema da se mijenja i da djeluje.

Njihova prava moraju biti ne samo garantovana, već i življena. Njihova tijela moraju biti zaštićena. Njihove odluke moraju biti poštovane. Njihova iskustva moraju biti saslušana. Njihov glas mora biti uključen. Njihov potencijal mora biti prepoznat. **I iznad svega, njihova jednakost mora biti stvarnost, a ne ideal.**

